

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE PANDEMİ SÜRECİNDE ALINAN EKONOMİK
ÖNLEMLERİN BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÜŞRA DENİZGEZ

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Ferda Uzunyayla**

BOLU, 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

BÜŞRA DENİZGEZ tarafından hazırlanan “**TÜRKİYE’DE PANDEMİ SÜRECİNDE ALINAN EKONOMİK ÖNLEMLERİN BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir. 26/12/2023

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ferda UZUNYAYLA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Aytekin GÜVEN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Altan ALAYBEYOĞLU
Haliç Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....

BÜŞRA DENİZGEZ

ÖZET

TÜRKİYE’DE PANDEMİ SÜRECİNDE ALINAN EKONOMİK ÖNLEMLERİN BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÜŞRA DENİZGEZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ FERDA UZUNYAYLA

BOLU, ARALIK- 2023

XIV + 129

Emek ve sermaye sınıfı arasındaki bölüşüm ilişkilerini etkileyen neoliberal ekonomi politikaları, Türkiye ekonomisinde 1980’lerde yaşama geçirilmeye başlanmış ve 2000’li yıllarda uygulama süreci hızlanmıştır. 2000’li yıllarda esnekleşme adı altında emek sınıfının ücret gelirini düşüren, onlar için kuralsız ve düzensiz bir çalışma hayatına yol açan ve sendikal haklarından mahrum bırakılmalarına sebep olan esnek çalışma biçimleri yasallaştırılırken sermaye sınıfına yeni değerlendirme alanları açmak amacıyla devlet kamu hizmeti sunumundan çekilmeye başlamıştır. Söz konusu düzenlemeler GSYİH’den emeğin ve sermayenin aldığı oransal paydaki değişim üzerinde etkili olmuş, GSYİH’den emeğin aldığı oransal pay 2016-2022 döneminde önemli derecede düşmüştür. Kriz, salgın gibi dönemler ise bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlendiği dönemler olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada pandemi dönemine odaklanarak bölüşüm ilişkilerinin bu dönemde nasıl bir seyir izlediği sorusuna cevap aranmıştır.

Çalışmada, Türkiye ekonomisinde 2020-2021 döneminde etkili olan Covid-19 pandemisinin olumsuz ekonomik etkilerini sınırlandırmak amacıyla hükümet tarafından alınan önlem ve düzenlemeler incelenmiş, söz konusu önlem ve düzenlemelerin bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmada, hükümet tarafından alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler bölüşüm ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, emek kesiminin iş kaybına ve gelir kaybına uğradığı, emekçilerin salgının hızla yayılmasına rağmen çalıştırılmaya devam ettirildiği için hastalık ve ölüm ile yüzleşmek zorunda bırakıldıkları, buna karşın çalışmada incelenen sanayi sermayesi ile banka sermayesinin ise karlılık düzeylerini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Bölüşüm İlişkileri, Emek, Sermaye, Pandemi

ABSTRACT

INVESTIGATION OF ECONOMIC MEASURES TAKEN DURING THE PANDEMIC PROCESS IN TURKEY IN TERMS OF DISTRIBUTION RELATIONS

MASTER THESIS

BÜŞRA DENİZGEZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF ECONOMICS

SUPERVISOR: ASSIST. PROF. DR. FERDA UZUNYAYLA

BOLU, DECEMBER 2023

XIV + 129

Neoliberal economic policies, which affect the distributional relations between labor and capital, began to be implemented in the Turkish economy in the 1980s and accelerated in the 2000s. In the 2000s, under the name of flexibilization, flexible working forms that reduce the wage income of the working class, lead to an unregulated and irregular working life for them and deprive them of their union rights were legalized, while the state began to withdraw from public service provision in order to open up new areas of valuation for the capital class. These adjustments had an impact on the change in the proportional share of labor and capital in GDP, with the proportional share of labor in GDP falling significantly in the 2016-2022 period. Periods such as crises and pandemics have been periods of reorganization of distribution relations. Therefore, this study focuses on the pandemic period and seeks to answer the question of the course of distributional relations in this period.

This study analyzes the measures and regulations taken by the government to limit the negative economic effects of the Covid-19 pandemic, which was effective in the Turkish economy in the 2020-2021 period, and evaluates the impact of these measures and regulations on distributional relations. When the measures taken and regulations made by the government are evaluated in terms of distributional relations, it is concluded that the labor sector suffered job loss and income loss, laborers were forced to face illness and death because they were kept working despite the rapid spread of the epidemic, while industrial capital and bank capital, which were examined in the study, increased their profitability levels.

KEYWORDS: Distribution Relations, Labor, Capital, Pandemic

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
TEŞEKKÜR	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. BÖLÜŞÜM TEORİLERİ.....	6
1.1 Klasik İktisatta Bölüşüm	7
1.1.1 Adam Smith'in Değer Teorisi.....	8
1.1.2 Adam Smith'in Bölüşüm Teorisi	9
1.1.3 David Ricardo'nun Değer Teorisi.....	10
1.1.4 David Ricardo'nun Bölüşüm Teorisi	10
1.2 Karl Marx'ta Bölüşüm.....	12
1.2.1 Emek Değer Teorisi ve Artığın Sınıflar Arası Bölüşümü.....	13
1.3 Neo-Klasik İktisatta Bölüşüm	14
1.3.1 John Bates Clark, Philip Henry Wicksteed ve Knut Wicksell'in Marjinal Verimliliğe Bağlı Bölüşüm Teorileri	15
1.3.2 Alfred Marshall'ın Bölüşüm Teorisi.....	16
1.4 John Maynard Keynes'in Bölüşüm Teorisi.....	17
1.5 Neo Keynesci Bölüşüm Teorisi.....	18
1.5.1 Michal Kalecki'nin Bölüşüm Teorisi	18
1.5.2 Nicolas Kaldor'un Bölüşüm Teorisi	19
1.5.3 Luigi L. Pasinetti'nin Bölüşüm Teorisi	20
1.5.4 Joan Robinson'un Bölüşüm Teorisi.....	20
İKİNCİ BÖLÜM	21
2. TÜRKİYE'DE 2000'Lİ YILLARDA BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR.....	21
2.1 Neo-Liberal Ekonomi Politikaları	21
2.1.1 İşgücü Piyasalarında Esneklik	23
2.2 Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikaları	25
2.2.1 4857 Sayılı İş Kanunu.....	27

2.2.2 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi Belgesi	30
2.2.3 Sağlıkta Dönüşüm Programı ve 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu	32
2.2.4 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu	35
2.2.5 Özelleştirme	38
2.3 Türkiye’de Bölüşüm İlişkilerinin Değerlendirilmesi	42
2.3.1 Sınıfsal Gelir Dağılımı	42
2.3.2 Reel Ücret ve Emek Verimliliği	44
2.3.3 Kişisel Gelir Dağılımı	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	49
3. PANDEMİ DÖNEMİNDE ALINAN EKONOMİK ÖNLEMLERİN	
EMEK VE SERMAYE KESİMLERİ ARASINDA BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ	
AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	49
3.1 Emek Kesimine Yönelik Alınan Önlemlerin İncelenmesi	50
3.1.1 Kısa Çalışma Ödeneği ve Nakdi Ücret Desteği	53
3.1.2 İşten Çıkartma Yasağı	56
3.1.3 Uzaktan Çalışma	63
3.2 Pandemi Döneminde Emekçilerin Bölüşüm İlişkilerindeki Konumunu Gösteren Diğer Gelişmeler	65
3.2.1 Covid-19 Döneminde İstihdam ve İşsizlik	66
3.2.2 Kapalı Devre Çalışma Sistemi	70
3.2.3 Sermaye Gruplarının Üretimde Kesintileri Önlemeye Yönelik Projeleri	71
3.2.4 Covid-19’un Meslek Hastalığı Olarak Kabul Edilmemesi	72
3.3 Sermaye Kesimine Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemlerin İncelenmesi	74
3.3.1 Hükümet Tarafından Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler	75
3.3.1.1 Cumhurbaşkanlığı Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler	78
3.3.1.2 Hazine ve Maliye Bakanlığı Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler	80
3.3.1.3 Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler	82
3.3.1.4 Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler	84
3.3.1.5 Türkiye Bankalar Birliği Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler	85
3.3.1.6 Türk Eximbank Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler	86
3.3.1.7 KOSGEB Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler	87
3.3.1.8 Hükümet Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Diğer Düzenlemeler ve Alınan Önlemler	88
3.4 Pandemi Döneminde Sermaye Lehine Alınan Önlemler ve Açıklanan Paketler Kapsamında Karını Arttıran Sermaye Kesimleri	89
3.4.1 Banka Sermayesinin Elde Ettiği Karlar	89
3.4.2 Sanayi Sermayesinin Elde Ettiği Karlar	99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	109
4. SONUÇ.....	109
KAYNAKLAR	116

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1. İş kazası ve meslek hastalıkları verileri (2000-2022)	36
Tablo 2.2. Türkiye’de özelleştirmeler (Milyar dolar) (1986-2022)	39
Tablo 2.3. İşgücü ödemeleri ve işletme artığı /karma gelirin gayrisafi katma değer içerisindeki payı (%) (2000-2022)	43
Tablo 2.4. Yüzde 20’lik gruplara göre hesaplanan hanehalkı gelir dağılımı oranı (%) ve Gini katsayısı (2006-2022).....	45
Tablo 3.1. Emek kesimine yönelik yasalarda yapılan düzenlemeler.....	50
Tablo 3.2. 2020-2021 yılı nakdi ücret desteği ve kısa çalışma ödeneğinden yararlanan çalışan sayıları	54
Tablo 3.3. Toplam işten çıkış verileri ile Kod 29 ile işten çıkış verileri (2015-2021)	59
Tablo 3.4. Toplam işten çıkış verileri ile Kod 3 ile işten çıkış verileri (2015-2021)	61
Tablo 3.5. İşsizlik ödeneği verileri (2020-2021)	62
Tablo 3.6. Kıdem tazminatı verileri (2020-2021)	63
Tablo 3.7. DİSK-AR eşdeğer tam zamanlı istihdam kaybı (2020-2021).....	69
Tablo 3.8. Hayatını kaybeden işçi sayıları (2020-2021)	74
Tablo 3.9. Seçilmiş bilanço kalemleri (Milyar TL) (2019-2021).....	91
Tablo 3.10. Faiz geliri, faiz gideri, net faiz geliri (Milyar TL) (2019-2021)	93
Tablo 3.11. Banka sermayesi dönem net karının GSYİH içerisindeki payı (%) (2019-2021).....	96
Tablo 3.12. Aktif büyüklüklerine göre banka sıralaması ve banka net dönem karı (Milyon TL) (2019-2021)	97
Tablo 3.13. Büyüklük gruplarına göre işletmelerin girişim sayısı, istihdam oranları, personel maliyeti (%) (2019-2021).....	100

GRAFİKLER LİSTESİ

Sayfa

Grafik 3.1. Dar tanımlı ve geniş tanımlı işsiz sayısı (2019-2021)	67
Grafik 3.2. Dar tanımlı ve geniş tanımlı işsizlik oranları (2019-2021).....	68
Grafik 3.3. Banka sermayesi dönem net karı (Milyar TL) (2019-2021).....	94
Grafik 3.4. Banka sermayesi dönem net karı (Milyar TL) (2011-2021).....	95
Grafik 3.5. Büyüklük gruplarına göre temel göstergelerin oransal dağılımı (%) (2019-2021).....	101
Grafik 3.6. Banka kredileri dağılımı (%) (2019-2021)	104
Grafik 3.7. İhracat ve ithalatın KOBİ ve büyük ölçekli girişimlere göre oransal dağılımı (%) (2019-2021)	105

KISALTMALAR LİSTESİ

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
akt.	: Aktaran
ANAP	: Anavatan Partisi
Bağ-Kur	: Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
Covid-19	: Yeni Tip Koronavirüs
Çev.	: Çeviren(ler)
DB	: Dünya Bankası
Der	: Derleyen(ler)
DİSK-AR	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
Ed.	: Editör(ler)
ES	: Emekli Sandığı
GSS	: Genel Sağlık Sigortası
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISO	: İstanbul Sanayi Odası
İSİG	: İşçi Sağlığı İş Güvenliği Meclisi
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MESS	: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
OSGB	: Ortak Sağlık ve Güvenlik Birimi
ÖİB	: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SSGSS	: Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası

SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSE	: Türk Standartları Enstitüsü
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
Yay. haz.	: Yayına hazırlayan(lar)

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın başlangıç ve bitiş aşamasına kadar, her konuda yardımcı, desteği ve hoşgörölü rehberliğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ferda UZUNYAYLA'ya,

Yapmış olduğu değerdendirme ve önerileri ile tezime katkı sunan hocalarım Prof. Dr. Aytekin GÜVEN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Altan ALAYBEYOĞLU'na,

Her daim destek ve sevgisini eksik etmeyen babam Namık DENİZGEZ'e, annem Zeynep DENİZGEZ'e, kardeşlerim Berna DENİZGEZ'e ve Betöl DENİZGEZ'e,

Yüksek Lisans eğitimimdeki değerdli arkadaşım Merve Melike Köyük'e sevgi ve saygılarımı sunar, emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Türkiye’de bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi neoliberal ekonomi politikalarıyla 1980’li yıllarda başlamış, 2000’li yıllarda ise çeşitli düzenlemelerle daha yoğun bir şekilde bu dönüşüm hayata geçirilmiştir. Neoliberal ekonomi politikaları, 2000’li yıllardan günümüze, emek kesiminin ücret gelirini ve sendikalaşma gücünü azaltan, emekçilerin kıdem tazminatı ve işsizlik ödeneği gibi bazı kanuni haklarına erişimini zorlaştıran fakat sermaye kesiminin kar gelirini artıran önemli iktisadi düzenlemeler olarak ön plana çıkmıştır.

2019 yılında ortaya çıkan ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilen Covid-19 salgını, Türkiye’de bölüşüm ilişkileri açısından var olan eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. Pandemi döneminde Türkiye hükümeti tarafından çalışanlara yönelik alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler salgının yarattığı ekonomik olumsuzluklar karşısında emek kesimini korumakta yetersiz kalmıştır. Sermaye kesimine yönelik alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler ise çeşitli sermaye kesimlerinin (örneğin banka sermayesi ve sanayi sermayesinin bazı kesimleri) kar gelirlerini yüksek oranlarda arttırmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın konusu Türkiye’deki eşitsiz bölüşüm ilişkilerini Covid-19 dönemi üzerinden incelemektir.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de pandemi döneminde hükümet tarafından alınan önlem ve yapılan yasal düzenlemeleri incelemek, söz konusu önlem ve düzenlemelerin birincil bölüşüm ilişkileri açısından emek ve sermaye sınıfı üzerindeki etkisini, ikincil bölüşüm ilişkileri açısından banka sermayesi ve sanayi sermayesi üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu bağlamda tezde iki temel soru sorulmakta, bu sorulara yanıt aranmaktadır.

1.) Pandemi döneminde bölüşüm ilişkileri açısından emek ve sermaye sınıfına yönelik hangi önlemler hangi amaçla alınmıştır?

2.) Pandemi döneminde alınan ekonomik önlemlerin bölüşüm ilişkileri açısından sonuçları nelerdir?

Çalışmada, bu sorulara cevap aranarak çalışmanın amacı gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın önemi, Türkiye’deki bölüşüm ilişkilerinin pandemi döneminde nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, 2000’li yıllardan itibaren devam eden eşitsiz bölüşüm ilişkilerinin pandemi döneminde de varlığını nasıl sürdürdüğünü incelemek, pandemi döneminde hükümetin emek ve sermaye kesimine yönelik yaptığı düzenlemelerin emek kesimini korumaktan geri kaldığını fakat üretimin kesintiye uğramaması adına sermaye kesimine olan desteğin sürdürülmeye devam etmesiyle sermayenin kar gelirlerini olumlu yönde etkilendiğini göstermek, çalışmanın olgusal kısmının önemini ifade etmektedir.

Çalışmada yöntemsel olarak, birinci bölümde teorik bir çerçevede çeşitli iktisadi yaklaşımların bölüşüm ilişkilerini nasıl ele aldığı incelenmiştir. İkinci bölümde yine teorik olarak, Türkiye’de emek ve sermaye sınıfına yönelik düzenlemeler çeşitli iktisadi gelişme ve politikalar üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü çalışmanın olgusal kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde pandemi döneminde hükümetin açıkladığı iktisadi paketler üzerinden bölüşüm ilişkilerine yönelik müdahaleler incelenmiştir. Olgusal örneğin analiz edilebilmesi için devlet kurumlarının ve sivil toplum örgütlerinin hazırladıkları raporlar ve verilerden, banka, şirket ve işletmelere ait raporlardan ve gazete haberlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın kapsamına bakıldığında, çalışma giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal bir çerçeve oluşturmak amacıyla öncelikle, gelir, bölüşüm ilişkileri, birincil bölüşüm ilişkileri ve ikincil bölüşüm ilişkileri kavramları açıklanmıştır. Ardından, iktisadi düşünürlerin toplumsal ürünün bölüşümü sorununa yaklaşımlarını ortaya koymak amacıyla; klasik iktisat, neoklasik iktisat, neo-keynesyen iktisat okullarının, J. M. Keynes’in ve Marx’ın bölüşüm teorileri incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 2000’li yıllarda bölüşüm politikalarını etkileyen iktisadi gelişme ve politikalar anlatılmıştır. İlk olarak dünyada neoliberal ekonomi politikalarının ortaya çıkış süreci ve ilgili politikaların amaçları açıklanmıştır. Neoliberal politikaları ile temelde sermaye birikiminin geliştirilmesi

hedeflenmiş ve bu doğrultuda emek maliyetlerinin azaltılması için işgücü piyasalarının katılıklarından arındırılması gerektiği öne sürülmüş ve buna ilişkin iktisadi düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmada, esneklik, esnek çalışma uygulamaları ve esnek istihdam biçimleri açıklanmış, esnekliğin emek ve sermaye kesimi üzerindeki etkisi tartışılmıştır. İkinci olarak, Türkiye’de 2000’li yıllarda neoliberal ekonomi politikaları çerçevesinde bölüşüm ilişkilerinin emek aleyhine, sermaye lehine gelişmesine yol açan düzenlemelere yer verilmiştir. Esnekleşme adı altında kısmi süreli çalışma, taşeron çalışma, özel istihdam bürolarının kurulması vb. birçok unsurun hukuki düzenlemeler ile çalışma hayatına yerleştirilmesi ve söz konusu düzenlemelerin emekçiler üzerindeki olumsuz buna karşın sermayedarlar üzerindeki olumlu etkisi 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu ve 2012 tarihli 2014-2023 Ulusal İstihdam Strateji Belgesi üzerinden açıklanmıştır. İş kazası ve meslek hastalıklarının oluşmasını önlemek amacıyla çıkarılan 2012 tarihli 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun, iş kazası ve meslek hastalığı sayısı ve bu sebeple gerçekleşen ölüm sayısı üzerindeki etkisi tartışılmıştır. 2006 tarihli 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile yapılan düzenlemelerin, vatandaşların sağlık hizmeti sunumundan yararlanabilme koşulları ve emeklilik koşulları üzerindeki etkisi incelenmiştir. 1980’li yıllarda gündeme gelen ve 2000’li yıllarda hız kazanan özelleştirme uygulamalarındaki artışın bölüşüm ilişkileri açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bölümde son olarak, neoliberal politikalar çerçevesinde yapılan düzenlemelerinin bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkisini veriler üzerinden ortaya koyabilmek amacıyla, 2000-2022 döneminde GSYİH’den emeğin aldığı oransal pay ile sermayenin aldığı oransal pay incelenmiş, 2002-2022 döneminde reel ücret ile emek verimliliği arasındaki yüksek fark ve farkın anlamı açıklanmış, ilaveten kişisel gelir dağılımını incelemek amacıyla yüzde 20’lik gruplara göre hesaplanan hanehalkı gelir dağılımı oranı ve Gini katsayısı verileri açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’de emek ve sermaye kesimi arasındaki birincil bölüşüm ilişkilerini olgusal bir düzeyde analiz edebilmek amacıyla, pandemi döneminde hükümet tarafından alınan ekonomik önlemler; emek kesimine yönelik alınan önlemler ve sermaye kesimine yönelik alınan önlemler olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir. İlk olarak, pandemi döneminde emek kesimine yönelik alınan önlemler incelenmiştir. Bu doğrultuda, işten çıkarma

yasağının getirilmesinin, kısa çalışma ödeneği başvuru koşullarında iyileştirme yapılmasının, işverene işçileri tek taraflı olarak ücretsiz izine çıkarma yetkisinin verilmesinin, nakdi ücret desteği uygulamasının hayata geçirilmesinin ve esnek istihdam biçimleri arasında yer alan uzaktan çalışma biçiminin uygulanabilmesi için gerekli olan yönetmeliğin çıkartılmasının emek kesimi açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu sayısal veriler ve yaşanan örnek olaylar üzerinden ortaya konulmuştur. İşten çıkarma yasağına rağmen, işverenlerin hem 4857 sayılı İş Kanunu'nun 25. maddesinin II. bendine dayanarak iş sözleşmesini feshetmelerinin hem de işçileri istifaya zorlamalarının, çalışanların işsizlik ödeneği ve kıdem tazminatı hakları üzerinde yarattığı tahribat veriler üzerinden ortaya konulmuştur. Pandemi döneminde emekçilerin bölüşüm ilişkilerindeki konumunu görebilmek amacıyla işsiz sayısı, işsizlik oranı ve eşdeğer tam zamanlı istihdam kaybı verileri incelenmiştir. İlaveten, sermaye gruplarının pandemi döneminde üretimin devam edebilmesi amacıyla hazırladıkları projeler, kanunlara aykırı olarak uygulamaya konulan kapalı devre çalışma sistemi ve Covid-19'a yakalanan çalışanların meslek hastalığı kapsamına dahil edilmemesi konularına ve Covid-19 nedeniyle hayatını kaybeden işçilerin verilerine yer verilmiş, söz konusu gelişmelerin emekçiler açısından anlamı tartışılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde ikinci olarak, pandemi döneminde sermaye kesimi lehine yönelik alınan önlemler, bu önlemlerin amacı ve etkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda alınan önlemler ikincil bölüşüm ilişkileri çerçevesinde banka sermayesi ve sanayi sermayesi ayrımı üzerinden incelenerek söz konusu sermaye gruplarının karlılık düzeyleri analiz edilmiştir. Banka sermayesinin karlılık düzeyini analiz edebilmek amacıyla Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından hazırlanan Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların "Seçilmiş Bilanço Kalemleri"ne yer verilmiş, kredi, mevduat ve menkul değerler kalemlerinin ve net faiz gelirinin seyri incelenmiştir. Banka sermayesinin dönem net karı ve dönem net karı artış oranları incelenmiş, Türkiye Bankalar Birliği tarafından aktif büyüklüğüne göre sıralanan ilk on içerisinde yer alan bankaların 2019-2021 dönemi dönem net kar artış oranları açıklanmıştır.

Sanayi sermayesinin karlılık düzeyini analiz edebilmek amacıyla küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ve büyük ölçekli işletmelerin 2019-2021 dönemi ciro,

Üretim değeri ve faktör maliyetiyle katma değer pay ve miktarları, ithalat-ihracat pay ve miktarları ve banka kredilerinin küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ve büyük ölçekli işletmeler arasındaki yüzdesel dağılımı incelenmiştir. Sanayi sermayesinin kar artışını örnekler üzerinden ortaya koyabilmek amacıyla Koç Holding, Sabancı Holding, Arçelik, Dardanel şirketleri ile İstanbul Sanayi Odası tarafından hazırlanan “500 Büyük Sanayi Kuruluşu”nun karlılık düzeyleri açıklanmıştır.

Çalışma, sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılarak bitirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLÜŞÜM TEORİLERİ

Gerçek ve tüzel kişilerin, üretim ve hizmetleri karşılığında elde ettiği parasal veya ürün biçimindeki kazanıma gelir denir. Satış fiyatından mal ve hizmet üretmek için kullanılan girdi giderleri ile amortismanlar düşüldüğünde geriye kalan fazla (net katma değer) üretim sürecine katılanlar arasında bölüşülmektedir (Kepenek, 2012: 501-502).

Belirli bir ekonomideki toplumsal üretimden kimin ne kadar tüketeceği bölüşüm ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Bölüşüm ilişkileri tarihsel ve toplumsal karakterlidir. Tarım toplumlarındaki bölüşüm ilişkisi köylü ile bey arasında iken, kapitalist toplumlardaki bölüşüm ilişkisi işçi ile kapitalist arasında olmakla birlikte bölüşüm kategorileri ücret ve kar şeklinde ortaya çıkmaktadır (Ercan, 2006: 112-116).

Üretim araçlarının mülkiyeti, mal ve hizmet üretimine katılanların siyasal görüşleri, ekonomik ve sosyal haklar gibi pek çok durum gelir bölüşümünü etkilemektedir. Gelirin bölüşümü ise tüketim, tasarruf ve sermaye birikim süreçlerini etkilemektedir (Kepenek, 2012: 502).

Kapitalist toplumlardaki gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkilerini kavramak amacıyla devlet de konuya dahil edilmelidir. Devlet işletmeci ve işveren olarak kamu hizmeti faaliyeti gerçekleştirmekte, ilgili faaliyetlerden yüksek meblağlarda vergi geliri toplamakta, topladığı vergileri ekonomiye müdahale etmek amacıyla kamu harcamasına dönüştürmekte ve bu doğrultuda gelir bölüşümüne müdahale etmektedir (Boratav, 1980: 29).

Kapitalist sistemde temel bölüşüm ilişkisi artığı yaratan (işçi) ve artığa el koyan (kapitalist) iki karşıt sınıfın varlığına işaret etmektedir. Bölüşüm ilişkisindeki bu iki karşıt sınıf alt gruplara ayrılmaktadır. İşçi sınıfı; beyaz ve mavi yakalılar, tarım, sanayi ve hizmet sektöründe çalışanlar ya da devlet ve özel kesim çalışanları vb. şeklinde alt gruplara ayrılabilir (Boratav, 2012: 35). Kapitalist

toplumlarda insan emeği bir meta haline dönüştürülmüş ve insan emeğinin alınıp satıldığı bir işgücü piyasası inşa edilmiştir. İşgücü piyasasında oluşan fiyat ise ücrettir. Ücret işgücünün (meta satıcısının) gelirini ifade etmekte ve işçilerin yaşama koşullarını belirlemektedir (Boratav, 1980: 29).

Kapitalist toplumlarda işçilerin yaşam şartlarında belirleyici olan ve işverenler tarafından çalışanlara ödenen ücret ve maaşlar sendikalaşma gücüne, yasal iş düzenlemeleri ve sosyal politikalar vb. birtakım toplumsal ve kurumsal etkenlere bağlı olarak belirlenmektedir. Karlar ise girdi maliyetleri ve ücretler ödendikten sonra geriye kalan miktar olmaktadır (Stanford, 2009: 162).

Kapitalist sistemde ikincil bölüşüm ilişkileri, gayrisafi karın faiz, ticari marjlar ve rantlar şeklindeki paylaşımını ifade etmektedir. Sermaye; sanayi sermayesi, ticari sermaye, finansal sermaye ve toprak sahipleri şeklinde ayırmakta, milli gelirden alınan sermaye payı çeşitli mülk sahibi gruplar arasında bölüşülmektedir (Boratav, 2012: 36).

Tarihsel süreçte toplumlar tarafından farklı iktisadi ilişkilerin geliştirilmesiyle, iktisatçılar tarafından toplumsal ürünün bölüşümü sorunu iktisadi ilişkilerin önemli bir parçası olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde iktisat literatüründe yer alan temel bölüşüm teorilerine yer verilmiştir.

1.1 Klasik İktisatta Bölüşüm

Klasik okul, sanayi kapitalizminin yeni ortaya çıktığı dönemde doğmuştur. Fizyokratların artık kavramını alarak analizine dahil eden klasiklere göre artık yaratan üretim sadece tarımsal üretim değildir. Sınai üretimi de artık yaratan bir üretimdir. Toplumsal artık ise fizyokratların teorisinde olduğu gibi sadece mülk sahiplerine gitmemektedir. Toplumsal artık mülk sahipleri ile kapitalistler arasında paylaşılmaktadır. Ekonomik gelişmenin kapitalistlerin sermaye birikimiyle gerçekleşeceğini düşünen klasikler, buna bağlı olarak değer bölüşüm teorilerini oluşturmuştur. Bu teorilerle hem değer değişmez ölçüsünü hem de bölüşümün kanunlarını saptamaya çalışmışlardır. Klasiklere göre toplumu oluşturan 3 sınıf bulunmaktadır. Bu sınıflar toprak sahibi, işçi ve kapitalisttir. Sınıflar gelirden

sırasıyla rant, ücret ve kar payı almaktadır (Kazgan, 2000: 71; Selik, 1980: 166-167).

1.1.1 Adam Smith'in Değer Teorisi

Smith'in tarih teorisine göre; bireylerin ihtiyaçlarının üretim ve bölüşüm şekillerinin en önemli belirleyeni, bir toplumun toplumsal kurumları ile toplumu oluşturan üyelerin arasındaki bireysel ve sınıfsal ilişkilerdir. Smith'e göre toplumdaki yönetim biçimi, toplumdaki mülkiyet ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Smith, iktisadi ve toplumsal gelişmeyi; avcılığa dayalı vahşi toplumlar, çobanlığa dayalı vahşi toplumlar, tarıma dayalı toplumlar ve kapitalist toplumlar olmak üzere 4 ayrı evre üzerinden açıklamıştır (Hunt ve Lautzenheiser, 2022: 83).

Smith analizine insan toplumunun en ilerici şekli olduğunu düşündüğü kapitalist toplumu incelemekle başlamıştır. Kapitalist toplumdaki meta üretiminin iş bölümü ve mübadele gibi temel kavramları üzerinde durmuştur (Hunt ve Lautzenheiser, 2022: 88; Savran, 2012: 72). Smith'e göre kapitalizm iş bölümü sayesinde gelişmektedir. Bireyler kişisel çıkarlarını düşünerek kendilerine en yararlı işi seçmektedir. Böylece, yetenek ve zaman kısıtı da göz önünde bulundurulduğunda, her malı kişisel kullanımları için üretmeyecek, ancak herkes için tek bir mal üretimi gerçekleştirecektir. Sonuç olarak, zamanla ekonomide uzmanlaşmanın oluşması iş bölümünün gelişmesini sağlayacaktır (Divitçioğlu, 1976: 30).

Üretim güçlerinin gelişmesi sonucu oluşan iş bölümü, mübadele sürecini de zorunlu kılmaktadır. Smith bu noktada malların birbirine karşı mübadele değerlerinin belirlenmesiyle ilgilenmiştir. Smith, ilgili malın mübadele değerinin hem bu malın üretiminde harcanan emek ile belirlendiği hem de bu malın piyasa içerisinde satın alabileceği emek miktarı ile belirlendiği şeklinde iki farklı açıklama yapmıştır (Savran, 2012: 73; Selik, 1980: 185). Smith bu analizini kapitalizm öncesi dönem için yapmıştır. Çünkü ona göre kapitalist toplumlarda sermaye birikiminin sağlanması ve toprağın mülk edinilmesi; karı ve rantı ortaya çıkarmakta, böylelikle değeri ilgili malın üretimi için gerekli olan maliyetlerin toplanmasıyla elde edilen "doğal fiyat" belirlemektedir (Savran, 2012: 64). Smith değer analizinin sonunda

emeği her ne kadar mübadele değerinin tek ölçüsü olmaktan çıkarsa da emeğin kapitalist toplumlarda hala değerini belirleyen en temel ölçü olduğu kanısındadır (Kazgan, 2000: 76).

1.1.2 Adam Smith'in Bölüşüm Teorisi

Smith, kapitalist ekonomilerde toplam servetin nasıl artacağı yani ekonomik büyümenin nasıl gerçekleştirileceği sorunuyla ilgilenmiştir. Smith'e göre sermaye birikimi ekonomik büyümeyi sağlamakta, sermaye birikimi de kar yoluyla sağlanmaktadır. Smith böylece blmn (yani kapitalistlerin aldığı kar payının) büyüme üzerindeki analizini yaparak tek yönlü bir inceleme gerekletirmitir (Savran, 2012: 63). Smith'e göre kapitalist sistemde zenginliğin artıı sınıflar arasında herhangi bir çatışma yaratmadan bütün sınıfların refahını arttırmaktadır (Selik, 1980: 190).

Smith, bölüşüm teorisini fonksiyonel olarak ele alıp toplumu; toprak sahipleri, kapitalistler ve işçiler olarak 3 sınıfa blmtir. Bu sınıfların toplumsal ürünü blmeleri sonucunda sırasıyla rant, kar ve ücret gelirleri oluşmaktadır (Turanlı, 2000: 71-72). Smith'e göre malların reel değerleri; ücret, rant ve kara ayrılabilir. Bunlar hem toplumsal sınıfların geliri hem de mübadele değerlerinin kaynaklarıdır (Kazgan, 2000: 76).

Smith'e göre ücret, üretimin sonucundan bağımsız, işveren tarafından önceden belirlenen emeğin karşılığıdır. cret ve nüfus teorisi arasında bağ kuran Smith'e göre ücret; işçinin ailesini geçindirmeye ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek asgari düzeyde olmalıdır. Asgari düzeyin açılması doğum oranlarını artırarak emek arzı karşısında işçi talebinin düşük seviyede kalmasına yol açacak ve ücretler düşecektir. Ücretlerin asgari düzeyin altına dmesi ise doğum oranlarını azaltarak, emek arzı karşısında işçi talebini arttıracak ve ücretler artacaktır. Rant toprak sahiplerine arazi kullanımı karşılığı ödenen bedeldir. Toplumsal gelişmeler ise rantı arttırmaktadır. Kar ise sermayenin geliridir. Kar aynı zamanda faizi de kapsamaktadır. lke serveti creti etkilediği gibi karı da etkilemektedir. Smith'e göre sermaye artıı ücretleri yükseltmekte ve bunun sonucunda kar azalmaktadır. Bu durumun tersi de mümkündür (Turanlı, 2000: 72-73).

1.1.3 David Ricardo’nun Değer Teorisi

Ricardo, ilgili malın değişim değerinin o malın içerdiği işgücü miktarı tarafından belirlendiğini söylemiştir. Ancak bu kuralın bazı koşullarda geçerliliğini yitirdiğini de belirterek değer sorununun incelenmesi gereken çerçeveyi belirlemiştir. Ricardo’ya göre mutlak anlamda kıt olan mallar bulunmaktadır. Tarihi eserler ve klasik tablolar gibi çoğaltılamayan kıt malların değişim oranların, içerdikleri işgücü miktarı ile ilgisi bulunmamaktadır. Çoğaltılabilen mallar için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Değer sorunu, çoğaltılabilen malların üretimi ile ilgilidir. Kıt olmayan malların değeri yani fiyatı ilgili malı almak için gerekli olan emek miktarı tarafından belirlenmektedir. Ricardo yeniden üretilmeyen toprak ve toprağın geliri olan rant sorununu değer analizinden sonra inceleyerek bu durumun değer sorununu etkilemediğini açıklamıştır. Bunun ardından yeniden üretilabilen malların değer ve bölüşüm konusuyla ilgilenmiştir (Akyüz, 1980: 7). Emek değer kuramına bağlı kalarak analizlerini gerçekleştiren Ricardo; emeği üretim sürecinde kullanılan “doğrudan emek” ile makine ve teçhizat gibi sermaye mallarını üreten “dolaylı emek” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Mübadele değerinin ise doğrudan ve dolaylı emek tarafından belirlendiğini söylemiştir (Erim, 2007: 56-57).

1.1.4 David Ricardo’nun Bölüşüm Teorisi

Ricardo, ekonomi politiğin temel sorununun, toplam üretimin bölüşümünü düzenleyen yasaların saptanması olduğunu söylemiştir. Ricardo’ya göre ekonomideki toplam üretim; toprak sahibi, sermaye sahibi ve emek sahibi olmak üzere üç kesim arasında; sırasıyla rant, kar ve ücret adı altında bölüşülmektedir. Bölüşümün toplumun farklı aşamalarında farklı olarak gerçekleşeceğini düşünen Ricardo, iktisadi gelişme sürecinin bölüşüme olan etkisini incelemek istemiştir. Ricardo bölüşüm analizine rant teorisi üzerinden başlamıştır. Çünkü ona göre rant teorisi karı açıklayabilmek için önemlidir. Ricardo rantı açıklayabilmek için tarımsal üretimi ele almıştır (Tanyeri, 2000: 3-4).

Ricardo’ya göre, tarımda üretim fonksiyonu azalan verimler kanununa tabidir. Çünkü toprak arzı sabittir fakat toprakların verimlilikler farklıdır (Kazgan, 2002: 82). İlk defa yerleşime açılan bir ülke söz konusu olduğunda, ülkedeki

verimli topraklar nüfusa oranla fazlaysa, rant geliri oluşmayacaktır. Çünkü toprak böyle bir durumda serbest mal niteliğinde olacaktır (Savaş, 2000: 320). Fakat zamanla nüfus artışının gerçekleşmesi, yeni ve daha az verimli toprakların üretime açılmasını gerektirecektir. Bu toprakların üretime açılması ise, yeni ve daha az verimli toprakta verimli toprağa göre aynı birim mahsulü üretmenin üretim maliyetini yükseltecektir. Tam rekabet koşulları varsayımı altında ürünün tek fiyatı olacak, ilgili mahsulün piyasa fiyatı ise en düşük verimli toprakta harcanan emek miktarına göre belirlenecektir. Böylece verimli toprakta daha az verimli toprağa kıyasla bir fazlalık elde edilecek ve bu differansiyel rantı oluşturacaktır (Küçükcalay, 2011: 236; Zarakolu, 1981: 31). Kısacası verimli toprakta ilgili mal daha ucuza üretilecek, fakat her iki toprakta da üretilen ilgili mal aynı fiyata satılacaktır. Bu durumda verimli topraktan elde edilen kar payı daha yüksek olacak, aradaki fazlalık toprak sahibine rant geliri olarak aktarılacaktır. Nüfus artışıyla birlikte daha az verimli toprakların üretime açılmasının ortaya çıkardığı bu sonuç, verimli toprağın daha çok sermaye ve emek ile işlenmesi sonucunda da ortaya çıkacaktır. Nüfus artışı ve azalan verimlerin getirdiği bu sonuç rantın ortaya çıkmasına sebep olacaktır (Savaş, 2000: 321-323).

Ücret, rant ve kar unsurları malların mübadele değerlerini etkilememektedir. Çünkü tam rekabet koşulları altında ücret ve kar oranları tüm sektörlerde eşitlenmektedir. Malların piyasa fiyatı da en düşük verimli toprakta harcanan emek miktarına göre belirlendiği için rant da malın fiyatının artmasına sebep olmamaktadır. Rant malların değerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Erim, 2007: 57).

Rantın çok ya da az olması, karın ve ücretin düşük veya yüksek olmasına da sebep olmamaktadır. Bu sebeple Ricardo'nun analizindeki başlıca hısımlar kapitalistler ve emekçilerdir. Ona göre ranttan sonra geriye kalanın kapitalist ve işçiler arasında ücret ve kar olarak dağıtımı bölüşüm meselesini oluşturmaktadır. Kar ve ücret payları arasında gerçekleşecek bir artış ancak bir diğerrinin kaybıyla mümkün olacaktır (Savaş, 2000: 327).

Kar oranı ücrete bağlı olarak değişebilecektir. Ricardo işçilerin gelenek ve alışkanlıklarını sürdürebileceği geçimlik ücreti savunmuştur. İşçi geçimlik ücretini aldıktan sonra arda kalan kapitalisin kar gelirini oluşturacaktır. Eğer kar oranı,

kapitalistlerin yatırım ve tasarruf yapabilecekleri düzeyde oluşursa, kapital arzı ve buna bağlı olarak ücret fonu artacak ve nihayetinde emek arzı artacaktır. Ricardo'ya göre ekonomide üretimin (yiyecek madde ile hammadde üretimi) emek maliyeti zamanla nüfus artışının devamlılığı ve daha az verimli arazilerin üretime açılmasıyla birlikte artarak milli gelir artış hızını olumsuz etkileyecektir. Üretim maliyetlerinin artması parasal ücretlerin artmasını gerektirecek, toprağa ödenen rant da artış gösterecektir. Bu gidişat kar seviyesini azaltırken aynı zamanda işçinin mevcut durumunda da kötüleşme yaratacaktır. Nihayetinde karlar fazlasıyla azalarak kapital birikimini durduracak ve bunun sonucunda da nüfus artışı duracak, ekonomi durgunluk adı verilen sürece girecektir. Durgunluk döneminde ücretler asgari geçim seviyesinde iken, karlar en düşük düzeyde olacaktır. Rant ise milli gelirin büyük payına sahip olacaktır. Ricardo'ya göre kapitalist toplumlarda emekçiler sefaletle düşecek, bu durumdan kurtulmak için yapılacak sendikalaşma gibi faaliyetler sonucu değiştirmeyecektir (Erim, 2007: 58; Savaş, 2000: 325-327).

1.2 Karl Marx'ta Bölüşüm

Marx, kapitalist toplumlardaki mülkiyet, bölüşüm ve sınıf mücadelesi olgularını açıklayabilmek için değer teorisi ve artık değer kavramlarını kullanmıştır. Değer analizi üzerinden, karı oluşturan unsurun artık değer olduğunu açıklamıştır (Turan, 2017: 146).

Marx, kapitalist toplumlardaki proleterleşme (mülksüzleşme) sürecini incelemiştir. Proleterleşme kapitalist toplumda sermayenin sınırlı ellerde toplanması ve daha çok insanın emeğini satmak zorunda kalması anlamına gelmektedir (Narin, 2006: 10). Marx'a göre ilkel birikim, "üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçtir". İlkel birikim, toplumsal geçim araçlarını sermayeye, doğrudan üreticilerin ise ücretli emekçilere dönüşümü anlamına gelmektedir. İlkel birikim, köylülerin (toplumsal üreticiler) topraktan ayrılmaları yani mülksüzleştirilmeleri nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Kapitalist sistemde toplumsal üreticilerin mülksüzleştirilmelerine yol açan sömürgecilik, himayecilik ve vergi gibi birden çok araç bulunmaktadır. Sermaye ilişkilerinin ortaya çıkabilmesi için de köylülerin üretim araçlarından koparılmasının yanında toprağın da sermayenin bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir (Göztepe, 2014: 18-20).

Marx'a göre proleterleşme süreciyle sermayenin sınırlı ellerde toplanması ve sermayenin birikim döngüsü, canlı emeği (işçiyi) ölü emeğe (makinelere) bağlı kılmaktadır. Bu sürecin sonucu olarak toplum, burjuvazi ile işçi sınıfı olmak üzere iki karşıt sınıfa ayrılmaktadır (Narin, 2006: 10). Bu sınıflar ise bölüşümden ücret ve kar adı altında gelir elde etmektedir (Akyüz, 1980: 32).

Marx'a göre kapitalist sistemde makine kullanımı artık değerin yaratılması açısından önem arz etmektedir. Nitekim, makinelerin kullanılmaya başlanması ile, erkeklere kıyasla daha ucuza istihdam edilebilen kadın ve çocuklar işçi sınıfına dahil edilmiştir. Makinaların gücü üretim sürecindeki çalışma temposunu belirlemektedir. Bu nedenle emekçilerin beceri ve girişkenliklerini geliştirmeleri işgücü verimliliğini önemli düzeyde arttırmayacaktır. Makinelerin kullanımı emek üretkenliğini arttıracak, bu doğrultuda birim çıktı başına harcanan emek giderleri azalacak ve dolayısıyla malların değeri düşecek yani ucuzlayacaktır. Marx'a göre malların değerinin düşmesi çalışma saatlerinde de azalmaya yol açacak, bu nedenle artık değer oranı da artacaktır (Barber, 1999: 181-182). Artık değer artışı ise bölüşüm ilişkileri açısından kapitalistin aldığı karın artması anlamına gelmektedir.

1.2.1 Emek Değer Teorisi ve Artığın Sınıflar Arası Bölüşümü

Marx'a göre değer teorisi, mübadele sürecindeki sömürüyü açıkça ortaya koymaktadır (Desai, 2009: 15). Değer teorisine göre malların değerini belirleyen unsur malların üretimi için harcanan insan emeğidir. Malın değerini belirleyen emek de üretken yani artık değer yaratan emektir (Turan, 2017: 147).

İşçilerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan malları satın almaları ve tüketmeleri süreci, yeni bir mal olan işgücünü ortaya çıkarmaktadır. İşçi, kendisini yeniden üretmek için gerekli olan zamana ek kapitalist hesabına fazla zaman çalışmaktadır. Kapitalist, üretim sürecinde tüm değeri yaratan işçiye, yalnızca işçinin yeniden üretimi için gerekli olan malların değerini (ödenmiş emek zaman) vermektedir. Geriye kalan ödenmemiş emek zamana, yani emekçinin kendisi için değil kapitalist için çalıştığı ek zamana, kapitalist üretim araçlarının özel mülkiyetinden aldığı güçle el koymaktadır. Böylece işgücü, üretim sürecinde kapitalist hesabına fazla zaman çalışarak kendi değerinin üzerinde değer üreterek artık ürünü ortaya çıkarmaktadır. Artık ürüne de kapitalist tarafından el

konulmaktadır. Artık ürün daha fazla iş saati çalışılarak üretildiği için artık değer olarak tanımlanmaktadır (Divitçioğlu, 1976: 42-43; Fülberth, 2008: 57).

Artık değer işgücünün fiyatı olan ücret dışında kalan gelirlerin kaynağını oluşturmaktadır. Yani artık değer karı oluşturmakta, faiz ve rant ise artık değer biçimleri olmaktadır (Dumenil, Löwy ve Renault, 2011: 284). Bu nedenle ekonomideki toplam artık değer sermaye kesimi arasındaki bölüşüm sürecinin de açıklanması gerekmektedir (Selik, 1980: 336).

Marx, karın rant ve faize dönüşümünü bölüşüm konusunun temel meselesi olarak görmese de analizine dahil ederek incelemiştir. Ona göre rant ve faiz de kar gibi artık değerden kaynaklanmaktadır. Süreç içerisinde ortaya çıkan artık değer kapitalistler arasında bölüşülmektedir. Bu sebeple temel sınıfsal bölüşüm de (yani emek ve sermaye arasındaki payda) bir değişiklik meydana gelmemektedir (Turan, 2017: 159).

Bu kapsamda; kapitalist bir ekonomide gerçekleşen üretim hem değeri hem de değer sınıflar arasındaki bölüşümünü ortaya çıkarmaktadır. Değer bölüşümü belirlemektedir. Kapitalistin işçinin yarattığı artık ürüne el koyarak sebep olduğu sömürü ise üretim esnasında gerçekleşmektedir (Divitçioğlu, 1976: 42; Turan, 2017: 148). Sömürü ilişkisi kapitalistin zenginleşmesine, işçinin de yoksullaşmasına neden olmaktadır. Marx'a göre sömürü ilişkileri 19. yüzyılda kapitalizmin vahşi bir kimliğe bürünmesiyle daha da artmıştır (Fırıncioğulları, 2017: 479).

1.3 Neo-Klasik İktisatta Bölüşüm

Neo-klasik iktisatçıların bölüşüm teorisi üretim faktörlerinin marjinal verimliliğine dayanmaktadır. Tam rekabete dayanan üretim fonksiyonlarında ücret haddi, emek faktörünün marjinal verimliliği tarafından belirlenmektedir. Kar haddi ise sermaye faktörünün marjinal verimliliği tarafından belirlenmektedir. Sermaye üretim faktörü olarak ele alındığı için, üretim araçlarının mülkiyetinin hangi sınıfın elinde olduğuyla ilgilenilmemiştir. Teoride üretim fonksiyonu, ücret ve sermaye gelirinin emek ve sermaye kesimi arasında bölüşümünü belirlemektedir. Neo-klasik teoride toprak sahipleri önemiz bir sınıf haline getirilmiştir. Bu sebeple rant geliri de bütün üretim girdilerini kapsayacak şekilde iktisadi rant olarak genişletilmiştir.

Üretim girdileri ürüne olan katkılarına eşit miktarda pay elde etmektedir. Neo-klasikler belirli varsayımlara dayanarak, toplam ürünün üretim girdileri arasında, artık kalmayacak şekilde bölüşüldüğünü iddia etmiştir. Onlara göre marjinal verimliliğe göre gerçekleştirilen bölüşüm evrensel olmakla birlikte adil ve haklı bir bölüşümdür (Adaçay ve İslatince, 2009: 121; Divitçioğlu, 1976: 162; Kazgan, 2000: 145; Resnick ve Wolff, 2016: 120).

Neo-klasik teoride, sınıf ayrımı ve sınıf düşmanlığı yoktur. Ayıca sömürü unsuru da göz ardı edilmektedir. Çünkü her birey ürettiği değerin karşılığını almakta ve geriye sömürülecek bir artık kalmamaktadır (Hunt, 2005: 384-395; Resnick ve Wolff, 2016: 121).

1.3.1 John Bates Clark, Philip Henry Wicksteed ve Knut Wicksell'in Marjinal Verimliliğe Bağlı Bölüşüm Teorileri

Clark bölüşüm teorisini azalan verimler ilkesine dayandırmıştır. Döneminde bölüşüm teorisini en iyi şekilde açıklayan kişi olarak literatüre geçmiştir. Onun teorisi Ricardo'nun rant teorisinin genelleştirilerek tüm üretim faktörlerine uygulanmış halidir. Yani azalan verimler yasası emeğin yanında sermaye ve toprağa da uygulanabilmektedir. Teoriye göre sermaye miktarı; emek, toprak ve müteşebbis becerisi sabit tutularak arttırılırsa sermayenin marjinal verimliliği önce artan bir hızla artacaktır. Daha sonra ise azalan bir hızla artacaktır. Eğer emek miktarı sabit tutularak daha fazla sermaye miktarı kullanılırsa sermayenin azalan verimler yasası işlemeye başlayacaktır. Sermaye sabit tutularak emek miktarı arttırılırsa emeğin azalan verimler yasası işlemeye başlayacaktır. Sabit olan girdi ise ranta denk gelen artığı elde edecektir. Bu durum bir genel yasadır ve bölüşüm teorisinin temelidir. Clark'ın bölüşüm teorisi tam rekabet koşulları altında ve statik şartlarda çalışır. Üretim girdileri arasında rekabet bulunmaktadır. Bu nedenle birim başına girdi getirisi, kendi marjinal verimliliğine eşitlenmektedir. Gelir emek ve kapital arasında bölüşülmektedir. Doğal yasalar herhangi bir engelle karşılaşmazsa, her üretim faktörü için azalan verimler yasasını geçerli olduğundan, her üretim faktörü marjinal verimliliğine göre yani kendi yarattığı değer kadar bölüşümden payını alacaktır. Marjinal verimlilik teorisine göre gerçekleşen bölüşüm adil ve haklı olacaktır (Erim, 2007: 138; Kazgan, 2000: 147; Küçükcalay, 2011: 273; Savaş, 2000: 568-570).

Clark'a göre gerçekte hayatta işverenler pazarlık gücüne sahiptir. İşverenler bu güçlerini kullanarak emekçinin marjinal üretim değerinin altında ücret ödemesi yapabilir ve bu duruma kuramsal hırsızlık denir. Clark, marjinal verimliliğe dayanan ve Marx'ın sömürü anlayışından tamamen farklı olan sömürü tanımını yapmıştır. Sömürüyü kapitalist sistemin doğal unsuru olarak görmemektedir. Ona göre piyasada tam rekabet koşullarından uzaklaşılması sömürünün ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Temelde adil bölüşümü etkileyen unsur emeğin kapitalistler tarafından sömürülmesi olsa da emekçi kesim tarafından kapitalist kesim de sömürülebilmektedir (Barber, 1999: 278-279).

Wicksteed bölüşüm meselesini, üretim faktörü gelirlerinin bölüşümü üzerinden ele almıştır. Faktör gelirlerinin bölüşümü marjinal verimlilik teorisine dayanmaktadır. Ona göre toprak miktarı arttırılırsa ve emek ile sermaye miktarı da sabit tutulursa, emek ve sermayenin üretimden aldığı pay hesaplanabilir. Sabit verim varsayımı evrenseldir ve faktör verimliliği ölçekten bağımsızdır. Bu nedenle küçük veya büyük ölçekli firmalar eşit oranda kar elde edecektir (Öztürk, 2009: 122; Öztürk, 2010: 16). Wicksell'e göre ise üretim faktörlerinin payları hem marjinal verimliliklerine hem de faktör girdi miktarlarına bağlı olarak belirlenmektedir (Ertuğrul, 2015: 7). Hem Wicksteed hem de Wicksell, bazı varsayımlar üzerinden ve matematiksel bir açıklama ile toplam ürünün sanayi düzeyinde tükendiğini ve bu nedenle ekonomide bir artık oluşmadığını açıklamıştır. Euler teoremi olarak ifade edilen teoreme göre, tam rekabet şartları geçerliken ve üretimde sabit getiri söz konusuysa her üretim girdisi, marjinal verimine eşit pay almakta ve böylece ekonomideki toplam ürün tükenmektedir (Kazgan, 2000: 148).

1.3.2 Alfred Marshall'ın Bölüşüm Teorisi

Marshall marjinal verim teorisinden ayrılmış ve bölüşüm kuramını maliyetler üzerinden oluşturmuştur. Marshall'a göre faktör fiyatları, mal fiyatları gibi arz ve talep koşulları tarafından belirlenmektedir. Faktör piyasası fiyatları, müteşebbislerin üretim masraflarını ve faktör sahiplerinin gelirini oluşturmaktadır. Uzun dönemde ve tam rekabet koşulları altında mal fiyatları hem üretim maliyetine hem de faktör gelirlerine eşit durumdadır. Üretim faktörleri emek, kapital, toprak ve girişimci olarak oluşmaktadır. Ekonomide bir yıl içerisinde üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen ulusal hasıla bu üretim faktörleri arasında sırasıyla; ücret,

faiz, rant ve kar adı altında bölüşülmektedir. Kar dışında kalan üretim faktörlerinin payları hem uzun hem de kısa dönemde kendi arz ve talebine göre belirlenmektedir (Savaş, 2000: 609; Turanlı, 2000: 178).

Marshall ölçek ekonomilerinin işçilerin beceri ve öz saygılarını arttırarak gelirlerini de arttıracaklarını düşünmüştür. Rantı ise toplumsal açıdan bir artık olarak görmüştür. Uzun dönemde toplumsal artık elde eden sınıf sadece toprak sahipleri olmaktadır (Öztürk, 2009: 128-130). Uzun dönemde faiz ve kar ise hak edilmemiş gelir niteliği taşıyan bir rant değildir. Marshall statik şartlar altında ve uzun dönemde üretim girdilerinden herhangi birinin milli gelirden aldığı payı diğerinin aleyhine arttıramayacağı kanısındadır (Kazgan, 2000: 151).

1.4 John Maynard Keynes'in Bölüşüm Teorisi

Keynes, kapitalist ekonomilerin iki önemli sorunu olduğunu, söz konusu sorunların tam istihdam ve gelir bölüşümü olduğunu ifade etmiştir. Keynes analizinde tam istihdam sorununu ele almak amacıyla çarpan ve efektif talep kavramları üzerinde ayrıntılı olarak durmuş, fakat gelir bölüşümü sorunu ile doğrudan ilgilenmemiştir. Keynes, yapmış olduğu analizlerde gelir bölüşümünü veri kabul etmiştir. Faktör fiyatlarında gerçekleşen değişimin toplam talep ve toplam gelir üzerine etkisini göstermiş, kendisinden sonra yapılan çalışmalara esin kaynağı olmuştur. Yatırım, tüketim, ücret düzeyi ve kar arasındaki temel ilişkilere odaklanan Keynes, ekonomik birimlerin tüketim ve yatırım kararlarının likidite tercihleri ile ilişkili olduğunu açıklamıştır (Öztürk, 2009: 159-160).

Keynes'in analizi, parasal bir kısa dönem analizidir. Bu nedenle bölüşüm analizi de parasal bir analizdir ve kısa dönemde efektif talebe bağlı olarak belirlenmektedir. Efektif talep; sermayenin marjinal etkinliği, tüketim eğilimi ve parasal faiz oranı tarafından belirlenmektedir. Bu doğrultuda efektif talep hem istihdam ve üretim düzeyini belirlemekte, hem de reel ücreti ve gerçekleşen kar oranını etkilemektedir. Reel ücret ise bu nedenle parasal faiz oranından yüksek oranda etkilenmektedir (Keynes, 1936; akt. Tanyeri, 2005: 44).

1.5 Neo Keynesci Bölüşüm Teorisi

Cambridge iktisatçıları olarak da bilinen Neo-Keynesci iktisatçılar, Keynes'in geleneğini temsil etmektedir. Modellerinde genellikle büyüme ve bölüşüm dinamikleri üzerinde durmuşlardır (Başoğlu, Parasız ve Ölmezoğulları, 2015: 28).

İşçi ve kapitalistten oluşan iki sınıflı toplum üzerinden bölüşüm sorununu incelemişlerdir. Neo-Keynesci görüşe göre, toplam gelir ücret ile kar arasında bölüşülmektedir. Ücret ile kar arasındaki dağılımı etkileyen temel değişken ise fiyattır. Fiyat değişimi gerçek ücret düzeyini etkilemekte ve bu yolla bölüşümü de değiştirmektedir (Arestis, 1990; akt. Ataman, 1996: 53-54).

1.5.1 Michal Kalecki'nin Bölüşüm Teorisi

Kalecki'nin iki sınıflı Marksist üretim modeli aksak rekabet piyasası koşulları altındaki fiyatlandırma mekanizmasına dayalıdır. Kalecki'ye göre gelir bölüşümü ile fiyatlandırma arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Yatırım oranları ekonomik büyümeyi ve gelirin bölüşümünü belirlemektedir (Öztürk, 2009: 176-177). Fiyatlandırma, firmaların ortalama toplam maliyeti ve kar marjı toplamından oluşmaktadır. Modele göre işçiler ve kapitalistler tüketim malı talep etmektedir. İşçiler gelirlerinin tamamını harcadığı ve birikim yapamadıkları için yatırım mallarını sadece kapitalistler talep etmektedir. Ücretler planlanan tüketim harcamalarını, karlar ise planlanan yatırım harcamalarını belirlemektedir (Akyüz, 1980: 232-233).

Karlar geçmiş dönemde alınan yatırım kararları tarafından belirlenmektedir. İşçi kesiminin milli gelirden aldığı pay ise üretim maliyetleri kullanılarak yapılan mark-up fiyatlandırma süreciyle belirlenir. Mark-up fiyatlandırma, ortalama değişken maliyetler ile benzer malın üretimini gerçekleştiren firmaların fiyatlarının dikkate alınması suretiyle yapılan fiyatlandırmadır (Cengiz, Develi ve Yünsel, 2019: 38; Kutlu Horvath, 2020: 341). Bu fiyatlandırma yöntemine göre aksak rekabet koşulları altında fiyat, değişken maliyetlerin üzerine eklenen ya da ana üretim maliyeti üzerine eklenen kar marjı toplamından oluşmaktadır. Bu durumda, firmanın belirlediği fiyatının diğer firmaların belirlediği fiyattan daha yüksek tutulabilmesi ilgili firmanın monopol gücüne bağlı olacaktır. Eğer monopol gücü

yoksa, ilgili firma kar marjını, karını çok fazla düşürmeyecek bir seviyede fakat diğer firmalara piyasadaki yerini kaptırmayacak kadar da yüksek olmayacak bir düzeyde tutacaktır (Akyüz, 1980: 237-238).

Üretim maliyetlerinde artış gerçekleşirse, toplam gelirin paylaşımı (ücret ve kar arasında) talep esnekliğine ve piyasa yapısına bağlı olarak değişecektir. Birinci durum olarak, ilgili mala olan talep esnekse mala olan talep fiyat artışından daha fazla düşecektir. Bu nedenle firma piyasadaki payını korumak için maliyet artışını fiyatlara çok fazla yansıtmayacaktır. Bu doğrultuda firmanın iki seçeneği olacaktır. Birincisi, üretim miktarını azaltmak olacaktır, bu ise işsizliğe yol açacaktır. İkincisi ise kar marjını düşürmek olacaktır. İkinci durum olarak, ilgili mala olan talep esnek değilse mala olan talep fiyat artışından daha fazla düşmeyecektir (Ataman, 1996: 56). Dolayısıyla üretim maliyetlerindeki artış talep esnekliğine bağlı olarak fiyatlara yansıtılacak bu da kar marjını etkileyecektir.

İlaveten, piyasadaki firmaların tekelci gücü gelir dağılımını etkilediği için tekelci gücü fazla olan firma, artan maliyetlerini fiyatlara yansıttacaktır. Artan maliyetler fiyatlara yansıtılırken kar marjı da sabit tutulacak, bu durum ise gerçek ücretlerin düşmesine yol açacaktır. Sonuç olarak gelir dağılımı ücretli kesimin aleyhine olacak şekilde değişecektir (Uyanık, 2017: 57).

1.5.2 Nicolas Kaldor'un Bölüşüm Teorisi

Kaldor milli gelire bağlı olarak kar ve ücret payını açıklamıştır. Sermaye ve ücretli kesimin tasarruf eğilimi sabit varsayıldığında, kar payını yatırımın milli gelire oranı belirleyecektir. Ücret ise milli gelirden kar çıkarıldıktan sonra geriye kalan kısımdır (Kaldor, 1955; akt. Kutlu Horvath, 2020: 338).

Ekonomide tüketimi işçiler yaparken yatırım ve tasarruf kapitalistler tarafından gerçekleştirilir. Bu durumda tüketim malları ücret gelirine eşit olurken, yatırım malları kar gelirine eşitlenmektedir. Veri üretim tekniği ve ücret düzeyinde; daha yüksek büyüme oranı yatırımı arttıracak ve gelir bölüşümünü değiştirecektir. Böylece kar gelirleri ücret gelirine oranla daha fazla artış gösterecektir (Başoğlu, Parasız ve Ölmezoğulları, 2015: 34).

1.5.3 Luigi L. Pasinetti'nin Bölüşüm Teorisi

Pasinetti, işçi ve kapitalistten oluşan iki sınıflı bir ekonomiyi ele almaktadır. Pasinetti'nin kurduğu model Kaldor'un modelinin uzantısı niteliğindedir. Ona göre işçiler elde ettikleri ücret üzerinden tasarrufta bulunmaktadır. Bu sebeple işçiler toplam sermayenin bir kısmına sahip olarak kar geliri elde etmektedir. Yani işçiler hem kar geliri hem de ücret geliri elde etmektedir. Pasinetti'ye göre uzun dönemde işçilerin tasarruf eğilimleri pozitif olsa da bu eğilim kar haddini etkilemeyecektir. Kapitalistlerin tasarruf eğilimi uzun dönem kar haddi üzerinde etkili olacaktır. Ancak yatırım kararları tasarruf eğiliminden ziyade uzun dönemli etkilere bağlı olarak bekleyişlere dayanmaktadır. Ekonomide işsizlik mevcutsa ve yatırımlar arttırılırsa istihdam ve gelir düzeyi artış gösterecektir. Ekonomi tam istihdam durumundayken yatırımlar arttırılırsa gelir dağılımı iyileşecektir. Sonuç olarak yatırımlar; istihdamı, geliri ve gerçek ücret düzeyini etkileyecektir (Başoğlu, Parasız ve Ölmezoğulları, 2015: 34; Uyanık, 2017: 56).

1.5.4 Joan Robinson'un Bölüşüm Teorisi

Robinson bölüşüm teorisi modelini iki ana varsayım üzerine kurmuştur. Birincisi, ekonomide parasal ücret üzerinden ücret pazarlıkları gerçekleşmektedir. İkincisi, tasarruflar yatırımı etkilememektedir. Modelde siyasal ve ekonomik güçler uzun dönem gelir dağılımı üzerinde etkilidir. Ekonomide işgücü talebi fazlalığı mevcutsa ve gerçek ücretler asgari düzeyin altındaysa, parasal ücretler artış gösterebilmektedir (Uyanık, 2017: 57).

Robinson'a göre teknolojik gelişme ile gelir bölüşümü birbiriyle bağlantılıdır. Teknolojik gelişme ücretler üzerinde değişim yaratabilmektedir. Sermaye birikiminin işgücü büyüme oranından yüksek olması sonucu ücretler yükselme eğilimine girmektedir. Bu durum ise teknolojik gelişmeyi özendirilmektedir. Böylece kar oranlarının düşmesi de önlenmektedir (Öztürk, 2009: 184).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE 2000’Lİ YILLARDA BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR

Türkiye’de 1980’li yıllarda yaşama geçirilmeye başlayan neoliberal politikaların emek piyasaları ve çalışanlar üzerindeki etkileri, bölüşümden aldıkları payı doğrudan etkilemiştir. Neoliberal politikalar 2000’li yıllarda da uygulanmaya devam etmiş ve sermaye ve emek kesimini etkileyen çeşitli düzenlemeler bu dönemde de yapılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde amaç, bu düzenlemelerin neler olduğunu incelemek ve ardından bunların sermaye ve emek kesimi arasındaki bölüşüm ilişkilerini nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktır. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde ilk olarak neoliberal ekonomi politikaları açıklanmıştır. Neoliberal ekonomi politikaları içerisinde yer alan işgücü maliyetlerini azaltma hedefi doğrultusunda ön plana çıkan “esneklik” kavramı açıklanmış, esneklik uygulamalarının emekçiler açısından önemi tartışılmıştır. Çalışmanın devamında, Türkiye’de 2000’li yıllarda neoliberal politikalar kapsamında hayata geçirilen önemli düzenlemelere yer verilmiş, ilgili düzenlemelerin bölüşüm ilişkileri açısından sonuçları ele alınmıştır. İlaveten, 2000’li yıllarda Türkiye’de bölüşüm ilişkilerini değerlendirmek, emek sömürsünün mevcut veriler üzerinden ortaya koymak amacıyla ilk olarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içerisindeki sermaye ve emeğin payı değerlendirilmiş, ikinci olarak emek verimliliği ile reel ücret arasındaki fark ortaya konmuştur.

2.1 Neo-Liberal Ekonomi Politikaları

Kapitalist sistem 1970’li yıllarda “yapısal bir kriz”e girmiş, dünya ekonomisinde büyüme oranları azalmış, işsizlik sorunu ortaya çıkmış, enflasyon artışı gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda piyasa ile özel kesimin çıkarlarını temel alan ve “neoliberalizm” olarak adlandırılan yeni toplumsal düzen Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere olmak üzere merkez ülkelerde oluşmaya başlamıştır (Dumenil ve Levy, 2007: 25-26). Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından

“Washington Mutabakatı” olarak isimlendirilen “yapısal uyum politikaları” ile çevre kapitalist ülkelerinin ekonomik-politika gündemi belirlenmeye başlamıştır (Özkan ve Hamzaoglu, 2014: 1). Dünya ekonomileri 1990’lı yıllarda, “Washington Mutabakatı” ile ortak bir noktada birleşmiş, neoliberal ekonomi politikalarını hayata geçirmeye başlamıştır (Harvey, 2015: 21). Washington Uzlaşması içerisinde yer alan politikalar; serbest piyasa ekonomisine geçmek, düzenleyici kamu müdahalelerini azaltmak, kamusal mal ve hizmetleri özelleştirmek, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve emek maliyetlerini azaltmak olarak sıralanabilmektedir (Hamzaoglu, 2013: 173).

Serbest piyasa ekonomisine geçmek, devletin ekonomiden geri çekilmesini gerektirmektedir. Neoliberal politikaya göre serbest piyasa ekonomisine geçildiğinde, fiyatlar kaynakların mevcudiyetine ve tüketici talebine göre belirlenecektir. Bu doğrultuda devlet düzenleme ve müdahalelerinin kaldırılmasıyla birlikte özelleştirme uygulamaları serbest piyasa ekonomisine geçiş için önemli bir koşul olarak görülmektedir (Saad-Filho, 2007: 192-193). Özelleştirme ile temelde, önceden kar elde etme amacı güdülmeyen alanların sermaye birikimine açılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda her türlü sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi kamu hizmetleri özelleştirilmelidir (Harvey, 2015: 169).

Diğer bir özelliği olarak, neoliberal politikalar dış ticaretin serbestleştirilmesini ve döviz kurunun devalüe edilmesini içermektedir. Dış ticaretin serbestleştirilmesi ile yerli üreticilere kıyasla daha rekabetçi olduğu ileri sürülen yabancı üreticilerin yerli firmaları daha etkin olmaya zorlayacakları düşünülmektedir. Döviz kurunun devalüe edilmesiyle de ihracatın canlanacağı ve böylece ülkelerin uzmanlaşabileceği malların üretimini gerçekleştireceği ileri sürülmektedir (Saad-Filho, 2007: 193).

Neoliberal politikalarla göre emek maliyetini azaltmak ve gelir bölüşümünü etkilemek amacıyla emek piyasasının var olan düzenlemelerden arındırılması gerekmektedir. Örneğin asgari ücretin reel değeri düşürülmeli, sendikal güçler zayıflatılmalı, iş güvencesinin olmadığı bir emek piyasası var edilmelidir (Palley, 2007: 49). Bu doğrultuda neoliberal politikalar, bölüşüm ilişkilerinin emek kesiminin aleyhine ve sermaye kesiminin lehine olacak şekilde yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir (Ataay, 2008: 41).

2.1.1 İşgücü Piyasalarında Esneklik

İşgücü piyasasında esneklik tartışmalarının yoğunluk kazandığı yıllar 1990'lardır. IMF, DB ve Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından işgücü piyasasında esnekliğin sağlanabilmesi için gerekli reformların yapılması gerekliliği dile getirilmiştir. Esneklik tartışmalarının temel nedeni, Amerika Birleşik Devletleri'nde işsizlik oranının düşük olmasına karşın Avrupa ülkelerinde işsizlik sorununun ortaya çıkması olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde düşük işsizlik işgücü piyasalarının esnek olması ile, Avrupa'daki işsizlik sorunu ise işgücü piyasalarının katı olmasından hareketle açıklanmıştır. Literatürde çeşitli tanımları olan esneklik kavramı genel olarak üretim ve istihdam artışını sınırlandıran engellerin ve yasal düzenlemelerin gevşetilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. İşe alma ve işten çıkartmayı zorlaştıran hükümler, sendikaların güçlü olması, sağlık ve sosyal güvenlik alanındaki düzenlemelerin katı hükümler içermesi vb. durumlar işgücü piyasalarının katılığı olarak tanımlanmaktadır (Özarslan Saydar ve Aydın, 2017: 6).

Neoliberal ekonomi politikaları çerçevesinde emeğin yeniden yapılandırılması “post-fordizm” ve “esnek üretim” gibi çeşitli kelimelerle kavramsallaştırılmıştır. Post-fordizm ile hedeflenen; piyasalardaki ani değişikliklere karşılık verebilecek, teknolojiadaki değişimler ile ortaya çıkan yeni sektörlere uyum sağlayacak, vasfı sayesinde küresel piyasada rekabet edebilecek ve düşük maliyet ile çalışacak, kısacası sermaye sınıfının kar oranını yükseltebilmek için var olacak işçi sınıfı yaratmaktır. Bu kapsamda küresel rekabet gücünün arttırılabilmesi için verimliliğin daha fazla arttırılması gerektiği öne sürülmüş, yeni üretim formu olarak hem üretim sürecinde hem de emek sürecinde esneklik benimsenmiştir. Esnek çalışma uygulamaları, dört farklı şekilde açıklanabilmektedir. İşlevsel esneklik, bir çalışanın çok çeşitli işleri bir arada yapabilmesini ifade etmektedir. Sayısal esneklik, daha az çalışan ile daha fazla iş yapabilmeyi ifade etmektedir. Ücret esnekliği, çalışanların performansına göre verilen ücret anlamına gelmektedir. Çalışma sürelerinde esneklik ise çalışılan zaman diliminin esnek kullanılmasını ifade etmektedir. Esnek üretim ile birlikte esnek istihdam biçimleri ortaya çıkmış, esnek istihdam biçimleri ile işsizliğin kontrol altına alınabileceği öne sürülmüştür. Esnek istihdam biçimleri ise “a-tipik

istihdam”, “eğreti istihdam” ve “standart olmayan istihdam” gibi farklı kavramlar ile tanımlanmıştır. Esnek istihdam biçimleri, ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte; kısmi istihdam, çağrı üzerine çalışma, taşeron çalışma, mevsimlik işçi, sözleşmeli çalışma ve evde çalışma gibi çeşitli uygulamalar üzerinden hayata geçirilmiştir (Aydoğanoglu, 2011: 38-39; Müftüoglu, 2014: 1; Özkan ve Hamzaoglu, 2014: 1-3).

Eğreti istihdam, çalışmanın istikrarsız olması, çalışanların güvencesiz, sosyal ve ekonomik olarak savunmasız olma durumunu ifade etmektedir. Bir çalışma biçiminin eğreti olarak nitelendirilebilmesi için istihdam türlerinin koşullarına bakmak gerekmektedir. Örneğin sözleşme biçimleri açısından, kısmi süreli çalışma ya da çağrı üzerine çalışma biçimi eğreti istihdama girebilmektedir. Ancak istikrarlı bir işte çalışan örneğin süresi belirsiz iş sözleşmesi ile çalışan bireylerin iş güvencesi yok ise bu sözleşme türü de eğreti istihdam olarak kabul edilebilmektedir (Çelik, 2007: 123).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), insana yarışır iş kavramını, iş haklarının korunduğu, yeterli gelir elde etmeyi ve sosyal korumayı sağlayan iş olarak ifade etmektedir. Bu noktada, iş güvencesinin diğer bir ifadeyle işçinin geçersiz nedene dayanılarak işten çıkartılmasının önlenmesi önemli bir unsur olarak görülmektedir (Çelik, 2007: 122-123). ILO’ya göre güvencesiz çalışma kavramı; istihdam ilişkisi ve süresinin belirsiz olması, tek bir işverene bağlı olarak çalışmama, sosyal korumanın düşüklüğü, düşük ücret düzeyleri, toplu pazarlık ve sendikalaşma haklarından mahrum kalma olarak ifade edilmektedir. Avrupa Birliği yaklaşımında ise güvencesiz çalışma kavramında düşük kaliteli işlere dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda özelleştirme ve taşeronlaşma gibi uygulamalarda güvencesiz çalışma kapsamında yer almaktadır (Güler, 2015: 158).

Çalışanlar açısından esneklik, sermaye kesimi tarafından emek kesimi üzerine yapılan baskının arttırılması anlamına gelmektedir. Sermaye kesimi esneklik ile işçi sınıfını arzu ettiği gibi kullanabilmektedir. Bu durumun ise emekçiler açısından sonucu “güvencesizlik” olmaktadır. Güvencesizlik, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olamayan ve bu nedenle emek gücünü satmaktan başka çaresi olmayan emek kesiminin kaliteli bir hayat yaşayabilmesinin önünde engel teşkil edecek riskler ile karşı karşıya bırakılması anlamına gelmektedir. Yani

emekçiler, ilk olarak iş güvencesinden ve sosyal güvencelerinden mahrum bırakılmakta, ardından işsizlik tehdidiyle beraber işverenin zorbalıklarına boyun eğmek ve sağlıksız çalışma şartlarında, düşük ücretler ile çalışmaya mecbur bırakılmaktadır. Bu kapsamda esnek çalışma biçimlerinin, ucuz emek gücü yaratan pek çok ülkede, iş kazalarına ve meslek hastalıklarına yol açtığı gözlenmiştir. İş kazası ve meslek hastalıklarının nedenleri, çalışma saatlerindeki artış ve maliyet yaratması öne sürülerek iş güvenliği önlemlerinin alınmayışdır. Esnek çalışma biçimlerinin uygulanması aynı zamanda yoksulluğa da yol açmaktadır. Çünkü geçici ya da kısmi süreli gibi esnek çalışma biçimleri, çalışanların düşük gelir elde etmelerine ve aynı zamanda sosyal güvenceden yoksun kalmalarına neden olmaktadır. Esnek çalışma biçimleri çalışanların örgütlenmesinin önünde de engel teşkil etmektedir. Esnekleşme ile birlikte iş güvencesinin ortadan kaldırılması sonucunda, sermaye kesimi, işçileri işten çıkartmakla tehdit etmekte, böylece örgütlenebilmelerini engellemektedir (Müftüoğlu, 2014, 1-2).

2.2 Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları

Türkiye’de neoliberal dönüşüm, 1980 yılında, 24 Ocak kararları ile başlamıştır. Bu dönemde ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulanmaya başlanmış ve sermaye birikiminin artırılması hedeflenmiştir (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 159). 1980’li yıllarda iktidarda olan Anavatan Partisi (ANAP), neoliberal politikalar çerçevesinde, sermayeye yük olarak görünen istihdam maliyetlerini düşürmek ve sermayenin vergisel yükümlülüklerini azaltmak amacıyla kayıt dışı ekonominin gelişmesini sağlamıştır. Kayıt dışı istihdamın desteklenmesiyle beraber esnek çalışma biçimlerinde artış yaşanmış, küresel rekabet üstünlüğü elde edebilmek amacıyla Türkiye, ucuz emek alanına dönüştürülmüştür. Fakat Kuzey Afrika ülkeleri gibi çeşitli bölgelerde emek maliyetinin daha düşük olması, Türkiye’nin uluslararası pazarda istediği üstünlüğü yakalayamamasına sebep olmuştur. Türkiye’nin Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri ile siyasi istikrarı büyük ölçüde sarsılmıştır. Yaşanan krizlerin ardından dönemin ekonomi bakanı Kemal Derviş tarafından “15 günde 15 yasa” olarak duyurulan yasalar ile neoliberal dönüşüm çerçevesinde yapısal uyum programının temeli oluşturulmaya başlanmıştır (Müftüoğlu, 2023: 163-164).

Bu doğrultuda 21.yy’a Türkiye, yapısal reformlar gündemiyle girmiştir. Yapısal reformların nihai amacı sermaye üzerinde yük olarak görünen bölüşüm düzenlemelerinin tasfiyesini ve işçi sınıfının ve köylülüğün yaşam koşullarını belirleyen ücretlerin ve tarımsal ürün ve girdi fiyatlarının serbest piyasa koşullarında belirlenmesini içermektedir. Sosyal devlet uygulamaları azaltılacak ve mali yük vatandaşlar tarafından üstlenilecektir. Bunun için işgücü piyasasını ve tarımı etkileyen politikalar adım adım azaltılacaktır (Boratav, 2016: 202).

2002 yılının kasım ayında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı tarafından Ocak 2003 tarihinde “Acil Eylem Planı” yayınlanmış, yapısal uyum programı ile hedeflenen neoliberal politikaların nasıl uygulanacağı açıklanmıştır. İlgili plan içerisinde eğitim, sağlık, özelleştirme, imtiyazlar, işsizlik ve sosyal güvenlik gibi çeşitli konulara yer verilmiştir. Planın “Sosyal Politikalar” başlığı altında yer alan “İşsizliğin Önlenmesi” adlı içerikte, esnek çalışma biçimlerinin ilgili mevzuat düzenlemeleri ile nasıl hayata geçirileceği açıklanmıştır. “Sağlıkta Toplum” adlı kısımda, DB tarafından hazırlanmış olan “Sağlıkta Dönüşüm Programı” çerçevesinde, sağlık harcamalarının bütçe üzerinde yük oluşturduğu ve bu nedenle ilgili harcama finansmanının vatandaşlarla paylaşılmasının amaçlandığı ve “Genel Sağlık Sigortası” sistemine geçileceği belirtilmiştir. Aynı zamanda özel sağlık kuruluşlarının teşvik edileceği ve böylece sağlık hizmetlerinin kar odaklı sunulacağı dile getirilmiştir (Müftüoğlu, 2023: 166-167).

AKP iktidarının 2002 yılından itibaren uyguladığı pek çok politika içerisinde öne çıkanlar, 1970’li yıllardan beri söylenegelen işgücü piyasası ile kamu ekonomisinin yeniden düzenlenmesi olmuştur. Bu noktada ilk olarak özelleştirme çalışmaları ile sosyal güvenlik sistemindeki değişiklikler ön plana çıkmaktadır. Sosyal güvenliğin yeniden yapılandırılarak sosyal güvenlik ve sağlığın piyasalaştırılması, sosyal güvenliğin kapsayıcılığının azaltılması ve özel ve kamu sektörü üzerindeki yükün azaltılması hedefi doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır. İşgücü piyasasını yapılandırmak adına işgücü piyasalarını esnek hale getirmek için düzenlemeler yapılmış, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi görüşü ise Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) gibi bazı sermaye grupları tarafından desteklenmiştir

(Eres ve Kaya Bahçe, 2010: 511-519; Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 182-183; Yıldırım, 2010: 102-103). AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren özelleştirilen kamu işletmelerinde artış yaşanmış, kamu ve sosyal harcamalar azaltılarak kamu kaynak ve varlıkları teşvik, istisna vb. uygulamalar üzerinden sermaye kesimine aktarılmıştır (Müftüoğlu, 2023: 166-167).

Bu kapsamda çalışmanın devamında 2002 yılında iktidara gelen ve 2023 seçimleriyle birlikte iktidardaki konumunu koruyan AKP'nin neoliberal politikalar kapsamında yaptığı düzenlemeler tartışılacaktır. Çalışmada ilk olarak 4857 sayılı İş Kanunu ve 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi Belgesi üzerinden işgücü piyasasında esnekleştirme çalışmalarına değinilmiştir. Ardından sağlıkta reform çalışmaları ve bu doğrultuda hazırlanan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile yapılan düzenlemelere yer verilmiştir. İlaveten 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu üzerinden iş kazası ve meslek hastalıklarının nedenleri ve mevcut durumu incelenmiştir. Son olarak AKP iktidarının neoliberal politikalarının önemli ayaklarından biri olan özelleştirme çalışmaları ve özelleştirmelerin sonuçları açıklanmıştır. Tüm bu başlıkların ele alınmasının nedeni, bunların bölüşüm politikaları üzerinde önemli etkileri olmasıdır. Bu politikalar, emek kesiminin ücret gelirlerini ve sermaye kesiminin ise karlarını etkileyişi açısından bu iki kesim açısından farklı sonuçlar doğurmuştur.

2.2.1 4857 Sayılı İş Kanunu

Acil Eylem Planı'na paralel olarak, çalışma hayatını yeniden yapılandıran ve 1475 sayılı İş Yasasını yürürlükten kaldıran 4857 sayılı İş Yasası, 10.06.2003 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. 15.03.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4773 sayılı İş Güvencesi Kanunu, 4857 sayılı kanuna dahil edilmiş ve üzerinde birtakım düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. İlgili yasalarda iş güvencesini zedeleyen düzenlemeler yapılmıştır (Ekmekçioğlu, 2003: 73-75).

4773 sayılı İş Güvencesi Yasası içerisinde, işçilerin iş güvencesinden yararlanabilmeleri için 10 ve üzerinde işçi çalıştıran işyerlerinde çalışıyor olmaları ve gerekli diğer koşulları sağlamaları gerekmektedir. Yeni iş yasası ile yapılan düzenleme ile bu sayı 30 ve üzeri olarak değiştirilmiştir (Koç, 2012: 244). Kanun

maddesi “*otuz veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde en az altı aylık kıdemi olan işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesini fesheden işveren, işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebe dayanmak zorundadır*” şeklinde düzenlenmiştir (İş Kanunu, 2003).

İlgili kanun ile istihdam biçimleri de çeşitlendirilerek işverene kolaylıklar sunulmuştur. Bu kapsamda geçici iş ilişkileri ve süresi belirli ya da belirsiz olan iş ilişkileri kurulabileceği kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda işverenlere sözleşme türünü belirleyebilme yetkisi de verilmiştir. A-tipik çalışma yani esnek çalışma biçimleri olarak adlandırılabilen süresi belirli çalışma, kısa çalışma ve kısmi süreli çalışma biçimlerine kanunda yer verildiği göz önünde bulundurulduğunda, a-tipik çalışma biçimlerinden faydalanılarak işçilerin iş güvencesi kapsamı dışında bırakılabileceği söylenebilir (Ekmekçioğlu, 2003: 74-76).

4857 sayılı İş Yasası’na göre belirsiz süreli iş sözleşmesi, iş ilişkisinin süreye bağlanmadan yapılmasıyla ortaya çıkmaktadır. İşverenin mevcut faaliyeti belirsiz süreli iş sözleşmesi yapmayı gerekli kılsa bile, işveren belirli süreli iş sözleşmesi ile işçi çalıştırabilmektedir. Aynı zamanda “esaslı nedene dayanma” şartı ile birden fazla ve üst üste belirli süreli iş sözleşmesi yapılabilir. Bu durum işçilerin iş güvencesi dışında kalmalarına ve böylelikle kıdem ve ihbar tazminatı ile işsizlik sigortası gibi birtakım haklarından mahrum kalmalarına yol açabilmektedir (Koç, 2012: 244; İş Kanunu, 2003).

4857 sayılı İş Yasası’nda yer alan diğer esnek çalışma biçimleri geçici iş ilişkisi ve kısmi süreli çalışmadır. Geçici iş ilişkisi, işçi kiralımasıdır. Daha açık bir şekilde, ilgili işletmenin başka bir işletmeye işçilerini vererek gelir elde etmesi anlamına gelmektedir. Geçici iş ilişkisi kapsamında çalıştırılan işçiler belirli bir iş yerinde bir buçuk yıl çalışabilmektedir ve bu süre içerisinde ilgili işyerinin işçisi olarak görülmemektedir. Bu nedenle kiralık işçi olarak çalıştığı iş yerinde sendikal örgütlülük kuramamaktadır (Koç, 2012: 250-251). Kısmi süreli çalışma İş Kanunu’nda “*işçinin normal haftalık çalışma süresinin, tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre önemli ölçüde daha az belirlenmesi durumunda sözleşme kısmî süreli iş sözleşmesidir*” şeklinde tanımlanmaktadır (İş Kanunu, 2003). Türkiye’de işçilerin ücretli hafta tatilleri bulunmaktadır. Ancak bu haklarını

kullanabilmeleri için haftalık 45 saat çalışmış olmaları gerekmektedir. Bu nedenle kısmi süreli çalışan işçiler 45 saatlik süreyi dolduramadıkları için ilgili haklarından mahrum kalabilecektir. Kısmi süreli çalışma biçimi içerisinde yer alan “çağrı üzerine çalışma” biçimi de ilgili kanunda yer almaktadır (Koç, 2012: 252-253). Çağrı üzerine çalışma biçiminde, işçiye en az dört gün öncesinden haber verilerek işe çağrılmaktadır. Taraflar çalışılacak zaman dilimini kendileri belirleyecektir. Belirlenmemesi durumunda bu süre haftalık 20 saat olarak kabul edilecektir. İlgili çalışma biçimi, işçilerin sosyal hayatını etkilemekle birlikte, belirsizliği nedeniyle çalışanın farklı işlerde de çalışabilmesinin önünde engel teşkil etmektedir (Çelik, 2003: 60).

Yeni yasa ile taşeron diğer adıyla alt işveren uygulaması genişletilerek yasallaştırılmıştır. Yardımcı işlerin tamamında ve asıl işlerin bir kısmında taşeron uygulaması yapılabileceği kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda asıl işin parçalanmak suretiyle taşeron devredilebileceği de hüküm altına alınmıştır (Çelik, 2003: 59). En basit ifadeyle taşeronlaştırma, iş sözleşmesi ile ilgili işyerinde üretilecek olan mal ve hizmetlerin alt işverene yaptırılmasıdır. Taşeron çalışma ilgili işyerinde yapılması gereken işlerin parçalanabildiği kadar parçalanmasına yol açmaktadır. Bu iş ilişkisinde taşeron firma ana firmadan daha güçlü konumdadır. Taşeron firmalar maliyetten kaçınmak adına çalışanların ücretlerini ve çalışma saatlerini istedikleri gibi belirleyebilmekte, işçileri sağlıksız çalışma şartlarında çalıştırabilmektedir. Sonuç olarak çalışanlar sigortasız ve sendikasız çalışmak zorunda kalabilmektedir (Kaya, 2015: 258-259).

4857 sayılı yasa ile yapılan bir diğer düzenleme ise çalışma süreleri üzerinde olmuştur. Eski kanunda yer alan haftalık çalışma süresi değiştirilmemiştir. Böylece haftalık çalışma saati 45 saat olarak kalmıştır. Eski yasada 45 saatlik çalışma süresi haftanın çalışılan günlerine eşit olarak bölünmüştür. Yeni yasada ise eşit bölünme yer almamıştır. 45 saatlik çalışma süresinin haftanın günlerine, günde 11 saati aşmamak üzere ve işçi ile işveren anlaşması koşulu ile dağıtılabileceği kararlaştırılmıştır. Yasaya göre, haftalık çalışma saati 45 saati aşan çalışmalar fazla çalışma kapsamına girmektedir. Günlük fazla çalışmalar, kanuna göre fazla çalışma kapsamına girmemektedir. Bu açıdan, eğer çalışan, haftanın bazı günlerinde günlük çalışma süresinden fazla çalıştırılırsa ve haftalık 45 saatin üzerinde çalışmamış

olursa, fazla çalışılan süreler için fazla çalışma ödeneğine hak kazanamamaktadır. İlgili kanunda denkleştirme uygulamasına yer verilmiştir. Bu uygulama kapsamında, 2 aylık bir denkleştirme süresi belirlenmiş, yani 2 aylık sürede haftalık ortalama çalışma saati, normal haftalık çalışma saatini aşmıyorsa, fazla çalışmalar için fazla çalışma ücreti ödenmemektedir. Örneğin işçi bir aylık süreçte toplam 66 saat, diğer ayda haftalık ortalama 24 saat çalıştırılırsa, fazla çalışma ücreti almaya hak kazanamayacaktır. Uygulama, işçilerin fazla çalışma ücretinden yararlanamamalarına yol açmakta birlikte onların ruh ve beden sağlığını olumsuz etkileyebilecektir. İlgili yasada fazla çalışma sınırı yıllık 270 saat olarak belirlenmiş, günlük bir sınır çizilmemiştir. İşverenlerin çalışanlarına fazla çalışma yapacaklarını çoğunlukla ilgili günde bildirdikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun özellikle sendikasız işyerlerinde çalışanlar açısından büyük sıkıntılara yol açabileceği düşünülmektedir (Çelik, 2003: 60; Koç, 2012: 254-256).

4857 sayılı kanunda kıdem tazminatı ile ilgili düzenleme de yapılmıştır. 1475 sayılı kanunda kıdem tazminatı ile ilgili olan 14. madde, yeni kanuna geçici 6. madde olarak eklenmiştir. İlgili maddede kıdem tazminatı fonunun kurulması için çalışmalar yapılacağı, kuruluncaya kadar 14. maddenin yürürlükte kalacağı belirtilmiştir. Kıdem tazminatının fona devredilmesi iş güvencesizliğini daha da derinleştirebilecektir. Kıdem tazminatının işveren ile bağı kopartıldığında, işverenler işçileri daha kolay işten çıkartabilecektir (Çelik, 2003: 61-62).

İş Kanunu'nda yapılan tüm bu değişikliklerin emekçiler açısından anlamı güvencesiz işlerde çalışmak durumunda kalmaları ve bu doğrultuda ücret gelirlerinin düşmesi ve sendikal haklarından mahrum kalmalarıdır. Sermaye açısından ise İş Kanunu'nun sağladığı düşük maliyet avantajı nedeniyle, karlarını daha artırabilmenin önünün açılmasıdır. Bu açıdan İş Kanunu'ndaki değişiklikler bölüşüm ilişkilerini sermayenin lehine düzenleyen gelişmeler olarak yorumlanabilir.

2.2.2 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi Belgesi

2009 yılında, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından “Ulusal İstihdam Stratejisi” belgesi hazırlama çalışmalarına başlanmış, 2010 yılında, 2012-2023 dönemine ait ilk belge kamuoyuna açıklanmış, 2012 yılında ise bazı

değişiklikler ile 2014-2023 dönemini kapsayan yeni bir belge açıklanmıştır. İlgili belgenin çeşitli hedefleri ve bu hedefleri gerçekleştirebilmek için politika eksenleri bulunmaktadır. Belgenin hedefleri içerisinde 2023 yılına kadar; işsizlik oranını yüzde 5'e geriletmek, istihdam oranını yüzde 50 düzeyine çıkartmak ve tarım dışında kalan sektörlerdeki kayıt dışı istihdam oranını yüzde 15 düzeyinin altına düşürmek olarak açıklanmıştır. İlgili belgenin politika eksenleri ise; eğitim ile istihdam arasındaki ve istihdam ile sosyal koruma arasındaki bağı güçlendirmek, işgücü piyasasında hem güvenceyi sağlamak hem de esnekliği oluşturmak olarak açıklanmıştır. İlgili belgede iş güvencesi yerine istihdam güvencesi ön plana çıkartılmıştır. İş güvencesi, tek bir işte çalışmak ve işin korunması anlamına gelmekte, istihdam güvencesi ise tek bir işe bağlı kalmadan yani bir işveren ile devamlı iş ilişkisi olmadan çalışmak anlamına gelmektedir. İlgili belgede işgücü piyasalarının katı olduğu öne sürülmüş ve bu kapsamda işletmelerin rekabet edebilme güçlerini arttırmak ve kronikleşen işsizliği düşürmek için esnek çalışma modelleri üzerinde yasal düzenlemelerin yapılması gerekliliği vurgulanmıştır (Ulukan, 2014: 9-11).

Ulusal İstihdam Stratejisi Belgesi'nde esnek çalışma biçimlerinin güvenceli esneklik açısından önemli olduğuna vurgu yapılmış, gelişmiş ülkelerde esnek çalışma biçimlerinin tercih edildiği belirtilmiştir (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı). Ulusal İstihdam Stratejisi'nde Türkiye'de esnek çalışma biçimlerinin uygulamada yaygınlaşmama nedenleri arasında; kayıt dışı istihdam oranının yüksek olması, mevzuattaki yasal süreyi aşan fazla çalışma uygulamaları, esnek çalışma modellerine uygun sosyal güvenlik mevzuatı yokluğu ve geçici iş ilişkisi kurma izninin özel istihdam bürolarına verilmemiş olması gibi çeşitli sebeplerin olduğu belirtilmiştir (Güler, 2015: 178).

Nitekim süreç içerisinde yeni esnek çalışma biçimi olan “Uzaktan Çalışma” modeli hayata geçirilmiştir. “Uzaktan çalışma, iletişim teknolojilerinin kullanılması yoluyla işyerinden farklı bir mekanda çalışılması üzerine kurulu iş sözleşmesi” olarak tanımlanmıştır. Uzaktan çalışma biçimine yeni iş kanununun ilk halinde yer verilmemiştir. Uzaktan çalışma uygulaması, 06.05.2016 tarihinde İş Kanunu'na eklenmiş, kanunun 14. maddesi “çağrı üzerine çalışma ve uzaktan çalışma” olarak güncellenmiştir. 20.05.2016 tarihinde 6515 sayılı yeni bir kanun çıkartılmış, “tele

Çalışma” ve “evden çalışma” biçimlerini de içerisinde barındıran uzaktan çalışma uygulaması hayata geçirilmiştir (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı).

Süreç içerisinde özel istihdam bürolarına geçici iş ilişkisi kurma yetkisinin verilmesi için de düzenlemeler yapılmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu’nda düzenlenen geçici iş ilişkisinin ardından, 2009 yılında özel istihdam bürolarına geçici iş ilişkisi yetkisinin verilmesi için 5920 sayılı kanun kabul edilmiş fakat dönemin Cumhurbaşkanı tarafından ilgili kanun, işçileri koruyucu düzenlemeler içermediği gerekçesiyle veto edilmiştir. 2016 yılında ise İş Kanunu’nda ve 4904 sayılı kanunda bazı değişiklikler yapılmış; uzaktan çalışma, geçici iş ilişkisi ve özel istihdam büroları ile ilgili düzenlemelere gidilmiştir. Böylece 11.10.2016 tarihinde, “zel İstihdam Büroları Yönetmeliği” ıkartılmıştır. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler doğrultusunda geçici iş ilişkisi iki farklı biçimde kurulabilmektedir. şirketler isterlerse işçilerini bir başka şirketlerinde alıştırabilmekte ya da özel istihdam büroları işçileri çeşitli iş yerlerinde geçici olarak çalıştırabilmektedir (Erol ve zdemir, 2016: 1105).

Firmalar, aracı kurum olan özel istihdam bürolarından işçi kiralayabilmektedir. Özel istihdam büroları çalışma şekilleri ile güvencesiz çalışmaya aracı olabilmektedir. Firmalar bu yolla kadrolu ya da sözleşmeli işçi alıştırma derdinden kurtulmuş olmaktadır. Bu uygulama ile işçiler çok çeşitli işlerde çalışmak zorunda kalmakta, onlar için düzensiz ve kuralsız bir iş hayatı ortaya çıkmaktadır. İşçiler kıdem ve ihbar tazminat hakları ile grev ve toplu sözleşme haklarından mahrum bırakılmaktadır. Özel istihdam bürolarının yaygınlaşması, kadrolu işçileri de olumsuz etkileyebilmektedir. Çünkü firmalar kadrolu işçiler yerine kiralık işçileri tercih edebilmektedir (Korkmaz, 2014: 75-78; Kaya, 2009; akt. zalık ve Durmuş, 2014: 47-48). Dolayısıyla Ulusal İstihdam Strateji Belgesi de sermayenin emek maliyetlerini azaltan düzenlemeler içerdiği ölçüde bölüşüm ilişkilerini sermaye lehine geliştiren bir belge olmuştur.

2.2.3 Sağlıkta Dönüşüm Programı ve 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu

Sağlıkta Dönüşüm Programı, uluslararası kuruluşların yönlendiriciliği ve gözetimi altında, AKP hkmetinin sağlık sektöründe uygulamakta olduğu

düzenlemeleri içermektedir. Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında yer alan temel düzenlemeler; sağlık kuruluşlarının özelleştirilmesini, sağlık kuruluşlarında sözleşmeli personel çalıştırılmasını ve genel sağlık sigortası uygulamasını içermektedir. Sosyal güvenlik reformu ve genel sağlık sigortası ilgili programın en önemli unsurlarını oluşturmaktadır (Yeldan, 2008: 103-104).

Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumu Yasası çıkmadan önce sağlık güvenceleri, işçiler için Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), esnafı için Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (Bağ-Kur) ve devlet memurları için Emekli Sandığı (ES) tarafından sağlanmıştır. Sayılan üç sosyal güvenlik kurumu içerisinde yer almayan işsiz ve yoksul olarak tanımlanabilen bireylerin sağlık hizmetleri de Yeşil Kart kapsamında devlet tarafından karşılanmıştır. 16.05.2006 tarihinde ise Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) kurulmuş, SSK, Bağ-Kur ve ES, SGK çatısı altında toplanmıştır. Yeşil Kart kapsamına giren bireyler içinde gelir testi isminde yeni bir düzenleme getirilmiştir. Bu kapsamda ilgili bireylerin gelir testine tabii tutulması kararlaştırılmıştır. Hanede yaşayan bireylerin kişi başı gelir ortalaması, net asgari ücretin üçte birinden düşük ise, ilgili kişilerin sağlık sigortasının devlet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. 31.05.2006 tarihinde 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası (SSGSS) yürürlüğe girmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin kanunun bazı maddelerini iptal etmesi nedeniyle, bazı maddeler yürürlüğe girerken, kanunun tamamı 01.01.2012 tarihinde uygulamaya koyulabilmiştir. Neoliberal politikalar doğrultusunda çıkartılan SSGSS yasası ile birlikte, sağlık ve sosyal güvenlik sistemi yeniden yapılandırılmıştır. Bu kapsamdan sağlık hizmet sunumu ile finansmanı birbirinden ayrılmıştır. Sağlık hizmeti Sağlık Bakanlığı ve hastaneler tarafından sunulurken, sağlık hizmeti finansmanı SGK tarafından yapılmaya başlanmıştır (Hamzaoglu, 2023: 177).

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası ile neoliberal politikalara uygun olarak emeklilik yaşı yükseltilmiş ve emekli aylığı bağlama oranı düşürülmüştür. 2039 yılından itibaren emeklilik yaşının iki yılda bir artmasına, 2048 yılından itibaren emeklilik yaşının hem kadınlarda hem de erkeklerde 65 olmasına karar verilmiştir (Özdemir, 2014: 69).

Tüm vatandaşlara sağlık primi ödeme zorunluluğu getirilmiştir. Bu doğrultuda vatandaşlar sağlık hizmetleri almadıkları süreçte de Genel Sağlık Sigortası (GSS) primlerini ödemekle yükümlü tutulmuştur. Vatandaşlar GSS borcu varken sağlık hizmetlerinden yararlanamamakta, yararlanamadıkları süreçte de GSS primi ödeme yükümlülükleri devam etmektedir. Bu nedenle GSS primini ödemeyen vatandaşlar ya sağlık hizmeti almaktan kaçınmakta ya da sağlık hizmeti bedelini cebinden karşılamaktadır. Nitekim Haziran 2014 tarihinde Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan sağlık hizmet tarifesine kadar, vatandaşlar SGK tarafından yayınlanan “Sağlık Uygulama Tebliği” fiyatları üzerinden sağlık hizmeti almıştır. Fakat Haziran 2014’ten itibaren sağlık hizmeti alabilmek için “Sağlık Uygulama Tebliği”nin yaklaşık iki katı tutarında ödeme yapmak zorunda bırakılmışlardır (Öztürk, 2015: 93).

Genel Sağlık Sigortası “Temel Teminat Paketi” içerisinde yer alan hizmetlerinin sunumu ile sınırlandırılmıştır. Temel teminat paketi içerisinde yer almayan sağlık hizmetlerine erişebilmek için özel sağlık sigortası yaptırmak gerekmekte, bu durum da bireylerin yaptığı harcamaların sürekli artmasına yol açmaktadır (Erol ve Özdemir, 2018: 125-126).

Genel Sağlık Sigortası’nın yoksul kesimi korumada yeterli olmadığı da söylenebilmektedir. Asgari ücretin üçte birinden daha az gelir elde eden bireylerin sigorta primlerinin devlet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Ancak asgari ücrete kıyasla belirlenen yoksulluk sınırının gerçek yoksulluk sınırına denk gelip gelmediği tartışılmaya açık bir konudur. 2023 yılı ağustos ayında dört kişilik bir aile için Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) tarafından hesaplanan açlık sınırı (gıda harcaması) 12.198 TL, yoksulluk sınırı (gıda dahil tüm temel harcamalar) ise 39.733 TL olarak belirlenmiştir. 2023 yılı net asgari ücret tutarı ise 11.402 TL’dir. 2023 yılı net asgari ücret tutarının bile hem açlık hem de yoksulluk sınırı altında kaldığı görülmektedir. Bu kapsamda düzenli ve güvenceli işlerde çalışmayan kesimin prim ödemekte güçlük çektiği ve bu nedenle sağlık hizmetinden yararlanamadıkları söylenebilmektedir (Erol ve Özdemir, 2014: 13-14; TÜRK-İŞ, 2023a; TÜRK-İŞ, 2023b). Ek olarak 4857 sayılı kanun ile hayata geçirilen esnek çalışma biçimleri ve SSGSS yasası ile yapılan düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde, emekli olabilme koşullarının da oldukça zorlaştırıldığı

söylenilmektedir (Müftüoğlu, 2023: 171). Tüm bu sağlık alanındaki gelişmelerin emekçiler açısından anlamı, sağlık hizmetinde hak kayıpları yaşamaları ve gelirlerinden sağlık harcamalarına ayıracakları payın artacak olmasıdır. Bu payın artması ise, gelirleri üzerinde baskı oluşturduğu ölçüde, bölüşüm ilişkilerinin aleyhlerine gelişmesi olarak yorumlanabilir.

2.2.4 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu

Güvencesiz istihdam biçimleri hem iş tanımını belirsizleştirmekte hem de çalışma koşullarının işverenler tarafından belirlenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle işçiler, işçi sağlığı ve güvenliği açısından korunmasız kalmaktadır. Bu durum dolayısıyla Avrupa Birliği mevzuatı esas alınarak “6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu” düzenlenmiş ve 30.06.2012 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Ancak bazı maddelerinin yürürlüğe girmesi için özel süreler belirlenmiştir. İlgili yasada “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği” kavramı kullanılmamış, bunun yerine “İş Sağlığı ve Güvenliği” kavramı kullanılmıştır (Akbulut, 2023: 186; Özveri, 2018: 756-757).

6331 sayılı kanun önleyici anlayış çerçevesinde hazırlanmıştır. Hedefi, iş kazası ve meslek hastalıklarının oluşmasını önlemek, riskleri ortadan kaldırmak olarak belirtilmiştir (Korkmaz ve Avsallı, 2012: 155-156). İlgili kanun ile işverenler çalıştırdıkları bireylerin ilgili iş kapsamında sağlıklarını ve güvenliklerini sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Bu kapsamda işverenlerin; çalışanlarına eğitim ve bilgi vermeleri, sağlık ve güvenlik tedbirlerini zamanla değişen koşullara uygun olarak almaları, gerekli ekipmanları sağlamaları ve mesleki riskleri önlemeleri gerektiği belirtilmiştir. İşverene iş sağlığı ve güvenliği kapsamında alınan önlemlerin denetlenmesi ve mesleki risklerin önlenmesi amacıyla iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimi bulundurma yükümlülüğü getirilmiştir. İlgili niteliklere sahip personeli bulunmayan işyerlerinin ise Ortak Sağlık ve Güvenlik Birimi’ni (OSGB) görevlendirebileceği belirtilmiştir (Korkut ve Tetik, 2013: 462-465).

Fakat yapılan düzenlemeler içerisinde işyeri içi denetiminin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli olan güvence sağlanamamıştır. Çünkü ilgili yasalar işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanlarının otoritesini işveren karşısında arttıracak güvenceden yoksun bırakılmıştır. İlaveten, OSGB üzerinden iş sağlığı ve

iş güvenliği hizmetinin satın alınarak iç denetimin piyasalaştırılması da olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Şöyle ki, OSGB şirketleri arasında var olan rekabet, işverene maliyet yüklenmemesi için OSGB'lerin önlem alıyor gibi davranmalarına yol açmaktadır. Bununla birlikte OSGB şirketlerinin kurulmasının ardından kıdemli iş müfettişlerinin OSGB şirketlerinde çalışmaya başlaması, iş müfettiş sayısının azlığı, eğitim düzeylerinin yetersizliği, özlük haklarının sınırlı olması ve hazırladıkları raporların müdahaleye açık olması iç denetimin doğru bir şekilde yapılabilmesinin önünde engel teşkil etmektedir (Özveri, 2016: 74-75).

Denetimden yoksunluk iş kazası ve iş cinayeti verilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Denetimsizliğe ek olarak esnek istihdam biçimleri, sendikasılaştırma, kayıt dışılık, ağır çalışma koşulları ve özelleştirme uygulamaları da iş kazası ve iş cinayeti verilerini olumsuz yönde etkilemektedir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu hazırlanırken ve yürürlüğe girdikten sonra ilgili bakanlıklar tarafından, iş kazaları ve meslek hastalıklarının azalacağı dile getirilmiştir. Fakat Tablo 2.1.'de yer alan istatistiki verilere bakıldığında, kanunun yürürlüğe girdiği 2012 yılından sonra iş kazası ve meslek hastalıkları sayısında artış yaşandığı görülmektedir (Yener, 2023, 27 Nisan).

Tablo 2.1. İş kazası ve meslek hastalıkları verileri (2000-2022)

Yıllar	İş Kazası Sayısı	Meslek Hastalığı Sayısı	İş Kazası Sonucu Ölüm Sayısı	Meslek Hastalığı Sonucu Ölüm Sayısı	İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sonucu Ölüm Sayısı
2000	74.847	803	731	6	737
2001	72.367	883	1.002	6	1.008
2002	72.344	601	872	6	878
2003	76.668	440	810	1	811
2004	83.830	384	841	2	843
2005	73.923	519	1.072	24	1.096
2006	79.027	574	1.592	9	1.601
2007	80.602	1.208	1.043	1	1.044
2008	72.963	539	865	1	866
2009	64.316	429	1.171	0	1.171
2010	62.903	533	1.444	10	1.454
2011	69.227	688	1.563	10	1.573
2012	74.871	395	744	1	745 (878)

Tablo 2.1 (devamı). İş kazası ve meslek hastalıkları verileri (2000-2022)

Yıllar	İş Kazası Sayısı	Meslek Hastalığı Sayısı	İş Kazası Sonucu Ölüm Sayısı	Meslek Hastalığı Sonucu Ölüm Sayısı	İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sonucu Ölüm Sayısı
2013	191.389	371	1.360	0 (3)	1.363 (1.235)
2014	221.366	494	1.626	0 (29)	1.626 (1.886)
2015	241.547	510	1.252	0 (13)	1.252 (1.730)
2016	286.068	597	1.405	0 (15)	1.405 (1.970)
2017	359.653	691	1.633	0 (4)	1.633 (2.010)
2018	430.985	1.044	1.541	0 (10)	1.541 (1.933)
2019	422.463	1.088	1.147	0 (8)	1.149 (1.736)
2020	384.262	908	1.231	5 (-)	1.236 (2.427)
2021	511.084	1.207	1.350	35	1.382 (2.170)
2022	Açıklanmadı	Açıklanmadı	Açıklanmadı	Açıklanmadı	(1.843)

Kaynak: Yener, (2023, 27 Nisan). Erişim adresi: <https://www.mmo.org.tr/merkez/basin-aciklamasi/isci-sagligi-guvenligi-ve-tum-calisma-yasami-mevzuati-kamuculuk-ve-sosyal>.

Tablo 2.1.'de parantez içerisinde yer alan veriler İSİG'e aittir. Diğer veriler SGK'ya aittir. SGK'ya ait veriler kayıt dışı çalışanları kapsamamaktadır.

Tablo 2.1.'de yer alan veriler incelendiğinde, İşçi Sağlığı İş Güvenliği Meclisi (İSİG) tarafından açıklanan iş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle ölen kişi sayısının SGK tarafından açıklanan kişi sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. 2021 yılında 2000 yılına göre iş kazası ve meslek hastalığına bağlı ölüm vakaları İSİG verilerine göre yüzde 294 oranında, SGK verilerine göre yüzde 187 oranında artmıştır.¹ Sadece iş kazalarındaki artış oranı ise SGK verilerine göre yüzde 687'dir. 2000-2021 döneminde melek hastalığı nedeniyle hayatını kaybeden toplam kişi sayısının SGK'ya göre 117 olduğu görülmektedir. Fakat meslek hastalığından ölen kişi sayısının görünenden daha yüksek olduğu bilinmektedir. Çünkü meslek hastalığı nedeniyle hayatını kaybeden emekçilerin birçoğu tespit edilememekte ve bu nedenle kayıt altına alınamamaktadır (Yener, 2023, 27 Nisan).

¹ İş kazası sayısındaki 2013 yılındaki sıra dışı artış mevzuat değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Yeni yasaya göre ayakta alınan sağlık tedavileri de iş kazalarından sayıldığından sayı hızla artmıştır.

İş cinayetleri konusunda Avrupa ülkeleri ile Türkiye kıyaslandığında, ilgili ülkeler içerisinde Türkiye'nin en kötü durumda olduğu görülmüştür. 2020 yılı verilerine göre Avrupa Birliği üye ülkelerinin iş cinayetleri oranı yüz binde 1,77, Türkiye'nin iş cinayetleri oranı yüz binde 8,1'dir (DİSK-AR, 2023: 63).

Pandemi döneminde kapanmalar yaşanmasına rağmen, yine de yüksek düzeyde seyreden ölüm oranları, emekçilerin çalıştırılmaya devam ettirildiğini, dolayısıyla sermaye açısından üretim kesintiye uğramadan karlarını sürdürebilmelerinin sağlandığını göstermektedir. Buradan hareketle bölüşüm ilişkilerine baktığımızda, sermaye kesiminin üretimi devam ettirerek karlarını koruyabildiği durumlarda, emekçilerin payına düşenin ise yüksek ölüm oranları olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.5 Özelleştirme

Özelleştirme; kamu mallarının satılması, kamu kuruluşlarının kapatılması yoluyla ilgili mal üretimi ve hizmet sunumunun özel sektör eliyle gördürülmesi, mülkiyeti kamuya ait kuruluşların kar elde etme güdüsüyle çalıştırılması yani ticarileştirilmesi ve kamunun mal üretimi ve hizmet sunumunun özel sektör tarafından fason üretim, taşeronluk ve hizmet alımı şeklinde sağlanması gibi farklı şekillerde gerçekleştirilebilmektedir (Koç, 2012: 193).

Özelleştirme uygulaması ile devlet kamu hizmeti üretiminden vazgeçmekte, kamu hizmetinin özel sektör tarafından görülmesi sağlanmaktadır. Özelleştirme ile amaçlanan temel hedef, sermayeye yeni değerlendirme alanı açmaktır. Bunun için kamu hizmetlerinin metalaştırılması sağlanmaktadır. Özelleştirme uygulamasının temel argümanı, kamu hizmeti için ayrılan bütçe ödeneklerinin ekonomik durgunluk yaratması ve kamu kaynaklarının verimsiz kullanılması nedeniyle ülke ekonomisinin rekabet edebilme gücünün azalması şeklindedir. Fakat hedeflenenin temelde sosyal harcamaların azaltılması ve işgücü maliyetlerini düşürülmesi, böylece sermaye üzerindeki vergi yükünün azaltılması ve sosyal harcamalara ayrılan bütçenin sermaye kesiminin desteklenmesi amacıyla kullanılmasının olduğu bilinmektedir (Ataay, 2015: 24-36).

Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllarda özelleştirme uygulamaları gündeme gelmiş, böylece kamunun ekonomik faaliyeti ve buna bağlı olarak kamu istihdamı

daralmıştır. Türkiye’de özelleştirme uygulamasının en kapsamlı şekilde uygulaması AKP iktidarı döneminde gerçekleşmiştir (Koç, 2012: 195).

Nitekim, AKP iktidara geldikten sonra hazırladığı Acil Eylem Planı’nda özelleştirmelere vurgu yapmış; serbest piyasa ekonomisinin işlerliğini güçlendirmek ve ekonomide etkinlik ve verimlilik sağlamak adına özelleştirme uygulamalarına başlanacağını ve özelleştirme kapsamına alınacak kuruluşların tekrar inceleneceği belirtilmiştir (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2011).

Tablo 2.2. Türkiye’de özelleştirmeler (Milyar dolar) (1986-2022)

ANAP ve Koalisyon Dönemleri (1986-2002)	AKP Dönemi (2002-2022)
8,0	62,9

Kaynak: Çelik, (2022, 7 Kasım). Erişim adresi: <https://www.birgun.net/makale/100-yillik-cumhuriyet-birikimi-20-yilda-ozellestirildi-bir-twitter-bedeline-satis-409062>.

Tablo 2.2.’de Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) tarafından açıklanan veriler incelendiğinde, 1986-2022 dönemi özelleştirme uygulamaları tutarının yaklaşık olarak 71 milyar dolar olduğu görülmektedir. İlgili tutarın yüzde 1’lik kısmı 890 milyon dolar ile ANAP dönemine, yüzde 10’luk kısmı 7,2 milyar dolar ile 1992-2002 yıllarındaki koalisyon hükümetleri dönemine aittir. İlgili tutarın yaklaşık olarak yüzde 89’una denk gelen 63 milyar dolarlık kısmı ise AKP döneminde gerçekleşmiştir. Özelleştirme uygulaması kapsamında işletmelerin doğrudan satışları gerçekleştirilirken bazı işletmeler de kapatılmıştır. Aynı zamanda kamu kurum ve kuruluşlarının hisse satışları gerçekleştirilmiştir. Süreçte 310’dan fazla kamu işletmesi satılmış, yüzde 10’un üzerinde hissesi satılan kamu kuruluşlarının sayısı da 210’u geçmiştir. 3600’ün üzerinde de kamu taşınmazlarının satışı gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin iktisadi birikiminin satışı sonucunda elde

edilen gelirlerin yaklaşık yüzde 30'u özelleştirilen kuruluşlara, yüzde 70'lik kısmı ise Hazine ve Kamu Ortaklığı Fonu'na aktarılmıştır. Hazineye aktarılan gelirler iç ve dış borç ödemelerinde kullanılmaktadır. Kamu Ortaklığı Fonu'na aktarılan gelirler ise altyapı tesislerinin finansmanı için kullanılmaktadır. Sonuç olarak Cumhuriyet döneminin birikiminin satışından kamuya kalan sadece 50 milyar dolar olmuştur (Çelik, 2022, 7 Kasım).

Mülkiyeti kamuya ait olan malvarlıklarının sermaye kesimine devredilmesi olan özelleştirme uygulamasının yöntemi ya da gerekçeleri farklı olabilse de sonuç kamuya ait mal varlıklarının yabancı sermayeye ya da yerli sermayeye devredilmesidir. Sonuç olarak özelleştirme uygulamaları sermayenin yararına sonuçlar doğurmaktadır (Ertuğrul, 2010: 550).

Bu durum iktisadi ve siyasi açıdan oldukça önemli konumda olan PETKİM, Türk Telekom, TÜPRAŞ ve ERDEMİR'in özelleştirilmesi örneklerinden açıkça görülebilmektedir. Oger Telecoms ortaklığına Türk Telekom'un yüzde 55'lik hissesi 6.550 milyar dolara, Koç-Shell ortaklığına TÜPRAŞ'ın yüzde 51'lik hissesi 4.140 milyar dolara, Ordu Yardımlaşma Kurumu'na ERDEMİR'in yüzde 46,12'lik hissesi 2.770 milyar dolara ve Socar ve TurcasInjaz ortaklığına PETKİM'in yüzde 51'lik hissesi 2,04 milyar dolara satılmıştır. Özelleştirmelerin ardından liberal çevreler ve hükümet tarafından satışlardan elde edilen gelirlerin yüksek olduğuna dikkat çekilmiştir. Fakat söz konusu dört şirketin rekabet güçleri ve istihdam koşulları dikkate alındığında satış gelirlerinin yüksek olarak değerlendirilmesi tartışmaya açık bir konu haline gelmektedir. Nitekim özelleştirmeler gerçekleşmeden önce Türkiye'de Türk Telekom telekomünikasyon sektöründe tekeli, TÜPRAŞ ise en büyük sanayi şirketi konumundadır. ERDEMİR, Türkiye demir cevherinin büyük bir kısmına sahipken PETKİM'de önemli petrokimya şirketleri içerisinde yer almaktadır. Özelleştirme uygulamalarına bu açıdan bakıldığında ilgili kuruluşlara piyasada biçilen değer ile kuruluşların toplumsal, siyasi ve iktisadi açıdan yarattığı değer karşılaştırılamayacak boyutlardadır (Angın ve Bedirhanoglu, 2013: 76-77).

Örneğin bu duruma daha ayrıntılı şekilde TÜPRAŞ'ın 4.140 milyar dolara satılması örnek olarak gösterilebilir. Nitekim TÜPRAŞ ekonomiye yüzde 3,5 katma değer yaratabilecek tekeli konumuna sahip bir işletme iken söz konusu satış bedeli

TÜPRAŞ'ın yıllık cirosunun dörtte birine tekabül etmektedir. Aynı zamanda TÜPRAŞ'ın altyapı tesisleri, sosyal tesisleri ve ürün depoları gibi pek çok malvarlığı ise piyasada değer biçilemeyecek boyuttadır. TÜPRAŞ'ın 2004 yılında 800 milyar dolar nakit ürettiği de göz önünde bulundurulduğunda ilgili işletmeyi satın alan şirketlerin satış bedelini yaklaşık beş sene içerisinde TÜPRAŞ kaynaklarıyla karşılayabilecek duruma gelebileceği söylenebilmektedir (Yeldan, 2008: 108).

Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ile sürecin teknik boyutlarıyla ele alınması ve bu doğrultuda satış değerlerinin belirlenmesi ve verimliliğin artırılması üzerine yapılan tartışmalar özelleştirmelerin normalleştirilmesine yol açmaktadır. Fakat özelleştirmelerin iktisadi-sosyal sonuçları içerisinde istihdamın azaltılması, ağır çalışma koşulları, ücretlerin düşürülmesi, sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması, taşeronlaşmanın artması ve işçi sağlığı ve güvenliği önlemlerinin azaltılması vb. durumlar bulunmaktadır. Örneğin Türk Telekom'un özelleştirilmesinden iki yıl sonra şirketteki istihdam 51 bin 737'den 37 bin 35'e düşürülmüştür. ERDEMİR'in OYAK'a satılmasının ardından işçilerin işten çıkartılması gündeme gelmiş, Türk Metal Sendikası ve Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) ile yapılan anlaşma sonucunda 7025 kişinin işten çıkartılması yerine maaşlarının düşürülmesine karar verilmiştir (Angın ve Bedirhanoglu, 2013: 78; Angın ve Kılınçarslan, 2021: 7-9; Bilgin, 2001: 6).

Özelleştirme uygulamalarının işsizliğe neden olması SEKA İzmit işletmesi örneğinden de görülebilir. 2004 yılı verileri ile Kocaeli iline toplam 50 milyon TL katkısı olan ve kâğıt üretimi gerçekleştiren SEKA İzmit işletmesinin özelleştirme kapsamına alınarak kapatılmasına karar verilmiştir. SEKA işçileri ise kapatma kararına karşı aileleri ile fabrikaya kapanarak tepki göstermiştir. SEKA'nın kapatılması, neoliberal projenin hayata geçirilmeye çalışıldığının en önemli örnekleri içerisinde yer almaktadır. İlgili işletmenin kapatılması ile ülkenin sanayisizleştirilmesi, kamu hizmetlerinin özel sermaye tarafından kar elde etme amacıyla işletilmesi ve bu yolla temel kamu hizmetlerinin ticari bir metaya dönüştürülmeye çalışıldığı görülmektedir (Yeldan, 2008: 105). Sonuç olarak, Türkiye'de neoliberal politikaların yaşama geçirilmesiyle başlayan özelleştirme uygulamalarını, bölüşüm politikaları itibarıyla değerlendirdiğimizde, bu sermaye

açısından yeni karlılık alanları anlamına gelirken, emekçiler açısından ise işlerini kaybetmeleri, sosyal güvenlik harcamalarının azalması, ağır çalışma tempolarına maruz kalmaları ve en nihayetinde düşük ücretle çalışmaya mahkûm edilmeleri anlamına gelmiştir. Kısacası, özelleştirmeler, emekçilerin bölüşüm ilişkilerindeki konumunda olumsuz sonuçlar yaratmıştır.

2.3 Türkiye’de Bölüşüm İlişkilerinin Değerlendirilmesi

2000’li yıllarda yukarıda anlatıldığı üzere, Türkiye’de İş Kanunu ile İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu gibi yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, ulusal istihdam strateji belgesinin yaşama geçirilmesi, sağlıkta dönüşümün gerçekleştirilmesi, özelleştirilmelerin hızlandırılması gibi gelişmeler bölüşüm ilişkilerinde emekçilerin aleyhine sermaye kesiminin ise lehine sonuçların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kısımda ele alınacak olan birtakım iktisadi veriler de bunu doğrulamaktadır. 2000’li yıllarda emeğin milli gelirden aldığı pay, özellikle son yıllarda giderek bir düşüş eğiliminde olmasına rağmen sermayenin aldığı pay yükseliş eğiliminde olmuştur. Yaşanan verimlilik artışlarına rağmen, bu artış ücretlere yansımak yerine sermayenin kar gelirine yansımıştır. Şimdi bu duruma ilişkin veriler ele alınacaktır.

2.3.1 Sınıfsal Gelir Dağılımı

Türkiye ekonomisinde toplumsal sınıfların (emek ve sermaye) GSYİH’den aldığı oransal pay sınıfsal gelir dağılımını göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan işgücü ödemeleri ve işletme artığı verileri bölüşüm ilişkilerinin durumunu göstermektedir. İşgücü ödemeleri, bireylerin çalışmaları karşılığında elde ettikleri ayni ve nakdi ödemeleri kapsamaktadır. İşgücü ödemelerinin kapsamına maaş ve ücretlere ilave olarak çalışanların adına işverenler tarafından ödenen sosyal güvenlik katkıları da girmektedir. İşletme artığı ise üretilen katma değerden sermayenin payına düşen kısmı göstermektedir (Çelik, 2022, 5 Eylül).

Tablo 2.3. İşgücü ödemeleri ve işletme artığı /karma gelirin gayrisafi katma değer içerisindeki payı (%) (2000-2022)

Yıl	İşgücü Payı (%)	Sermaye Payı (%)	Diğer	Yıl	İşgücü Payı (%)	Sermaye Payı (%)	Diğer
2000	29,8	53,1	17,1	2012	31,4	52,0	16,6
2001	27,9	52,2	19,9	2013	31,7	52,1	16,2
2002	28,3	53,8	17,9	2014	32,5	51,3	16,2
2003	28,7	54,7	16,6	2015	33,0	50,7	16,3
2004	28,4	55,6	16	2016	36,3	47,5	16,2
2005	28,4	56,0	15,6	2017	34,1	49,9	16
2006	28,3	55,7	16	2018	33,5	49,5	17
2007	28,8	55,2	16	2019	34,8	47,4	17,8
2008	28,8	54,5	16,7	2020	33,1	49,3	17,6
2009	29,9	51,9	18,2	2021	30,2	52,6	17,2
2010	30,6	52,1	17,3	2022	26,5	54,5	19
2011	30,0	53,5	16,5				

Kaynak: DİSK-AR, (2023).

Tablo 2.3. incelendiğinde işgücünün payının 2000 yılında yüzde 29,8; sermaye payının ise yüzde 53,1 olduğu görülmektedir. İlgili oranlar 2022 yılında sırasıyla yüzde 26,5 ve yüzde 54,5 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 2.3.'te dikkat çeken nokta, 2016 yılı ve sonrasıdır. 22 yıllık süreç içerisinde işgücünün aldığı payın en yüksek olduğu yıl 2016 yılıdır. 2016 yılından 2022 yılına kadar olan 6 yıllık süreç içerisinde işgücü ödemeleri payının 9,8 puan azaldığı gözlemlenmektedir. 2000 yılından itibaren en düşük işgücü payı da 2022 yılında gerçekleşmiştir (Çelik, 2022, 5 Eylül).

2016 yılından sonra emek ve sermaye kesiminin GSYİH'den aldığı oransal paydaki değişim sermayenin ölçüsüzce nemalandığı dönemi göstermektedir. Büyüme ortalaması 2016-2022 döneminde yüzde 4,4 olan Türkiye ekonomisinde, 2022 yılında 2016 yılına göre işçi başına reel ücretler TÜİK tarafından hesaplanan "TÜFE" veya "GSYH Deflatörü"ne göre yüzde 15 veya yüzde 25'in altına

düşmüştür. Aynı zamanda işçi başına reel ücretler 2018 ve 2021 yılında da gerilemiştir. Sonuç olarak Türkiye’de bir işçi 2016-2022 döneminde önemli boyutlarda yoksullaşmıştır. Mevcut veriler siyasal olarak etkisizleştirilen ve örgütsüzleştirilerek savunmasız bırakılan emek kesiminden sermaye kesimine yüksek oranda gelir aktarımı gerçekleştirildiğini göstermektedir (Boratav, 2023, 10 Mart).

2.3.2 Reel Ücret ve Emek Verimliliği

Ülkede yaratılan katma değer emek ve sermaye kesimi arasında ücret geliri ve kar geliri olarak bölüşümü, imalat sanayisindeki birincil bölüşüm ilişkisini göstermektedir. İmalat sanayinde katma değer içerisinde yer alan emeğin ücret gelirini ve sermayenin kar gelirini belirleyen, emeğin verimlilik değişme hızı ve reel ücretlerin değişme hızıdır. Yaratılan katma değer içerisinde karın payının yüksek olması için reel ücretlerdeki artışın emek verimliliğindeki artıştan daha az olması gerekmektedir. Yaratılan katma değer içerisinde ücretin payının yüksek olması için reel ücretlerdeki artışın emek verimliliğindeki artıştan daha fazla olması gerekmektedir (Yılmaz, 2007: 235).

Yeldan (2008: 81), 2002-2006 döneminde imalat sanayinde saat başına reel ücret ile emek verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. TÜİK’ten elde edilen verilere göre, 2002-2006 döneminde imalat sanayinde emek verimliliği yüzde 30,2 artmıştır. İlgili dönemdeki reel ücret artışı ise yüzde 3,4 olarak gerçekleşmiştir. Emek verimliliği ile reel ücret arasındaki fark emek sömürsünü göstermektedir. Çünkü aradaki büyük fark ulusal ve uluslararası sermaye arasında paylaşılmaktadır.

DİSK-AR (2023: 23-24), 2009-2022 dönemi için toplam sanayi verimliliği ile reel ücret arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. 2009 yılının birinci çeyreğinden 2022 yılının dördüncü çeyreğine kadar toplam sanayi verimliliği 60 puan artmıştır. İlgili dönemde reel birim ücretler ise 8 puan azalmıştır. 2009-2022 döneminde sanayi verimliliğindeki artışa rağmen reel birim ücretlerinin gerilemesi işçilerin daha çok üretmesine rağmen reel ücretlerinin azalması anlamına gelmektedir.

2.3.3 Kişisel Gelir Dağılımı

Kişisel gelir dağılımı, milli gelirin kişiler veya haneler arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Kişisel gelir dağılımında bireyler eşit olarak düşünülmekte, sınıf farklılıkları dikkate alınmamaktadır (Doğrul, 2017: 4).

Türkiye’de TÜİK tarafından gelir dağılımı eşitsizlik ölçüsü olarak; yüzde 20’lik gelir dilimleri ve Gini katsayısı hesaplanmaktadır. Tablo 2.4.’te 2006-2022 dönemi için TÜİK tarafından yüzde 20’lik gruplara göre hesaplanan hanehalkı gelir dağılımı oranı ve Gini katsayısı verileri yer almaktadır.

Tablo 2.4. Yüzde 20’lik gruplara göre hesaplanan hanehalkı gelir dağılımı oranı (%) ve Gini katsayısı (2006-2022)

Anket Yılı	Gelir Referans Yılı	İlk %20 (En düşük)	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20 (En yüksek)	Gini Katsayısı
2006	2005	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4	0,428
2007	2006	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	0,406
2008	2007	5,8	10,4	15,2	21,2	46,7	0,405
2009	2008	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	0,415
2010	2009	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4	0,402
2011	2010	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	0,404
2012	2011	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6	0,402
2013	2012	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6	0,400
2014	2013	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9	0,391
2015	2014	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5	0,397
2016	2015	6,2	10,6	15,0	21,1	47,2	0,404
2017	2016	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4	0,405
2018	2017	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6	0,408
2019	2018	6,2	10,9	15,2	21,4	46,3	0,395
2020	2019	5,9	10,6	14,9	21,1	47,5	0,410
2021	2020	6,1	10,8	15,1	21,3	46,7	0,401
2022	2021	6,0	10,4	14,7	20,9	48,0	0,415

Kaynak: TÜİK, (2023).

Kişisel gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmek amacıyla ülke nüfusu beş eşit gruba, en düşük gelir elde edenlerden en yüksek gelir elde edenlere göre ayrılmaktadır. Böylece nüfus yüzde 20'lik gruplara ayrılmakta ve nüfusun milli gelirden aldığı pay yüzde olarak hesaplanmaktadır. Bu yöntemle göre, her yüzde 20'lik nüfus grubunun milli gelirden yüzde 20 veya yüzde 20'ye yakın bir pay alması, gelir dağılımında eşitliğin sağlandığı anlamına gelmektedir. Grupların aldığı payda büyük bir gelir farklılığının olması ise gelirin eşitsiz dağıldığı anlamına gelmektedir (Doğrul, 2017: 4).

TÜİK tarafından 2006 yılında yapılan ankete göre 2005 yılında ilk yüzde 20'lik grubun (en düşük gelir grubu) toplam gelirden aldığı pay yüzde 5,1, son yüzde 20'lik grubun (en yüksek gelir grubu) toplam gelirden aldığı pay yüzde 48,4 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında yapılan ankete göre 2014 yılında bu oranlar sırasıyla yüzde 6,1 ve yüzde 46,5 olarak gerçekleşmiştir.

2021 yılında yapılan ankete göre 2020 yılında ilk yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay yüzde 6,1 olarak gerçekleşirken, 2022 yılında yapılan ankete göre 2021 yılında ilk yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay yüzde 6'ya gerilemiştir. Buna karşılık söz konusu yıllar için son yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay sırasıyla yüzde 46,7 ve yüzde 48 olarak gerçekleşmiştir (Eğilmez, 2023, 6 Mayıs).

Gini katsayısının değeri sıfır ile bir arasında gerçekleşmektedir. Gini katsayısının sıfıra yaklaşması, gelir dağılımında adaletsizliğin azaldığı anlamına gelirken, Gini katsayısının bire yaklaşması gelir dağılımında adaletin bozulduğu anlamına gelmektedir (Erdoğan, 2004: 50).

2006-2015 döneminde Gini katsayısı incelendiğinde, 2006 yılında yapılan ankete göre 2005 yılı için hesaplanan Gini katsayısı 0,428 olarak gerçekleşmiştir. Gini katsayısı 2014 yılında yapılan ankete göre 2013 yılı için (2006 yılından itibaren en düşük seviyesinde) 0,391 olarak gerçekleşmiştir.

2018 yılında yapılan ankete göre 2017 yılı Gini katsayısı 0,408 olarak gerçekleşmiştir. 2014, 2015, 2016 ve 2017 yılları için hesaplanan Gini katsayısına bakıldığında, söz konusu dört yılda gelir dağılımının sürekli olarak bozulduğu görülmektedir (Eğilmez, 2019, 18 Eylül). 2021 yılında yapılan ankete göre 2020

yılında Gini katsayısı 0,401 olarak gerçekleşirken, 2022 yılında yapılan ankete göre 2021 yılında Gini katsayısı artarak 0,415 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde enflasyonun yükselmesi gelir dağılımının bozulmasında da etkili olmuştur (Eğilmez, 2023, 6 Mayıs).

Pandemi dönemi için gelir dağılımı eşitsizliği üzerine yapılan bazı araştırmalarda, söz konusu dönemde gelir dağılımının bozulacağı sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Tablo 2.4.'e bakıldığında da pandemi döneminde gelir eşitsizliklerinin arttığı görülmektedir.

Bayar, Günçavdı ve Levent (2020), “Covid-19 Salgınının Türkiye’de Gelir Dağılımına Etkisi ve Mevcut Politika Seçenekleri” adlı çalışmalarında pandemi ile mücadele adına alınan önlemlerin sektörel düzeydeki etkilerinin hane halklarına nasıl yansıtacağını ölçmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda Türkiye’de iki farklı senaryoya göre ve müdahalenin olmadığı bir durumda oluşabilecek istidam ve gelir kayıpları hesaplanmıştır. Çalışmada birinci senaryoya göre toplam istihdam 27 milyona gerilerken işsizlik oranı yüzde 19,8 olarak hesaplanmıştır. İkinci senaryoya göre toplam istihdam 25 milyona kadar gerilerken işsizlik oranı yüzde 25,9 olarak hesaplanmıştır. İstihdam oranı ise yüzde 45,6 iken, birinci senaryoya göre yüzde 44’e, ikinci senaryoya göre yüzde 40,8’e gerilemiştir. Çalışmada, yüzdeler dilimleme yöntemi üzerinden, en yoksul yüzde 20’nin ve en zengin yüzde 20’nin toplam gelirden aldığı pay hesaplanmıştır. Buna göre iki senaryoya göre, en yoksul yüzde 20’nin toplam gelirden aldığı pay yüzde 6,5’ten yüzde 5,6’ya gerilemiş, yani gelir payı yaklaşık yüzde 13,8 azalmıştır. En zengin yüzde 20’nin toplam gelirden aldığı pay yüzde 47,5’ten birinci senaryoya göre yüzde 48’e, ikinci senaryoya göre yüzde 48,2’ye yükselmiştir. Yani zenginlerin gelir payında yaklaşık olarak yüzde 1,5 artış gerçekleşmiştir. Çalışmada ilaveten, 0,40 düzeyinde olan Gini katsayısının birinci senaryoya göre 0,42’ye yükseleceği, ikinci senaryoya göre de gelir dağılımının hafif bir şekilde bozulacağı görülmüştür.

Duman (2020), “Covid-19 ile Artan Eşitsizlikler ve Yoksulluk” adlı çalışmada, pandemi döneminde ücret dağılımındaki eşitsizlikleri değerlendirmek için Gini katsayısını ve en üst ile en alt yüzdeler dilimlerin ücret oranını yani P90/P10 oranını hesaplamıştır. Birinci (daha iyimser) senaryoya göre, salgından önce 0,3 olan Gini katsayısı, salgın sonrasında 0,34’e çıkarak yüzde 13

artış göstermiştir. İkinci senaryoya göre ise Gini katsayısı 0,35 düzeyinde gerçekleşerek yüzde 17 artış göstermiştir. Birinci senaryoya göre pandemi öncesinde 3,8 olan P90/P10 oranı, pandemi sonrasında 4,15'e çıkmış, yani gelir dağılımı yüzde 9 kötüleşmiştir. İkinci senaryoya göre P90/P10 oranı 4,54'e çıkmış, yani gelir dağılımı yüzde 19 kötüleşmiştir. Sonuç olarak Gini katsayısı ve P90/P10 oranına bakıldığında, pandemi döneminde gelir dağılımının bozulduğu görülmüştür.

Elgin (2022), “Pandemi ve Sonrasında Gelir Dağılımı Eşitsizliği” adlı çalışmasında pandemi döneminde açıklanan ekonomik önlem paketlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Bu doğrultuda Mart 2020-Mayıs 2021 döneminde 168 ülkenin almış olduğu ekonomik tedbirler sayısallaştırılmıştır. Türkiye, Mayıs 2021 tarihi itibarıyla mali paket sıralamasında 168 ülke içerisinde 95. sırada iken, makro-finansal paket sıralamasında 45. sıralamadır. Türkiye pandemi döneminde mali paketten daha çok makro-finansal paket açıklamıştır. Çalışmanın hipotezine göre, mali önlem paketlerine önem veren ülkelerin gelir dağılımı, para politikası ya da makro-finansal politikaya önem veren ülkelere kıyasla göreceli olarak daha eşit hale gelmektedir. Buna karşın, para politikası ya da makro-finansal politikaya önem veren ülkelerde gelir dağılımı göreceli olarak bozulmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, mali genişleme yerine makro-finansal genişlemeyi tercih eden Türkiye’de gelir dağılımının bozulacağı belirtilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. PANDEMİ DÖNEMİNDE ALINAN EKONOMİK ÖNLEMLERİN EMEK VE SERMAYE KESİMLERİ ARASINDA BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yeni tip koronavirüs (Covid-19), Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilen bulaşıcı bir hastalıktır. Hastalık ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde, 2019 yılının aralık ayında ortaya çıkmıştır (Etiler, 2021: 47). Türkiye ilk vaka Sağlık Bakanı tarafından 11 Mart 2020 tarihinde açıklanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021).

Türkiye'de vaka sayısında ciddi artışların yaşandığı dört dönem bulunmaktadır. Salgının birinci dalgası 2020 yılının ilkbahar mevsiminde, ikinci dalga ise 2020 yılının sonbahar mevsiminde yaşanmıştır. Salgının devam ettiği 2021 yılı ilkbahar mevsiminde üçüncü bir dalgayla karşılaşmış ve Eylül ayı başlangıcında dördüncü dalga başlatıldığı görülmüştür (BBC News Türkçe, 2021, 15 Eylül).

2020-2021 pandemi döneminde, salgının olumsuz sosyal ve ekonomik etkilerini sınırlandırmak amacıyla dünyada hükümetler tarafından çeşitli destek paketleri açıklanmıştır. Türkiye'de de hükümet tarafından sermaye ve emek kesimine yönelik birtakım önlemler alınmış ve destekler sunulmuştur. Ücret ve kar gelirlerine yönelik bu önlemler pandemi döneminde emek ve sermaye kesimi arasında bölüşüm politikalarının nasıl şekillendiğini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Covid-19 döneminde Türkiye hükümeti tarafından yapılan ekonomik ve mali desteklerin yaklaşık yüzde 78'i sermaye (banka, şirket, işletme) kesimine yönelik yapılırken yaklaşık olarak sadece yüzde 22'si ek harcama ve gelir desteği olarak vatandaşlara ve çalışanlara yönelik olmuştur (DİSK-AR, 2021b: 8). Pandemi döneminde sermaye kesimine olan yüksek orandaki destek karşısında emek

kesimine ve vatandaşlara yönelik olan desteğin oldukça düşük oranda kalması, emek ve sermaye kesimine yönelik alınan önlemlerin bölüşüm ilişkileri açısından emek aleyhine sermaye lehine sonuçlar doğurmasına neden olmuştur. Sunulan devlet destekleri ile sermayedarlar yüksek oranlarda kar elde etme arzusu uğruna pek çok sektörde üretim faaliyetlerine kesintisiz devam etmiş, emekçiler ise önlem alınmayan işyerlerinde çalışmak zorunda bırakılarak ölümle burun buruna getirilmişlerdir. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de emek ve sermaye kesimine yönelik alınan önlemler incelenecek, açıklanan destek paketlerinin bölüşüm ilişkileri açısından sonuçları tartışılacaktır.

3.1 Emek Kesimine Yönelik Alınan Önlemlerin İncelenmesi

Pandemi dünyadaki bütün ülkelerin ekonomisini derinden etkilemiş ve çalışma hayatı üzerinde olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir. Türkiye’de yaşanan salgın dalgalarına karşı sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte ekonomik kapanma yaşanmıştır. Mevcut durum iş başında olan çalışan sayısındaki azalmaya, işsizlik artışına ve gelir kaybına yol açmıştır. Hükümet salgının sosyal ve ekonomik etkisini azaltmak amacıyla bazı kanunlarla çeşitli düzenlemeler yapmıştır (Çelik ve Özdemir, 2021: 176-177). Bu kapsamda Tablo 3.1.’de hükümet tarafından yapılan çalışma hayatına yönelik emek kesimini etkileyen yasal düzenlemelere yer verilmiştir.

Tablo 3.1. Emek kesimine yönelik yasalarda yapılan düzenlemeler

1.) 26 Mart 2020 Tarihinde Resmi Gazetede Yayınlanan 7226 Numaralı Kanunun 41. Maddesi	Kısa çalışma ödeneğine başvuru prosedüründe düzenleme yapılmıştır.
2.) 17 Nisan 2020 Tarihinde Resmi Gazetede Yayınlanan 7244 Numaralı Kanunun 9. Maddesi	İşten çıkartma yasağı getirilmiştir.
3.) 17 Nisan 2020 Tarihinde Resmi Gazetede Yayınlanan 7244 Numaralı Kanunun 9. Maddesi	İşverene işçiyi ücretsiz izne çıkartma hakkı tanınmıştır.

Tablo 3.1 (devamı). Emek kesimine yönelik yasalarda yapılan düzenlemeler

4.) 17 Nisan 2020 Tarihinde Resmi Gazetede Yayınlanan 7244 Numaralı Kanunun 7. Maddesi	Ücretsiz izne ayrılan fakat kısa çalışma ödeneği almaya hak kazanamayanlara nakdi ücret desteği ödenmesine karar verilmiştir.
5.) 10 Mart 2021 Tarihinde Resmi Gazetede Yayınlanan Uzaktan Çalışma Yönetmeliği	Uzaktan çalışma modellerinin usul ve esasları açıklanmıştır.

Kaynak: Resmi Gazete’den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan bu düzenlemeler içinde, öncelikle, 26 Mart 2020 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan 7226 numaralı kanunun 41. maddesi ile 4447 sayılı kanuna geçici 23. madde eklenerek gerçekleştirilen değişime baktığımızda; bu madde Covid-19 sebebiyle kısa çalışma ödeneğine başvuru koşullarında yapılan değişimi içermektedir. Kanun maddesine göre kısa çalışma ödeneğinden yararlanabilmek için “kısa çalışma başlama tarihinden önceki son 60 gün hizmet akdine tabi olanlardan son üç yıl içinde 450 gün sigortalı olarak çalışıp işsizlik sigortası primi ödenmiş olması” gerekmektedir (Bazı Kanunlarda Değişiklik, 2020). Yapılan değişimden önceki gün sayıları sırasıyla 120 gün ve 600 gündür (Çelik ve Özdemir, 2021: 177).

Kısa çalışma ödeneği, haftalık çalışma saatlerinin geçici bir süreliğine en az 1/3 oranında düşmesi ya da işyeri faaliyetlerinin en az dört hafta olmak üzere tamamen ya da kısmen durması koşuluyla verilmektedir. Kısa çalışma uygulaması kapsamında işçilere çalışmadıkları zaman dilimi için gelir desteği sağlanmaktadır. *“Kısa çalışma ödeneği tutarı; sigortalının son 12 aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancının %60’ı olarak belirlenir. Bu şekilde hesaplanan kısa çalışma ödeneği tutarı, aylık asgari ücretin brüt tutarının %150’sini geçemez”* (İŞKUR).

İkinci olarak; 17 Nisan 2020 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan 7244 numaralı kanunun 9. maddesi ile 4857 sayılı İş Kanunu’na geçici madde 10 eklenerek işverenin fesih hakkı engellenmiştir. Kanun maddesinde *“her türlü iş veya hizmet sözleşmesi, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay süreyle 25 inci maddenin birinci fıkrasının II numaralı bendinde ve diğer kanunların ilgili hükümlerinde yer alan ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzeri sebepler dışında işveren tarafından feshedilemez”* ifadesine yer verilmiştir (Yeni Koronavirüs (Covid-19), 2020). 28 Temmuz 2020 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan 7252 numaralı kanunun 5. maddesi ile *“haller ve benzeri sebepler”* ibaresinin devamına *“belirli süreli iş veya hizmet sözleşmelerinde sürenin sona ermesi, işyerinin herhangi bir sebeple kapanması ve faaliyetinin sona ermesi, ilgili mevzuatına göre yapılan her türlü hizmet alımları ile yapım işlerinde işin sona ermesi halleri”* ibaresi getirilmiştir (Dijital Mecralar Komisyonu Kurulması, 2020).

Üçüncü olarak; 4857 sayılı İş Kanunu’na eklenen geçici 10. maddede, *“üç aylık süreyi geçmemek üzere işveren işçiyi tamamen veya kısmen ücretsiz izne ayırabilir. Bu madde kapsamında ücretsiz izne ayrılmak, işçiye haklı nedene dayanarak sözleşmeyi fesih hakkı vermez”* ifadesine yer verilmiştir. İş sözleşmesinin madde hükmüne aykırılık teşkil edecek şekilde feshedilmesi halinde işverene ya da işverenin vekiline, aylık brüt asgari ücret tutarı kadar idari para cezası uygulanacağı açıklanmıştır. Yapılan bu düzenlemeye göre Cumhurbaşkanı süreleri üç aydan altı aya kadar da çıkarabilmektedir (Yeni Koronavirüs (Covid-19), 2020). 28 Temmuz 2020 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan 7252 numaralı kanunun 5. maddesi ile *“altı aya”* ibaresi değiştirilerek yerine *“her defasında en fazla üçer aylık sürelerle 30/6/2021 tarihine”* ibaresi getirilmiştir (Dijital Mecralar Komisyonu Kurulması, 2020).

Dördüncü olarak; 17 Nisan 2020 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan 7244 numaralı kanunun 7. maddesi ile 4447 sayılı kanuna geçici madde 24 eklenmiştir. Bu madde ile; işverenin ücretsiz izne çıkarttığı işçilerden kısa çalışma ödeneği almaya hak kazanamayanlar ile işsizlik ödeneği almaya hak kazanamayan işçilere işsizlik sigortası fonundan karşılanmak üzere günlük olarak 39,24 TL nakdi ücret desteği ödemesi yapılmasına karar verilmiştir (Yeni Koronavirüs (Covid-19), 2020). Nakdi ücret ödemesi hesaplaması şu şekilde yapılmaktadır: *“Nakdi ücret*

desteğini hak eden her bir kişi için yapılacak ödeme miktarı; 39,24 Türk Lirası olarak belirlenen bir günlük tutardan damga vergisi düşüldükten sonra hesaplanan tutar ile ödemeye hak kazanılan gün sayısı çarpımı sonucu elde edilen tutara tekabül eder” (İŞKUR). Nakdi ücret desteği, kısa çalışma ödeneği ve fesih yasağı uygulamaları 1 Temmuz 2021 tarihine kadar belirli aralıklarla uzatılarak uygulamada kalmıştır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2021).

Son olarak; 10 Mart 2021 tarihinde Resmi Gazete’de “Uzaktan Çalışma Yönetmeliği” yayınlanmıştır. Bu yönetmelik ile işçi ve işverenin uzaktan çalışmayı nasıl yürüteceklerini açıklayan usul ve esaslar belirlenmiştir (Uzaktan Çalışma Yönetmeliği, 2021). 4857 sayılı İş Kanunu’nun 14. maddesi içerisinde uzaktan çalışma şöyle tanımlanmaktadır: *“Uzaktan çalışma; işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir”* (İş Kanunu, 2003). Uzaktan çalışmaya ilişkin yeni yasal düzenlemelerle getirilen usul ve esasların ayrıntıları çalışmanın ilerleyen bölümünde incelenecektir.

Çalışma hayatına ilişkin yapılan bu yasal düzenlemelerin ne anlama geldiği ve emekçiler üzerindeki etkisi üç alt başlık halinde incelenecektir: Öncelikle kısa çalışma ödeneği ve ücret desteği, ardından işten çıkarma yasağı ve üçüncü olarak uzaktan çalışma alt başlıklarında yapılan bu yasal düzenlemeler daha detaylı bir biçimde sırasıyla ele alınacaktır.

3.1.1 Kısa Çalışma Ödeneği ve Nakdi Ücret Desteği

Kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği işsizlik sigortası fonundan karşılanmaktadır (İnsan Hakları Derneği, 2020: 21). Nakdi ücret desteği miktarı 2020 yılı için 39,24 TL olarak belirlenmiştir. Destek 2021 yılında günlük 47,70 TL’ye çıkartılmıştır. 2021 Nisan ayında ise günlük 2 lira 30 kuruş zamla 50 TL’ye çıkartılmıştır. 2020 yılında aylık nakdi ücret desteği 1.177 TL, 2021 yılında 1.431 TL olmuştur. 2021 yılındaki 2 lira 30 kuruş zamla birlikte bu tutar aylık net 1500 TL olmuştur. 2020 yılında sigortalı çalışana ödenen kısa çalışma ödeneği miktarı aylık olarak 1.766 TL ile 4.415 TL arasında olmak üzere değişkenlik göstermiştir.

2021 yılı için bu ödenek 2.146 TL ile 5.366 TL arasında değişkenlik göstermiştir (Çelik ve Özdemir, 2021: 178; İŞKUR, 2022).

Tablo 3.2.'de 2020-2021 yıllarında nakdi ücret desteği ve kısa çalışma ödeneğinden yararlanan toplam çalışan sayıları ile bu desteklerin toplam yararlanıcılar içerisindeki oranı verilmiştir.

Tablo 3.2. 2020-2021 yılı nakdi ücret desteği ve kısa çalışma ödeneğinden yararlanan çalışan sayıları

	Yararlanan Çalışan Sayısı	Yararlanıcılar İçindeki Oranı (Yüzde)
Nakdi Ücret Desteği	3.100.000	45
Kısa Çalışma Ödeneği	3.773.000	55
Toplam	6.873.000	100

Kaynak: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2021).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı Vedat Bilgin'in açıklamasına göre; 2020 yılı mart ayı ile 2021 yılı haziran ayını kapsayan 16 aylık dönem içerisinde, 506.644 firmada çalışan toplam 3.773.000 sigortalı çalışana toplam olarak 36.000.000.000 TL kısa çalışma ödeneği verilmiştir. 16 aylık dönemi kapsayan süreç içerisinde 3.100.000 sigortalı çalışana da toplam olarak 13.900.000.000 TL nakdi ücret desteği ödemesi yapılmıştır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2021).

7226 sayılı kanunun kısa çalışma ödeneğine hak kazanma koşullarında getirdiği yenilik ile 7244 sayılı kanunun getirdiği işten çıkarma yasağı ve ücretsiz izin uygulaması kararı hem sendikalarla hem de sosyal taraflarla görüşülmeden alınmıştır. Kısa çalışma ödeneği prim koşulunun kaldırılması gerekirken, başvurmak için prim şartı aranmayan nakdi ücret desteğinin uygulamaya sokulması işçiler açısından olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Örneğin prim gün sayısını 449 gün ve altında dolduran işçiler kısa çalışma ödeneğinden yararlanamamıştır (Çelik ve

Özdemir, 2021: 177; İnsan Hakları Derneği, 2020: 22). Tablo 3.2.'de görüldüğü gibi nakdi ücret desteğinden ve kısa çalışma ödeneğinden yararlanan toplam kişi sayısının yüzde kırk beşi kısa çalışma ödeneği başvuru şartlarını karşılayamadığı için daha düşük gelir sağlayan nakdi ücret ödemesinden yararlanmak zorunda kalmıştır.

Bu uygulamalar ile çalışanlara ödenen ücretler işçilerin normal dönemde kazandıkları ücretlerden oldukça düşük kalmaktadır. Örneğin 2021 yılında günlük asgari ücret ödemesi 119,25 TL'dir. Asgari ücret ile çalışan bir işçi göz önünde bulundurulduğunda ve bu kişi ücretsiz izne çıkartıldığında gelirin yüzde altmışa yakın kısmında kayıp meydana gelecektir (Durmaz, 2021: 276-277).

Pandemi döneminde kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izin uygulamalarının işverenler tarafından kötüye kullanıldığı yönünde iddialar gündeme gelmiştir. Kısa çalışma yapılmayan ancak çalışanlarını kısa çalışmada gösteren işyerlerinin bulunduğu, aradaki ücret farkının ise işverenler tarafından elden ödendiği öne sürülmüştür. Bu durum çalışanların emeklilik tarihini de olumsuz etkilemektedir (NTV, 2021, 8 Ocak).

Emeklilik tarihini etkileme durumu nakdi ücret desteği için de geçerlidir. Çünkü ilgili desteklerden yararlanan kişilerin yararlandıkları süre boyunca, kısa/uzun vadeli sigorta primleri ödenmemekte, işsizlik sigortasından sadece GSS primleri ödenmektedir. Bu durumda söz konusu desteklerin birinden faydalanan kişinin destekten yararlandığı süresi emeklilik yönünden hizmet kabul edilmemektedir (İnsan Hakları Derneği, 2020: 30).

Ücretsiz izin uygulaması ile ücretsiz izne çıkartma yetkisinin tek taraflı olarak işverene verilmesi işçiyi nakdi ücret desteğine mahkum bırakan ve iş hukukun temel ilkelerine aykırılık teşkil eden bir önlem olmuştur. Ücretsiz izin uygulaması işçilerin mevcut işlerini ücretsiz izne çıkartılma gerekçesiyle bırakabilmelerine yani iş sözleşmesini haklı neden ile feshedebilmelerine engel teşkil etmiştir (Çelik ve Özdemir, 2021: 178; Öztürk ve Ceylan, 2021: 300).

İşçiler pandemi döneminde yaşadıkları hak ihlalleri karşısında sendikali olma haklarını kullanmak istemiştir. Fakat sendikalaşan ya da sendikalaşmak isteyen işçilerin ücretsiz izin tehdidiyle karşı karşıya kaldıkları gündeme gelmiştir.

Örneğin Sinbo markasına ait bir fabrikada Tüm Otomobil ve Metal İşçileri Sendikası üyesi olan 6 çalışanın ücretsiz izne çıkartılarak mağdur edildiğine ilişkin haberler gündem olmuştur (Denizaltı, 2020, 22 Kasım).

Başka bir örnek olarak, Systemair HSK Havalandırma Endüstri Sanayi fabrikasında da aynı durum yaşanmıştır. Birleşik Metal-İş Sendikasına üye olan 45 çalışan ücretsiz izne çıkartılmıştır (Uluslararası İşçi Dayanışması Derneği, 2020, 19 Ekim).

Ücretsiz izin uygulamasıyla birlikte on binlerce işçi ücretsiz izne ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Ücretsiz izne çıkartılan işçi işinden ayrılırsa tazminat alamamaktadır. Eğer işinden ayrılmazsa düşük bir gelir ile geçinmek zorundadır. Bu kapsamda ücretsiz izin uygulaması hem sendikalaşmanın önüne geçmek hem de tazminat ödememek için işverenler tarafından başvuru bir yol olmuştur (Kozan, 2021, 21 Şubat).

3.1.2 İşten Çıkartma Yasağı

Türkiye’de pandemi döneminde işverenlerin işçileri tek taraflı olarak işten çıkartmaları kanun ile yasaklanmıştır. Ancak bu dönemde “Kod 29” ve “Kod 3” işten çıkış kodları kullanılarak çalışanların işlerine son verildiği görülmüştür.

4857 sayılı İş Kanunu’nun 25. maddesinin II. bendi 29 numaralı kodun kanundaki yerini göstermektedir (Bayrakçı, 2021: 324). II numaralı bent “işverenin haklı nedenle derhal fesih hakkı” başlığı altında “ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan haller ve benzeri” unsurları açıklamaktadır (İş Kanunu, 2003). Kanunun ilgili bendinde sayılan unsurlar aşağıdaki gibidir:

a) “İş sözleşmesi yapıldığı sırada bu sözleşmenin esaslı noktalarından biri için gerekli vasıflar veya şartlar kendisinde bulunmadığı halde bunların kendisinde bulunduğunu ileri sürerek, yahut gerçeğe uygun olmayan bilgiler veya sözler söyleyerek işçinin işvereni yanıltması.”

b) “İşçinin, işveren yahut bunların aile üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak sözler sarfetmesi veya davranışlarda bulunması, yahut işveren hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ihbar ve isnadlarda bulunması.”

c) “İşçinin işverenin başka bir işçisine cinsel tacizde bulunması.”

d) “İşçinin işverene yahut onun ailesi üyelerinden birine yahut işverenin başka işçisine sataşması, işyerine sarhoş yahut uyuşturucu madde almış olarak gelmesi ya da işyerinde bu maddeleri kullanması.”

e) “İşçinin, işverenin güvenini kötüye kullanmak, hırsızlık yapmak, işverenin meslek sırlarını ortaya atmak gibi doğruluk ve bağlılığa uymayan davranışlarda bulunması.”

f) “İşçinin, işyerinde, yedi günden fazla hapisle cezalandırılan ve cezası ertelenmeyen bir suç işlemesi.”

g) “İşçinin işverenden izin almaksızın veya haklı bir sebebe dayanmaksızın ardı ardına iki işgünü veya bir ay içinde iki defa herhangi bir tatil gününden sonraki iş günü, yahut bir ayda üç işgünü işine devam etmemesi.”

h) “İşçinin yapmakla ödevli bulunduğu görevleri kendisine hatırlatıldığı halde yapmamakta ısrar etmesi.”

ı) “İşçinin kendi isteği veya savsaması yüzünden işin güvenliğini tehlikeye düşürmesi, işyerinin malı olan veya malı olmayıp da eli altında bulunan makineleri, tesisatı veya başka eşya ve maddeleri otuz günlük ücretinin tutarıyla ödeyemeyecek derecede hasara ve kayba uğratması.” (İş Kanunu, 2003).

İlgili bentte sayılan unsurlar üzerinden işveren iş sözleşmesini tek taraflı olarak feshedebilmektedir. Bu kapsamda “ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan haller ve benzeri” kapsamında yapılan iş sözleşmesi fesihleri, işveren tarafından 29 numaralı kod üzerinden Sosyal Güvenlik Kurumu’na bildirilir. 4857 sayılı İş Kanunu’nun 25/1-II numaralı bendinde sayılan maddeler sebep gösterilerek işçilerin işine Kod 29 ile son verilmesi büyük sorunlara sebep olmaktadır. Kod 29 ile işten çıkartılan bir işçinin uyuşturucu kullanmak, cinsel tacizde bulunmak ya da hırsızlık yapmak gibi pek çok fesih nedenlerinden hangisi ileri sürülerek işten çıkartıldığı bilinmemektedir (Bayrakçı, 2021: 326).

Buna bağlı olarak işçilerin yeni iş aramaya başladıkları zaman iyi niyetleri ve ahlakları sorgulanabilmekte ve bu nedenle işçiler yeni iş bulmakta güçlük

çekmektedir. İşten ayrılış kodu 29 olarak bildirilen işçiler için en önemli sorunlardan bir diğeri ise kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve işsizlik ödeneği hak kayıplarıdır. İşçilerin bu haklarını kazanabilmeleri için dava açmaları, feshin haksız olduğunu ispat etmeleri gerekmektedir. Bu davalar yıllarca sürebilmektedir. Bu nedenle işçiler uzun yıllar ilgili haklarından dava sonuçlanana kadar yararlanamamaktadır (Öztürk ve Ceylan, 2021: 312-314).

Pandemi döneminde Kod 29'a dayanarak işten çıkartmaların yaşandığı ve buna bağlı olarak on binlerce işçinin hak ve gelir kaybına uğradığı gündeme gelmiştir (BirGün, 2021, 6 Nisan). Örneğin PTT'nin posta ve kargo çalışanları, pandeminin getirdiği e-ticaret sektöründeki canlanma sebebiyle iş yüklerindeki artışı azaltmak ve insani koşullarda çalışabilmek adına mücadele vermek istediklerini, PTT-Sen ya da PTT Kargo-Sen'e üye olarak örgütlendiklerini, ancak işverenlerin bu durumdan rahatsız olarak Kod-29 gerekçesiyle işlerine son verdiklerini açıklamıştır (Çaklı, 2020, 25 Aralık).

Buna benzer başka bir örnek Kocaeli'de yaşanmıştır. Migros çalışanları haftalık çalışma saatlerindeki uzama, mesai artışları ve maruz kaldıkları mobbing sebebiyle Depo, Liman, Tersane ve Deniz İşçileri Sendikası'na üye olmuştur. Ancak işverenler işçileri ilk olarak ücretsiz izne çıkartmış, ardından da Kod 29 ile işlerine son vermiştir (Kırcı, 2021, 26 Şubat; Tekin, 2021, 26 Şubat).

Bir diğör örnek, Bolu'da TÜVTÜRK Araç Muayene İstasyonu'nda yaşanan olaydır. TÜVTÜRK' de 12 yıldır çalışan 3 kişi, pandemi döneminde iyi çalışma koşulları altında çalışmak için Nakliyat-İş'e üye olmuştur. Fakat işverenler tarafından işlerine Kod 29 gerekçesiyle son verilmiş, işçiler tazminatsız olarak işten çıkartılmıştır (Sendika.org, 2021, 25 Şubat).

Yaşanan örnek olaylarda görüldüğü üzere, işçiler sendikalara üye olarak haklarını aramak istediği için işverenler tarafından işten çıkartılmak istenmiştir. İşten çıkarılmalarında Kod 29 kullanılmış ve bu işçilerin hem kıdem ve ihbar tazminatlarının ödenmesine ilişkin gelir kaybına hem de ahlaklarının sorgulanarak yeni iş bulmaları önünde engellere yol açmıştır.

Tüm bu yaşananlara bağlı olarak Sosyal Güvenlik Kurumu, iş sözleşmesi fesih kısıtı engeli nedeniyle işçilerin 29 numaralı koda dayanarak işten çıkarıldığı

iddialarının olduğunu ve bu kapsamda 29 numaralı kod içerisinde sayılan her bir fesih nedeninin ayrı kodlar halinde düzenleneceğini açıklamıştır (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2021). Bu kapsamda Kod 29 kaldırılmış ve yerine 42/50 olmak üzere 9 farklı fesih kodu eklenmiştir (Kamu İşçileri Haberleri, 2021, 8 Nisan). Bu düzenlemeyle birlikte işçilerin devamsızlık ve hakaret gibi farklı fesih nedenlerinden hangisiyle iş sözleşmesine son verildiği açıkça görülecektir. Ancak bu düzenleme işverenlerin işçiyi keyfi olarak işten çıkarmasına engel teşkil etmemektedir. Aynı zamanda bu durum işçilerin daha büyük ithamlara maruz kalmasına yol açabilmektedir (Çelik, 2021, 12 Nisan).

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR), işçi sınıfıyla ilgili bilimsel araştırmalar yapmaktadır. DİSK-AR'ın SGK'dan dava yoluyla elde ettiği 2015-2021 yıllarına ait fesih kodlarına göre işten çıkış verileri bulunmaktadır. Tablo 3.3.'te 2015-2021 döneminde Kod 29 bildirimiyle işten çıkartılan çalışan sayısı, toplam işten çıkış sayıları ve Kod 29 ile işten çıkartılanların toplam işten çıkışa oranı verilmiştir. Kod 29 ile işten çıkış verileri Kod 42/50'nin toplamından oluşmaktadır (DİSK-AR, 2022a: 9).

Tablo 3.3. Toplam işten çıkış verileri ile Kod 29 ile işten çıkış verileri (2015-2021)

Yıl	Toplam İşten Çıkış	Kod 29 ile İşten Çıkış	Oran (Yüzde)
2015	18.512.376	191.823	1,0
2016	18.790.668	199.452	1,1
2017	18.773.960	217.572	1,2
2018	19.763.513	232.951	1,2
2019	16.514.399	193.674	1,2
2020	13.959.479	176.794	1,3
2021	17.776.219	249.267	1,4

Kaynak: DİSK-AR, (2022a).

İşten çıkış bildirgesi Kod 29 olarak gösterilen işçilerin sayısının toplam işten çıkış bildirge sayısına oranına bakıldığında bu oranın 2015-2019 dönemi için yüzde 1 ila 1,2 arasında seyrettiği görülmektedir. Pandeminin birinci yılı olan 2020 yılında bu oranın yüzde 1,3 olarak gerçekleştiği, pandeminin ikinci yılı olan 2021 yılında ise 0,1 puan artışla yüzde 1,4 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu kapsamda pandemi döneminde ilgili oranın 2015-2019 yıllarına kıyasla arttığı görülebilmektedir. 2020 yılında 176.794 kişinin, 2021 yılında ise 249.267 kişinin Kod 29 işten çıkış bildirgesi ile işlerine son verildiği görülmektedir.

İşverenler iş sözleşmesinin sona ermesini istediklerinde, Kod 29 bildirimini işçilere karşı tehdit olarak da kullanabilmektedir. İşçileri, onların kendi iradelerini yansıtan istifaya zorlayabilmektedir. İstifa eden işçiler işe iade davası açamayacak ve bazı tazminat haklarından vazgeçmiş olacaklardır. İşveren tarafından yapılan Kod 29 ile fesih bildiriminin işçileri olumsuz etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, işçilerin istifa bildirimi zorlamalarını kabul etmeleri kaçınılmaz olmaktadır (Öztürk ve Ceylan, 2021: 315).

Pandemi döneminde işverenlerin işten çıkarma yasağını delmede kullandıkları diğer unsur Kod 3 olmuştur. İşveren işçinin “belirsiz süreli iş sözleşmesinin işçi tarafından feshi (istifa)” ile işten çıkışını SGK’ya bildirirken 3 numaralı kodu kullanmaktadır (Sosyal Güvenlik Kurumu).

Tablo 3.4.’te 2015-2021 dönemi Kod 3 bildirimi ile işten çıkartılan kişi sayıları, toplam işten çıkış sayısı ve Kod 3 ile işten çıkartılan kişi sayısının toplam işten çıkartılan kişi sayısına oranı verilmiştir.

Tablo 3.4. Toplam işten çıkış verileri ile Kod 3 ile işten çıkış verileri (2015-2021)

Yıl	Toplam İşten Çıkış	Kod 3 ile İşten Çıkış	Oran (Yüzde)
2015	18.512.376	8.341.155	45,1
2016	18.790.668	8.196.552	43,6
2017	18.773.960	8.342.732	44,4
2018	19.763.513	8.338.674	42,4
2019	16.514.399	6.600.328	40,0
2020	13.959.479	7.145.419	51,2
2021	17.776.219	9.554.082	53,7

Kaynak: DİSK-AR, (2022a).

İşten çıkış bildirgesi Kod 3 olarak gösterilen işçilerin sayısının tüm işten çıkış bildirge sayısına oranına bakıldığında, 2015-2019 yılları arasında bu oranın yüzde 40 ila 45 arasında değişkenlik gösterdiği görülmektedir. 2019 yılında yüzde 40 olarak gerçekleşen oran pandemi başlangıcı olan 2020 yılında yüzde 51,2'ye çıkarak 11,2 puan artış göstermiştir. Pandeminin devam ettiği 2021 yılında ise bu oran yüzde 53,7'ye yükselmiştir. 2020 yılında 7.145.419 kişinin, 2021 yılında ise 9.554.082 kişinin Kod 3 bildirimi üzerinden işten çıkartıldığı görülmektedir.

Pandemi döneminde Kod 3 işten çıkış bildirge sayısındaki artış işverenlerin fesih yasağı karşısında işçileri istifaya zorladıklarını göstermektedir. Bu dönemde işverenler işçileri işten çıkartmak için Kod 3 ve Kod 29'u kullanmış olsalar da daha çok Kod 3 yani istifa ile işten çıkartmaların yaşanmış olduğu görülmektedir (DİSK-AR, 2022a: 10).

İşten çıkış bildirgesi olarak Kod 3 ya da Kod 29'un gösterilmesi işçilerin kıdem tazminatına ve işsizlik ödeneğine hak kazanamamalarına yol açmıştır. Bu kapsamda Tablo 3.5.'te 2020-2021 dönemine ait işsizlik ödeneğine başvuru sayısı ve işsizlik ödeneği almaya hak kazanan kişi sayısı verilmiştir. Tablo 3.6.'da ise

2020-2021 yılı toplam işten çıkış bildirge sayısı ile kıdem tazminatı almaya hak kazanamayan kişi sayısı verilmiştir.

Tablo 3.5. İşsizlik ödeneği verileri (2020-2021)

Yıl	İşsizlik Ödeneğine Başvuran Kişi Sayısı	İşsizlik Ödeneği Almaya Hak Kazanan Kişi Sayısı	Oran (Yüzde)
2020	1.510.856	509.538	33
2021	1.471.480	647.215	44

Kaynak: İŞKUR, (2021); İŞKUR, (2022).

Tablo 3.5.'e bakıldığında 2020 yılında işsizlik ödeneğine başvuran kişi sayısının 1 milyon 510 bin 856 olduğu görülmektedir. İşsizlik ödeneği almaya hak kazanan kişi sayısı 509 bin 538'dir. İşsizlik ödeneğine hak kazananların oranı yüzde 33 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında işsizlik ödeneğine başvuran kişi sayısı 1 milyon 471 bin 480'dir. İşsizlik ödeneği almaya hak kazanan kişi sayısı ise 647 bin 215 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik ödeneğine hak kazananların oranı ise yüzde 44 olarak gerçekleşmiştir. Bu kapsamda 2020 yılında işsizlik ödeneğine başvuran fakat almaya hak kazanamayan çalışanların oranı yüzde 67'dir. Bu oran 2021 yılında yüzde 56'dır. Sonuç olarak pandemi döneminde işsizlik ödeneğine başvuran kişilerin yarısından fazlasının ilgili ödeneği almaya hak kazanamadığı görülmektedir. Bu durumun yaşanmasında pandemi döneminde, işverenlerin işten çıkarmada, işten çıkarma yasağını delmek için daha sık başvurdukları Kod 3 ve Kod 29 uygulamalarının payı olduğu söylenebilir. Benzer bir durumu, kıdem tazminatı verileri üzerinden de Tablo 3.6. üzerinden görebiliriz:

Tablo 3.6. Kıdem tazminatı verileri (2020-2021)

	Toplam İşten Çıkış	Hak Kazanamayanlar	Oran (Yüzde)
2020	13.959.479	11.514.554	82,5
2021	16.849.773	14.126.702	83,8

Kaynak: DİSK-AR, (2022a).

Tablo 3.6.'ya bakıldığında, 2020 yılında 13 milyon 959 bin 479 kişinin çeşitli fesih kodları ile işten çıkışının gerçekleştirildiği, bu kişilerin 11 milyon 514 bin 554'ünün kıdem tazminatı almaya hak kazanamadığı görülmektedir. 2020 yılında işten çıkışı gerçekleşen kişilerin yüzde 82,5'i kıdem tazminatına erişememiştir. 2021 yılında 16 milyon 849 bin 773 kişinin çeşitli fesih kodları ile işten çıkışı gerçekleştirilmiş, bu kişilerin 14 milyon 126 bin 702'si kıdem tazminatı almaya hak kazanamamıştır. Diğer bir ifadeyle, 2021 yılında işten çıkışı gerçekleştirilen kişilerin yüzde 83,8'i kıdem tazminatı hakkından mahrum bırakılmıştır. Tablo 3.6.'da görüldüğü üzere, 2020 ve 2021 yıllarını kapsayan pandemi döneminde kıdem tazminatı almaya hak kazanamayan çalışanların oranı oldukça yüksektir. Bu durum pandemi döneminde bölüşüm ilişkilerinde işçilerin aleyhine gelişmelerin yaşandığını göstermektedir. Her ne kadar işten çıkarma yasağıyla, pandeminin emekçiler üzerinde olumsuz etkisini azaltmak amacıyla işçilerin lehine bir düzenleme yapılmış olsa da bu durum işverenler tarafından mevcut başka yasal düzenlemelerden yararlanılarak işçilerin aleyhine bir duruma dönüştürülmüştür.

3.1.3 Uzaktan Çalışma

Türkiye'de koronavirüs salgınının başlamasıyla birlikte çalışanları korumak amacıyla emek piyasalarına yönelik düzenlemelerden bir diğeri de uzaktan çalışma diğer adıyla evden çalışma biçiminin gündeme gelmesi olmuştur. Avrupa İstatistik Ofisi 2020 yılı uzaktan çalışma verilerini açıklamıştır. Raporda Türkiye'nin uzaktan çalışma oranı yüzde 3 olarak açıklanmıştır (BirGün, 2021, 17 Mayıs). Türkiye'de pandemi sürecinde uzaktan çalışmayı uygulamaya geçiren ilk topluluk Koç Holding olmuştur (Koç Holding, 2021). Sabancı, Doğuş, Eczacıbaşı ve

Borusan gibi birçok holding de pandemi döneminde uzaktan çalışma biçimine geçiş yapmıştır (BirGün, 2020, 20 Mayıs).

Bu dönemde bankalar da uzaktan çalışma sistemine geçmiştir (Hürriyet, 2020, 5 Temmuz). Örneğin Akbank çalışanlarının yaklaşık yüzde 95'inin uzaktan çalışmaya başladığını belirtmiştir (Akbank, 2021). İş Yasası içerisinde uzaktan çalışma tanımlanmış olsa da uzaktan çalışmanın diğer ayrıntılarının yönetmelikler ile belirleneceği belirtilmiştir. Bu kapsamda pandemi döneminde işverenler söz konusu yasaya uymak için ilgili yönetmeliğin yayınlanmasını bekliyor gibi davranarak uzaktan çalışmayı keyfi bir şekilde uygulamışlardır. İşçiler ise ağır çalışma koşulları nedeniyle yönetmeliğin çıkartılmasını umutla beklemişlerdir (Özveri, 2021: 358).

Beklenen yönetmelik 10 Mart 2021 tarihinde “Uzaktan Çalışma Yönetmeliği” başlığı ile Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Yönetmelik içerisinde yer alan bazı maddeler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir.

- Uzaktan çalışma uygulamasının getirdiği mekan maliyetlerinin kim tarafından karşılanacağı işveren ve işçi tarafından birlikte belirlenecektir.
- Aksi kararlaştırılmamış olmak koşuluyla işçinin uzaktan çalışabilmesi için gerekli olan iş ekipmanlarını ve malzemelerini işveren sağlayacaktır.
- Mevzuatta yer alan zorlayıcı sebeplerin var olması durumunda uzaktan çalışmaya geçmek için işçinin onayının alınmasına gerek yoktur.
- Uzaktan çalışmanın hangi zaman aralığı içerisinde yapılacağı ve süresi sözleşme içerisinde yer almalıdır. Aynı zamanda çalışma saatleri üzerinde mevzuata uygun olmak koşulu ile değişiklik yapılabilir. Fazla çalışma yapılacaksa işçinin onayı alınmalı ve mevzuata uygun olmalıdır (Uzaktan Çalışma Yönetmeliği, 2021).

İlgili yönetmeliğin yayınlanmasının ardından dokuz farklı dayanışma ağı birleşerek kamuoyuna toplu bir açıklama yapmış ve çıkarılan yönetmeliğin ağır çalışma koşullarını kapsamadığını dile getirmiştir. Yönetmeliğin tekrar düzenlenmesi gerektiğini; mesai bittikten sonra iş ile olan bağlantılarını kesmek istediklerini, mesai saatleri ile molaların süresinin net bir şekilde belirlenmesi gerektiğini, işverenlerin uzaktan çalışmanın getirdiği maddi yükleri karşılamaları

gerektiğini, kamera ya da ses kaydının kaldırılmasını ve gece mesailerinin son bulmasını istediklerini dile getirmişlerdir (Polat, 2021, 9 Haziran).

Görüldüğü gibi çıkarılan yönetmelik içerisinde yer alan maddeler işçilerin sorunlarına çözüm bulmamıştır. Maddelerin genelinde mevcut sorunlar işçi ve işveren arasında yapılacak anlaşmalara bırakılmıştır. Örneğin aksi kararlaştırılmamış olmak koşuluyla iş ekipman ve malzemelerinin işveren tarafından karşılanacağını belirten maddeye göre, aksi kararlaştırılırsa maliyetler işçiye yüklenebilecektir. İşçi ve işverenin süre ve çalışma zamanını belirleyebileceklerini açıklayan madde ile işçilerin bu konuda söz hakkı varmış gibi davranılmıştır. Aynı zamanda ilgili yönetmelik ile zorlayıcı sebebin olması durumunda işçinin uzaktan çalışmayı isteyip istememesi hakkındaki düşüncesi görmezden gelinmiştir. İş hukukunun temel hedefi zayıf olan işçi sınıfını korumak için tedbirler almaktır. Fakat ilgili yönetmelikte yer alan muğlak ifadeler ilgili boşlukların işverenler tarafından işçinin aleyhine kullanabilmesinin önünü açmaktadır (Deniz, 2021, 10 Mart). Dolayısıyla emek piyasasında emekçilere yönelik olarak yapılan bu düzenleme de işçiler lehine bir durum oluşturmamış, bölüşüm ilişkileri açısından emek ve sermaye arasındaki eşitsiz ilişki pandemi döneminde devam etmiştir.

3.2 Pandemi Döneminde Emekçilerin Bölüşüm İlişkilerindeki Konumunu Gösteren Diğer Gelişmeler

Pandemi döneminde çalışma sürelerindeki azalmaya bağlı olarak zamana bağlı eksik istihdamda ve aynı zamanda salgın nedeniyle iş aramaktan vazgeçenlerin sayısında artış yaşanmasının gerçek işsiz sayısını arttırması, üretimin kesintisiz devam edebilmesi amacıyla sermaye grupları tarafından emek kesiminin aleyhine bazı projeler geliştirilmesi ve sermayedarların çıkarları doğrultusunda vaka sayılarındaki ve ölüm oranlarındaki ciddi artışlara rağmen işçilerin fabrika vb. iş yerlerinde çalıştırılmaya devam ettirilmesi, tüm bunlara rağmen çalışmaktan başka çaresi olmayan ve bu nedenle virüse yakalanan işçilerin iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından faydalanamama durumları pandemi döneminde emek ve sermaye arasındaki eşitsiz bölüşüm ilişkilerini gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde pandemi şartlarının işsizlik ve istihdam üzerine etkisi, işçileri fabrikaya kapatarak uygulanan kapalı devre çalışma sistemi,

sermaye gruplarının karlarını arttırmak adına üretimlerini kesintisiz devam ettirebilmek için hazırladıkları üretim projeleri ve Covid-19'un meslek hastalığı olarak kabul edilmemesi konuları ele alınmıştır.

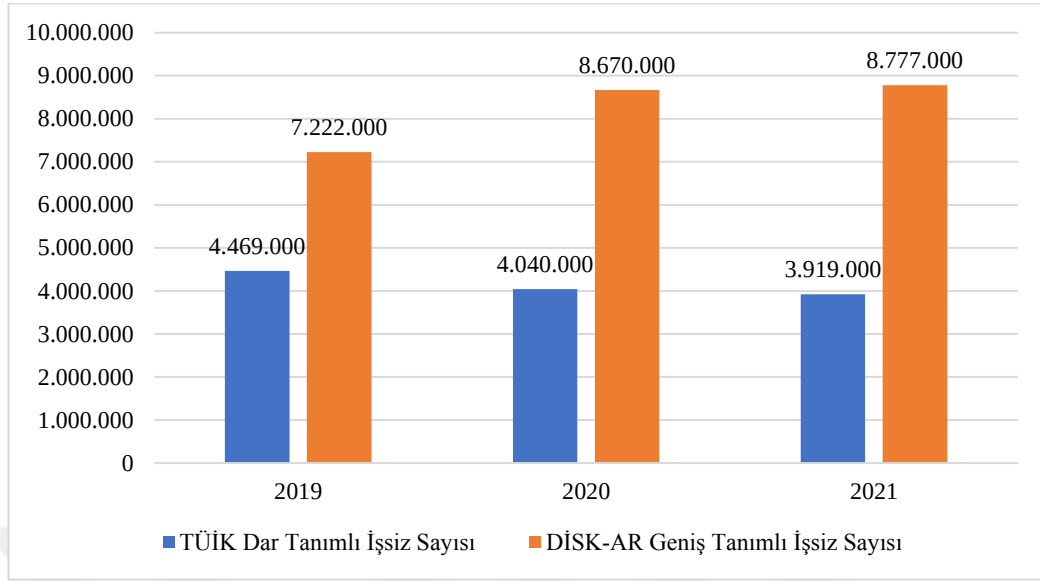
3.2.1 Covid-19 Döneminde İstihdam ve İşsizlik

Pandemi döneminde işten çıkarma yasağı, kısa çalışma uygulaması, ücretsiz izin uygulaması ve nakdi ücret desteği uygulaması işgücü piyasalarını etkilemiştir. Özellikle işten çıkartma yasağının getirilmesi istihdam ve işsizlik göstergelerindeki değişimin normal yöntemler üzerinden hesaplanarak doğru sonuçlara ulaşılmasını zorlaştırmıştır. İş sözleşmesi fesihlerinin işten çıkarma yasağının ardından sınırlandığını söylemek mümkün olsa da TÜİK'in hesapladığı dar tanımlı işsizlik sayısı verilerinden gerçek işsiz sayısını görebilmek mümkün olmamıştır. Çünkü dar tanımlı işsizlik, anket döneminde 15 yaş ve üzerinde olup istihdam içerisinde yer almayan bireylerden, son dört haftalık süreç içerisinde en az bir kere iş arama kanallarını kullanmış ve iki haftalık süreç içerisinde çalışabilecek durumda olanları kapsamaktadır. Bu kapsamda Covid-19 salgını sürecinde çalışma süresi azaldığı için zamana bağlı eksik istihdamda ve çalışmaya hazır olsa da pandemi şartları nedeniyle iş aramayanların sayısında ciddi artış meydana gelmiştir. Diğer taraftan, kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği olarak TÜİK'in dar tanımlı işsizlik kapsamına girmeyen kişiler iş ve istihdam kaybı yaşadıkları halde istihdamda görünmüştür (Çelik ve Özdemir, 2021: 179-185).

DİSK-AR, yıllardır geniş tanımlı işsizlik sayısını ve oranını hesaplamaktadır. Geniş tanımlı işsizlik dar tanımlı işsizliğe ek olarak; iş aramayan fakat çalışmaya hazır olan, ümidini yitiren, mevsimsel koşullar sebebiyle istihdamda olmayanlar ile zamana bağlı eksik istihdamı içermektedir (DİSK-AR, 2020).

Pandemi döneminde dar tanımlı işsizlik yerine geniş tanımlı işsizlik verilerine bakmak ilgili dönemde işgücü piyasasının durumunu daha doğru şekilde yorumlamayı sağlayabilmektedir. Bu kapsamda Grafik 3.1.'de 2019-2021 yıllarında TÜİK'in hesapladığı dar tanımlı işsiz sayısı ile DİSK-AR'ın hesapladığı geniş tanımlı işsiz sayısı verilerle karşılaştırılmıştır.

Grafik 3.1. Dar tanımlı ve geniş tanımlı işsiz sayısı (2019-2021)

Kaynak: DİSK-AR, (2022b).

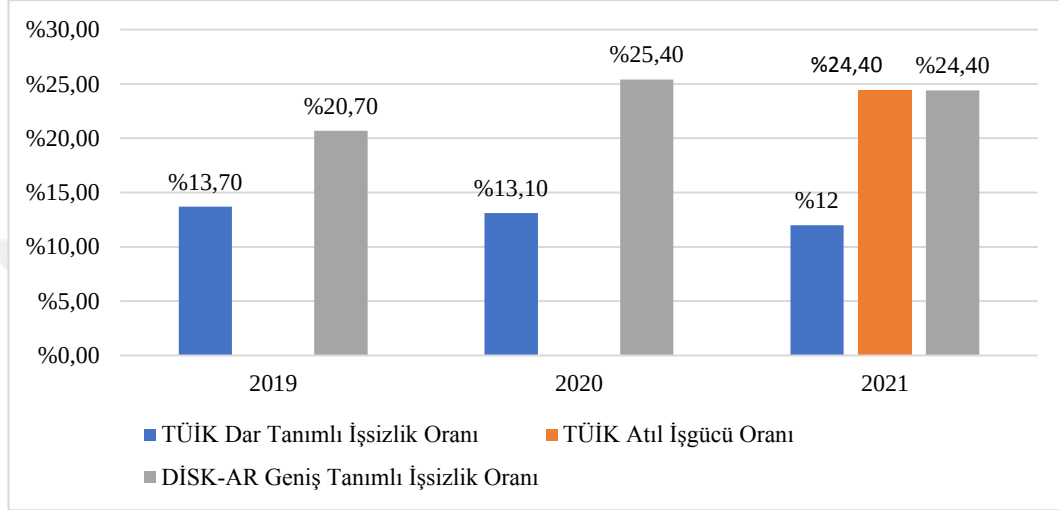
Grafik 3.1.'e bakıldığında, TÜİK tarafından dar tanımlı işsiz sayısının 2019 yılında 4.469.000, pandeminin ilk yılı olan 2020 yılında 4.040.000, pandeminin ikinci yılı olan 2021'de 3.919.000 olarak açıklandığı görülmektedir. Buna göre dar tanımlı işsiz sayısı 2020 yılında 2019 yılına göre 429 bin kişi, 2021 yılında 2020 yılına göre 121 bin kişi, 2019-2021 yılı arasında ise toplamda 550 bin kişi azalmıştır. TÜİK'in dar tanımlı işsizlik hesaplamasına göre pandemi döneminde işsizlerin sayısı düşmüştür.

DİSK-AR tarafından hesaplanan geniş tanımlı işsiz sayısının 2019 yılında 7.222.000, 2020 yılında 8.670.000 ve 2021 yılında 8.777.000 olduğu görülmektedir. Buna göre geniş tanımlı işsizlik hesaplamasına dayalı olarak işsiz sayısının 2020 yılında 2019 yılına göre 1.448.000 kişi, 2021 yılında 2020 yılına göre 107 bin kişi, 2019-2021 yılı arasında ise toplamda 1.555.000 kişi arttığı görülmektedir. DİSK-AR'ın geniş tanımlı işsizlik hesaplamasına bakıldığında pandemi döneminde işsiz sayısında artış meydana geldiği açıkça görülmektedir.

TÜİK, 10 Mart 2021'de yaptığı açıklamayla Hane Halkı İşgücü Anketi'nde değişikliğe gidildiğini açıklamıştır. Bu açıklama içerisinde atıl işgücü oranının yani geniş tanımlı işsizlik oranının da hesaplanacağına yer vermiştir (TÜİK, 2021a).

Bu kapsamda Grafik 3.2.’de TÜİK’in açıkladığı 2019-2021 yılı dar tanımlı işsizlik oranı ile 2021 yılı geniş tanımlı işsizlik oranı ve DİSK-AR’ın açıkladığı 2019-2021 yılı geniş tanımlı işsizlik oranları verilmiştir.

Grafik 3.2. Dar tanımlı ve geniş tanımlı işsizlik oranları (2019-2021)

Kaynak: TÜİK, (2022a); DİSK-AR, (2022b).

TÜİK’in açıkladığı dar tanımlı işsizlik oranı 2019 yılında yüzde 13,70’dir. Bu oran 2020 yılında yüzde 13,10 ve 2021 yılında yüzde 12 oranında gerçekleşmiştir. TÜİK’e göre dar tanımlı işsizlik oranı pandemi döneminde azalmıştır. DİSK-AR’ın geniş tanımlı işsizlik verilerine göre ise bu oran 2019 yılında yüzde 20,70 iken 2020 yılında yüzde 25,40’a çıkmıştır. Hem DİSK-AR’a hem de TÜİK’e göre geniş tanımlı işsizlik oranı 2021 yılında yüzde 24,40 olarak gerçekleşmiştir. Pandemi döneminde geniş tanımlı işsizlik oranına bakıldığında ilgili oranın arttığı görülmektedir.

Pandemi döneminin olağan dönemlere kıyasla işgücü piyasasında farklı etkiler yarattığını göz önünde bulunduran ILO, bu dönemde yaşanan iş kaybını yani geniş tanımlı işsizliği hesaplayabilmek için “eşdeğer tam zamanlı istihdam kaybı yöntemi” kullanılmasını önermiştir. ILO verilerine göre Türkiye’de kaybedilen

Çalışma süresi 2020 yılında yüzde 8,9 iken 2021 yılında yüzde 3,9’dur (DİSK, 2020; Müftüoğlu, 2022: 214).

Bu yöntem pandemi döneminde çalışma sürelerindeki düşüşün tam zamanlı işe olan karşılığını hesaplayabilmek için kullanılmıştır. Pandemi döneminde eşdeğer tam zamanlı istihdam kaybına neden olan sebepler; çalışma sürelerindeki azalma, çalışma sürelerindeki azalmaya bağlı olarak işten çıkartmaların gerçekleşmesi ve işgücünden çekilmelerin yaşanmasıdır. Bu doğrultuda DİSK-AR, eşdeğer tam zamanlı istihdam kaybını TK’in açıkladığı veriler üzerinden tekrar hesaplamadıştır. Hesaplamada 2019 yılının 4 çeyreği baz alınmış ve mevsim etkisinden arındırılmış veriler kullanılmıştır (DİSK-AR, 2021a: 2-4).

Tablo 3.7.’de 2020 yılından 2021 yılının ilk altı ayına kadar olan ve toplamda 18 aylık dönemi kapsayan eşdeğer tam zamanlı istihdam kaybı verileri gösterilmiştir.

Tablo 3.7. DİSK-AR eşdeğer tam zamanlı istihdam kaybı (2020-2021)

Dönem	Kişi Sayısı (Bin)	İstihdam Kaybı Oranı (Yüzde)
2020 Yılı 1. eyrek	2.117	7,8
2020 Yılı 2. eyrek	8.942	32,8
2020 Yılı 3. eyrek	3.307	12,1
2020 Yılı 4. eyrek	2.862	10,5
2020 Yılı 4 eyrek Ortalaması	4.307	15,8
2021 Yılı 1. eyrek	2.174	8,0
2021 Yılı 2. eyrek	2.274	8,3
Covid-19 Dönemi 6 eyrek Ortalaması	3.613	13,3

Kaynak: DİSK-AR, (2021a).

Tablo 3.7.’ye bakıldığında pandemi şartlarının işsizlik üzerine etkilerinin en yoğun olduğu 2020 yılı nisan, mayıs ve haziran aylarında yani ikinci çeyrekte 8 milyon 942 bin eşdeğer tam zamanlı istihdam kaybı yaşandığı ve bu dönemde

istihdam kaybı oranının yüzde 32,8 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. 2020 yılında toplam istihdam kaybı oranı yüzde 15,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ekonominin kısmen açılması, 2021 yılının birinci çeyreğinde gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak da çalışma sürelerinde tekrar artış yaşanmıştır. Bu kapsamda 2021 yılının birinci çeyreğinde istihdam kaybı yüzde 8, ikinci çeyreğinde ise yüzde 8,3 olarak gerçekleşmiştir. Toplam 18 aylık dönemde ise bu oran yüzde 13,3 düzeyinde gerçekleşmiştir (DİSK-AR, 2021a: 3-4).

3.2.2 Kapalı Devre Çalışma Sistemi

Küresel salgın yaşanması durumunda yapılması gerekenlerin düzenlendiği kanun Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'dur. Kanun 1930 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanunun ikinci bölümünde yer alan “memleket dahilinde sâri ve salgın hastalıklarla mücadele” başlığı altında 57-96. maddelere yer verilmiş, bu maddeler ile küresel salgın döneminde yapılması gerekenler açıklanmıştır. Kanunun 76. maddesinde salgına yakalandığı tespit edilen kişilerin iyileşene kadar çalışmalarının hıfzıssıhha meclisleri kararıyla yasaklanacağı belirtilmiştir. 83. maddesinde salgın hastalık nedeniyle çalışması yasaklanan kişilerin yaşayacağı gelir kayıplarının nasıl karşılanacağı hükümet tarafından yapılan düzenlemelerle belirlenmesi gerektiği açıklanmıştır. 72. madde ile çalışanların sağlık merkezi ya da evlerinde karantinaya alınabileceği belirtilmiştir. Kanunun 74 maddesinde de “fabrika ve imalathanelerle.... sari hastalıklara musap kimselerin alıkonulması memnudur” ifadesine yer verilmiş, yani salgın hastalığa yakalanan çalışanların işyerlerinde tutulması yasaklanmıştır (Özveri, 2020: 497).

Pandemi döneminde Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun da belirtilenlerin aksine “kapalı çalışma sistemi” uygulandığı ve mevzuata uygun hareket edilmediği görülmüştür (Koçak, 2021: 383). Örneğin Dardanel markasının Çanakkale ilindeki fabrikasında çalışan işçilerde koronavirus vakaları tespit edilmiştir. İl Umumi Hıfzıssıhha Kurul Kararı ile fabrikada çalışan işçilerin on dört gün karantina altına alınmaları ve bu süre içerisinde gece yurtlarda kalmalarına ve gündüz ise çalışmaya devam etmelerine karar verilmiştir. Karara uymayan çalışanlara idari para cezası uygulanacağı ve kolluk birimleri tarafından konaklayacakları yere zorla getirilecekleri belirtilmiştir (Sendika.org, 2020, 28 Temmuz).

Bu duruma benzer bir vaka da Artvin ilinde yaşanmıştır. Artvin Yusufeli Barajı ve hidroelektrik santralinde çalışan inşaat işçilerinin Artvin Valiliği kararı ile şantiyelerde konaklamasına, aylık izinden dönenlerin ise yedi gün boyunca izolasyon altında tutulmalarına ve yedi günün ardından Covid-19 testi yapılmalarına karar verilmiştir. Vakaların arttığı santralde çalışan inşaat işçisinin açıklamasına göre ise Kurban Bayramı dönüşünde test sonuçlarının çıkması beklenmeden çalıştırılmaya başlatılmışlardır. Yaşanan olaylar karşısında işten çıkmak isteyen birçok çalışanın bulunduğu ve buna bağlı olarak işçilerin ihbar ve işsizlik tazminatları üzerinden tehdit edildikleri öne sürülmüştür (Sendika.org, 2020, 25 Ağustos).

Pandemi döneminde emek kesimi, salgına karşı önlem alınmayan işyerlerinde çalışmak zorunda kalmıştır. Vaka sayısının arttığı şantiye, fabrika ve kargo firması gibi pek çok işyerinde üretime ara vermek yerine çalışmaya devam edilmiştir (Çakır, 2020: 482).

Yaşananlara rağmen Türk Standartları Enstitüsü (TSE), vaka sayısında artış yaşanan bazı fabrikalara örneğin, Dardanel ve Vestel'e "güvenli üretim belgesi" vermiştir. İlgili belge üretim tesislerinde salgına karşı alınması gereken birtakım önlemleri içermektedir. Bu önlemleri uygulayan ve uyguladığını bildiren firmalara da belge takdim edilmektedir. Sanayi Bakanı'nın açıklamasına göre firmalar bu belge ile TSE logosunu ürün ve belgelerinde kullanabilecekler ve böylece piyasadaki güvenlerini koruyacaklardır. Firmaların beyanları doğrultusunda verilen belge üzerinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın katkısı ve denetleme yetkisi bulunmamaktadır. Bu kapsamda firmalar tarafından önlemlerin uygulanıp uygulanmadığının nasıl denetlendiği bilinmemektedir (Koçak, 2021: 383).

3.2.3 Sermaye Gruplarının Üretimde Kesintileri Önlemeye Yönelik Projeleri

Pandemi döneminde sermaye kesimi üretimde kesintiyi önlemek üzerine projeler geliştirmiş ve bu projeler doğrudan emek kesimini salgına rağmen yoğun çalışmaya ve izole çalışma ortamlarına itmiştir. Bu kapsamda sermayedarların çarkları döndürme ısrarı üzerine kurulu olan iki ayrı proje gündeme gelmiştir.

Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası tarafından “MESS-SAFE” adını verdikleri bir cihaz üretim projesi duyurulmuştur. Bu cihazın işçilerin boynuna takılacağı, böylece her adımlarının takip edilebileceği belirtilmiştir. Cihazın çalışma esnasında fiziki mesafeyi korumayı kolaylaştıracağı, fiziki mesafeye uyulmadığı durumda uyarı vereceği söylenmiştir (Evrensel, 2020, 18 Mayıs). Bu projede fiziksel mesafenin korunması temel hedef olarak öne sürülse de temel amacın işçilerin boynuna takılan pranga benzeri alet ile iş yoğunluğunun ve işçi performansının arttırılmasının hedeflendiği söylenebilir (Müftüoğlu, 2022: 216).

Bir diğer proje ise Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği tarafından tanıtılan “İzole Üretim Üsleri” projesidir. Bu projeye göre izole üretim gerçekleştirebilmek için üsler kurulacak, bu üsler bin ailenin yaşayabileceği şekilde tasarlanacak ve böylece yaklaşık dört bin beş yüz kişi bu üslerde yaşayabilecektir (Sendika.org, 2020, 14 Mayıs). Bu projenin amacının işçileri pandemiden izole etmekten ziyade onları aileleriyle birlikte orta çağ köleleri gibi çalıştırmak olduğu görülmektedir (Müftüoğlu, 2022: 216). Böylece üretim süreci kesintiye uğramayacak ve sermayedarlar karlarını arttırmaya devam edecektir.

3.2.4 Covid-19’un Meslek Hastalığı Olarak Kabul Edilmemesi

Covid-19’un iş kazası ve meslek hastalığı olarak kabul edilip edilmemesi sosyal güvenlik hukuku alanına girmektedir (Özveri, 2020: 494). “İş kazası, kişinin çalışma hayatında 5510 sayılı Kanunda sayılan hallerden birinde meydana gelen ve sigortalıyı bedenlen veya ruhen engelli hale getiren olaydır”. İş kazası halleri “sigortalının işyerinde bulunduğu sırada; işveren tarafından yürütülmekte olan iş nedeniyle, bir işverene bağlı olarak çalışan sigortalının görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda, hizmet akdi ile çalışan emziren kadın sigortalının iş mevzuatı gereğince çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda, sigortalıların işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere gidiş gelişi sırasında, kendi adına ve hesabına bağımsız çalışıyorsa yürütmekte olduğu iş nedeniyle meydana gelen olaylar” şeklinde tanımlanmaktadır. Meslek hastalığı ise “sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal engellilik halleridir” (Sosyal Güvenlik Kurumu).

Çalışan iş kazası ve meslek hastalığı kapsamına giren durumlardan birini yaşadığında, “iş kazası ve meslek hastalıkları sigortasından” kendisine ya da ölümü halinde ilgili hak sahiplerine gelir bağlanacaktır. Aynı zamanda işçinin bu geliri hak edebilmesi için sigortalılık süresi ve prim gün sayısı koşulu da aranmamaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı 07.05.2020 tarihinde, 2020/12 sayılı genelgesiyle Covid-19 virüsünün bulaşıcı bir hastalık olduğundan hareketle “*söz konusu salgına maruz kalan ve sağlık hizmet sunucularına müracaat eden sigortalılara hastalık kapsamında provizyon alınması gerekmektedir*” açıklamasını yapmıştır. Sosyal Güvenlik Kurumu bu genelgeyle 5510 sayılı yasada belirtilen durumlarda meydana gelen olayları hastalık sigortası kapsamında değerlendireceğini ilan etmiştir (Özveri, 2020: 494-495).

Kısacası, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 7 Mayıs 2020 tarihinde yayınlanan 2020/12 sayılı genelgeyle iş yerinde Covid-19 hastalığına yakalanan çalışanların iş kazası ya da meslek hastalığı kapsamında değerlendirilmeyeceği açıklanmıştır. Bu durum iki ayrı sonuç doğurmaktadır. Birinci sonuç, iş yerinde salgın hastalığa yakalanan birey iş kazası ve meslek hastalıkları sigortasının sunduğu haklara erişebilmek için dava açmak zorunda kalacaktır. İkinci sonuç, SGK verilerinden işyerlerinde Covid-19 nedeniyle hayatını yitiren emekçilerin sayısı izlenemeyecektir (İnsan Hakları Derneği, 2020: 32).

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi (İSİG), farklı sektör, işkolu ve mesleklerde çalışan işçilerin ölümleriyle ilgili veri toplamaktadır. İSİG’in ulusal ve yerel basından, işçilerin aileleri ile iş arkadaşlarından, sendikalardan ve iş güvenliği uzmanlarından elde ettiği verilere göre 2020 yılında en az 2427, 2021 yılında en az 2170 işçi yaşamını yitirmiştir. Hayatını kaybeden işçilerin 2020 yılında 2023’ü, 2021 yılında 1864’ü ücretli çalışan iken; 2020 yılında 404’ü, 2021 yılında 306’sı kendi nam ve hesabına çalışmaktadır. Bu doğrultuda 2020 yılında hayatını kaybeden işçilerin yüzde 83’ü işçi ve memur iken bu oran 2021 yılı için yüzde 86’dır. 2020 yılında hayatını kaybeden işçilerin yüzde 17’si çiftçi ve esnaf iken bu oran 2021 yılı için yüzde 14’tür (İSİG Meclisi, 2021, 13 Ocak; İSİG Meclisi, 2022, 10 Ocak).

Tablo 3.8.’de 2020-2021 döneminde hayatını kaybeden işçi sayısı, Covid-19 nedeniyle hayatını kaybeden işçi sayısı ve pandemi nedeniyle hayatını kaybeden işçilerin toplam vefat eden işçi sayısına oranı verilmiştir.

Tablo 3.8. Hayatını kaybeden işçi sayıları (2020-2021)

Yıl	Hayatını Kaybeden İşçi Sayısı (En Az)	Covid-19 Nedeniyle Hayatını Kaybeden İşçi Sayısı	Yüzde (Oran)
2020	2427	741	31
2021	2170	625	29

Kaynak: İSİG Meclisi, (2021, 13 Ocak); İSİG Meclisi, (2022, 10 Ocak).

Tablo 3.8.’e bakıldığında 2020 yılında Covid-19’dan hayatını kaybeden çalışan sayısının en az 741 kişi olduğu, yani ciddi bir düzeyi yansıtan yüzde 31 oranında işçinin salgın nedeniyle yaşamını yitirdiği görülmektedir. Bu salgının devam ettiği 2021 yılında da gözlenmekte ve Covid-19’dan yaşamını yitiren işçi sayısı en az 625 oransal açıdan yüzde 29 olarak rakamlara yansımaktadır. Kısacası işçiler pandemi döneminde bölüşüm ilişkileri açısından yaşadıkları hak ve gelir kayıpları yanında, daha vahim olarak ölüme mahkum bırakılmıştır.

3.3 Sermeye Kesimine Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemlerin İncelenmesi

Bir önceki bölümde incelendiği üzere, pandemi döneminde devlet tarafından emek kesimine yönelik alınan önlemler ve yapılan yasal düzenlemeler, emekçiler açısından olumlu sonuçlar doğurmanın aksine onları salgın ortamında daha zor emek piyasası koşullarına itmiştir. Alt bölümde ise devletin pandemi döneminde sermaye kesimine yönelik önlemleri ve düzenlemeleri incelenecektir.

3.3.1 Hükümet Tarafından Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler

Çalışmanın devamında pandemi döneminde sermayeye yönelik alınan önlem ve yapılan düzenlemeler kurumsal yapıdaki ayırım dikkate alınarak Cumhurbaşkanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Türkiye Bankalar Birliği (TBB), Türk Eximbank ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından alınan önlem ve yapılan düzenlemeler başlıkları üzerinden incelenecektir. Bu önlem ve düzenlemelerin ayrıntılı incelemesine geçmeden önce bunlar liste halinde aşağıda sıralanmıştır.

a.) Cumhurbaşkanlığı tarafından alınan önlem ve yapılan düzenlemeler;

- 18.03.2020 tarihinde “Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi” kapsamında vergi düzenlemeleri yapılmıştır.
- 18.03.2020 tarihinde “Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi” kapsamında esnaf ve sanatkarların Halk Bankası’na olan borçlarının ertelenmesine karar verilmiştir.
- 18.03.2020 tarihinde “Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi” kapsamında esnaf, sanatkâr ve gerçek kişi tacirlere gelir ve kira desteği yapılmasına karar verilmiştir.
- 18.03.2020 tarihinde “Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi” kapsamında işletmelerin bankalara olan ödemelerinin ertelenmesine karar verilmiştir.
- 22.03.2020 ve 30.04.2020 tarihinde icra-iflas hukuku sürelerinin durdurulması kararı verilmiştir.
- 21.04.2020 tarihinde ilave gümrük vergisi oranlarında düzenlemeler yapılacağı açıklanmıştır.

b.) Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından alınan önlem ve yapılan düzenlemeler;

- 18.03.2020 tarihinde kredi garanti kurumlarına aktarılan kaynak tutarının arttırılmasına karar verilmiştir.

- 24.03.2020 tarihinde ilgili sektörlerde faaliyet gösteren mükelleflerin mücbir sebep kapsamına alınmasına karar verilmiştir.
- 25.03.2020 tarihinde “İş’e Devam Destek Paketi”nin sunulacağı açıklanmıştır.
- 30.03.2020 tarihinde “Nefes Kredisi” desteğinin sunulacağı açıklanmıştır.
- 01.04.2020 tarihinde Devlet Destekli Ticari Alacak Sigortası’ndan yararlanabilme koşulları genişletilmiştir.
- 30.04.2020 tarihinde “Eximbank Stok Finansman Kredi Destek Paketi”nin sunulacağı açıklanmıştır.
- 26.05.2021 tarihinde “2021 Nefes Kredisi” desteğinin sunulacağı açıklanmıştır.

c.) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından alınan önlem ve yapılan düzenlemeler;

- 17.03.2020 tarihinde açık piyasa işlemleri, repo ihaleleri, swap ihaleleri, reeskont kredi ödemeleri ve vadeleri ile ilgili düzenlemelere gidileceği açıklanmıştır.
- 31.03.2020 tarihinde reeskont kredilerinde KOBİ önceliğinde düzenleme yapılacağı ve yeni swap ihalesi koşulu açıklanmıştır.

d.) Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından alınan önlem ve yapılan düzenlemeler;

- 17.03.2020 tarihinde işletmelerin takipteki kredilerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.
- 01.05.2020 tarihinde “Aktif Rasyosu” oranının uygulanmaya başlanmasına karar verilmiştir.

e.) Türkiye Bankalar Birliği tarafından alınan önlem ve yapılan düzenlemeler;

- 22.03.2020 tarihinde “Çek Ödeme Destek Paketi”nin sunulacağı açıklanmıştır.

- 22.03.2020 tarihinde “Ekonomik İstikrar Kalkanı Kredi Desteği”nin sunulacağı açıklanmıştır.

- 16.10.2020 tarihinde “Turizm Destek Paketi” desteğinin sunulacağı açıklanmıştır.

f.) Türk Eximbank tarafından alınan önlem ve yapılan düzenlemeler;

- 23.03.2020 tarihinde kredi geri ödemelerinin ötelenmesine karar verilmiştir.

- 23.03.2020 tarihinde reeskont kredilerinin azami vadelerinde düzenlemeye gidilmiştir.

- 23.03.2020 tarihinde ihracatçı firmaların taahhüt kapatma süresi düzenlenmiştir.

g.) T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı tarafından alınan önlem ve yapılan düzenlemeler;

- 25.03.2020 tarihinde “3’lü Koruma Paketi” açıklanmıştır.

- 03.04.2020 tarihinde “Kredi Faiz Desteği” sunulacağı açıklanmıştır.

- 29.04.2021 tarihinde “5 Milyar TL Bütçeli Yeni Program” açıklanmıştır.

h.) Hükümet tarafından sermayeye yönelik alınan diğer önlem ve yapılan düzenlemeler;

- 22.03.2020 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazine taşınmazları üzerinde tahsisli olan ticari üniteler için kira bedeli ödemelerinde düzenleme yapılmasına karar verilmiştir.

- 08.05.2020 tarihinde Ticaret Bakanlığı tarafından “E-ticaret Olarak KOBİ’lerin Yanındayız” kampanyasının başlatıldığı açıklanmıştır.

- 17.02.2021 tarihinde Ticaret Bakanlığı tarafından yiyecek ve içecek hizmeti sunan işletmelere ciro kaybı desteği ödenmesine karar verilmiştir.

- 25.03.2020 ve 26.03.2020 tarihinde Ticaret Bakanlığı tarafından gümrük vergisi ve ilave gümrük vergisi düzenlemesi yapılmasına karar verilmiştir.

Çalışmanın devamında hükümet tarafından sermayeye yönelik alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler ayrıntı bir şekilde incelenecektir.

3.3.1.1 Cumhurbaşkanlığı Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler

Cumhurbaşkanlığı tarafından 18.03.2020 tarihinde “Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi” açıklanmıştır. İlgili paket kapsamında alınan önlemlerden birincisi vergi düzenlemeleri yapılmasıdır. Bu kapsamda salgının yarattığı ekonomik krizden daha fazla etkilenen “perakende, AVM, lojistik-ulaşım, sinema, tiyatro, konaklama, yiyecek-içecek ve etkinlik-organizasyon” sektörlerinin ve çeşitli imalat sektörlerinin hem muhtasar ve katma değer vergisi tevkifatı hem de SGK primlerinin 2020 yılının nisan, mayıs ve haziran aylarına ait ödemelerinin 6 ay süreyle ertelenmesine karar verilmiştir. Pandemiden en çok etkilenen sektörlerin mali yükümlülüklerinin ötelenmesi ile hem firmaların hem de gelir vergisi mükelleflerinin gelir gider dengelerinin korunması amaçlanmıştır. Vergi düzenlemeleri kapsamında 2020 yılının kasım ayına kadar konaklama vergisinin uygulanmasının ileri bir tarihe alınmasına karar verilerek konaklama sektörünün mali yükümlülüklerinin azaltılması hedeflenmiştir. Yüzde 18 olarak uygulanan iç havayolu taşımacılığında alınan katma değer vergisi oranının 3 ay boyunca yüzde 1 olarak uygulanmasına karar verilerek, bilet fiyatlarının ucuzlatılması ve bu doğrultuda havayolu taşımacılığına olan talep düşüşünün arttırılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda bazı beyannamelerin verilme süreleri uzatılarak mali yükümlülüklerin azaltılması amaçlanmıştır (TCMB, 2020a; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

Cumhurbaşkanlığı tarafından ikinci olarak, salgından olumsuz etkilendiklerini beyan ederek talepte bulunan esnaf ve sanatkarların, Halk Bankası’na olan nisan, mayıs ve haziran ayı borç ödemelerinin üç ay faizsiz olarak ertelenmesi kararı alınmıştır (TCMB, 2020a). İlgili önlemin amacı iç talepteki azalma nedeniyle gelirleri azalan esnaf ve sanatkarı korumaktır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

Üçüncü olarak Cumhurbaşkanlığı kararı ile ticaret erbabının mali yönden korunması amacıyla esnaf, sanatkar ve gerçek kişi tacirlere bir defaya mahsus

olmak üzere gelir desteği verileceği açıklanmıştır. Bu kapsamda birinci grup olarak tanımlanan çay bahçesi, internet kafe, kantin gibi çeşitli işletmelere 5000 TL, ikinci grupta yer alan seyyar satıcı, oto yıkamacı ve tuhafiyeci gibi farklı işletmelere 3000 TL ödeme yapılması kararlaştırılmıştır (Euronews, 2021, 28 Mayıs). İlgili kişilere hibe desteğinin yanında kira desteğinin verilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda üç ay boyunca; büyük şehirde bulunanlara 750 TL, diğer illerde faaliyette bulunanlara 500 TL verilmesi kararlaştırılmıştır (Koronavirüs Salgını Nedeniyle Verilecek, 2020).

Cumhurbaşkanlığı tarafından alınan dördüncü önlem, salgından olumsuz etkilenen ve bu doğrultuda nakit akışı bozulan işletmelerin bankalara ödemeleri gereken kredi anapara ve faizlerinin 3 ay ötelenmesine karar verilmesidir. Ek olarak ilgili firmalara gerekli görüldüğü taktirde finansman desteği sağlanmasına karar verilmiştir (T.C. İstanbul Valiliği, 2020).

Beşinci olarak 22.03.2020 ve 30.04.2020 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararı ile icra-iflas hukukuna ait sürelerin 22.03.2020-15.06.2020 döneminde durdurulmasına karar verilmiştir. İlgili karar ile pandemi döneminde mali yapısı bozulan firmaların iflas etmesinin önlenmesi, şirketlerin finansal olarak varlıklarını devam ettirebilmeleri amaçlanmıştır (İcra İşleri Dairesi Başkanlığı, 2020a; İcra İşleri Dairesi Başkanlığı, 2020b; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

Son olarak 21.04.2020 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararı ile “kimyasallar, plastik, kağıt, taklit mücevherci eşyası, camdan mamul eşya, demir çelik ürünleri, elektrik ve elektronik eşya, makina, taşıtlar, mobilya, aydınlatma ürünleri, el aletleri, gözlükler, mutfak/sofra eşyası” ürünlerinde uygulanan ilave gümrük vergisi oranlarında düzenlemeye gidileceği, ilgili oranların yüzde 2,3 ile yüzde 45’e yükseltileceği açıklanmıştır. “Tekstil, konfeksiyon, deriden eşya ve ayakkabı sektörünü daha etkin şekilde korumak amacıyla” söz konusu sektörlerde üretilen ürünler için uygulanan ilave gümrük vergisi oranlarının yüzde 8 ile yüzde 35’e yükseltilmesine karar verilmiştir. Yaklaşık olarak 1200 sanayi ürününün de yüzde 5,5 ile yüzde 40 oranında ilave gümrük vergisi kapsamına alınacağı açıklanmıştır (Gürlel, 2020).

3.3.1.2 Hazine ve Maliye Bakanlığı Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler

Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın gerçekleştirdiği birinci düzenleme, 18.03.2020 tarihinde kredi garanti kurumlarına aktardığı kaynak tutarını artırmak olmuştur. Tutarı 25 milyar TL'den 50 milyar TL'ye yükseltmiş, aynı zamanda kredi garanti kurumlarının kefalet tutarını da 250 milyar TL'den 500 milyar TL'ye çıkarmıştır. Kefalet limitleri azami olarak; gerçek kişiler için 100.000 TL, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) için 35 milyon TL, KOBİ dışındaki tüzel kişiler için 250 milyon TL olarak belirlenmiştir. İlgili karara eklenen geçici madde ile, 31 Aralık tarihine kadar; KOBİ'lerin kefalet limitinin 50 milyon TL, KOBİ dışında kalan tüzel kişilerin kefalet limitinin 350 milyon TL olarak 31 Aralık tarihine kadar uygulanacağına karar verilmiştir. İlgili desteğin amacı pandemi nedeniyle nakit sorunu yaşayan işletmelere hazine destekli kredi kullandırmaktır (Ankara Sanayi Odası, 2020; Hürriyet, 2020, 30 Mart; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılan ikinci düzenleme, 24.03.2020 tarihinde yayınlanan tebliğ ile 01.04.2020 tarihinden 30.06.2020 tarihine kadar; gelir vergisi mükellefleri ile pandemide ilan edilen önlemlerden etkilenen sektörlerde faaliyet gösteren mükelleflerin, ilgili ödevlerini iradeleri dışında gerçekleşen zorlayıcı sebepler nedeniyle yerine getirememeleri anlamına gelen mücbir sebep kapsamına alınmaları olmuştur (Gökkaya, 2020: 39; Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği, 2020). 18.03.2020 tarihinde açıklanan “Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi” ile nisan, mayıs ve haziran ayında, firmaların temerrüde düşmeleri halinde sicil kayıtlarının bozulmaması için kredi sicillerine “mücbir sebep” yazılmasına karar verilmiştir (TCMB, 2020a). Alınan önlem ile kurumlar vergisi ve gelir vergisi mükelleflerinin vergi giderlerinin ertelenmesi yoluyla gelir gider dengelerine katkı sağlamak amaçlanmıştır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

Hazine ve Maliye Bakanlığı üçüncü olarak, 25.03.2020 tarihinde Kredi Garanti Fonu'na KOBİ ve KOBİ dışı işletmelerin kullanması için “İş'e Devam Destek Paketi” kapsamında limit tahsis edilmiştir. Sektör ayrımı gözetilmeden kullandırılan kredinin 31.12.2020 tarihinde son bulacağı belirtilmiştir. Paket kapsamında KOBİ ve KOBİ dışı yararlanıcılar için kredi üst limiti; cirosu 0-25

milyon TL olanlar için 12,5 milyon TL, cirosu 25-125 milyon TL arasında olanlar için 62,5 milyon TL, cirosu 125 milyon TL ve üzerinde olanlar için 125 milyon TL olarak belirlenmiştir. Kredinin azami vadesinin 36 ay olması kararlaştırılmıştır. Destek paketinin amacı işletme sermayesini ve istihdamı korumaktır (Kredi Garanti Fonu, 2020a; TOBB, 2020a).

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılan dördüncü düzenleme, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) üyesi işyerlerine likidite sağlamak için Kredi Garanti Fonu'na limit tahsis edilmesi ve “Nefes Kredisi” uygulamasının 27.04.2020 tarihiyle devreye sokulmasıdır. KOBİ'lerin yararlanabileceği ilgili kredinin üst limiti; 0-3 milyon TL ciro elde edenler için 50.000 TL, 3-25 milyon TL ciro elde edenler için 100 bin TL olarak belirlenmiştir. Kredinin azami vadesi 20 ay olmakla birlikte 8 ay geri ödemesiz olduğu açıklanmıştır (Kredi Garanti Fonu, 2020b; TOBB, 2020b).

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından koronavirüsün ekonomik ve finansal etkilerine ilişkin alınan ilave tedbirlerden beşincisi Devlet Destekli Ticari Alacak Sigortası'ndan faydalanabileceklerin kapsamını genişletmek olmuştur. 01.04.2020 tarihinden itibaren yıllık cirosu 125 milyon TL ve altında olan KOBİ'lerin Devlet Destekli Ticari Alacak Sigortası'ndan faydalanabilmeleri sağlanmıştır (TCMB, 2020a). İlgili destek ile öngörülemeyen ticari risklere bağlı olarak işletmelerin tahsilat sorunlarını çözmek, ticari alacaklarını korumak amaçlanmıştır. Devlet Destekli Ticari Alacak Sigortası, *“KOBİ'lerin yurt içi vadeli satışlarına ait ticari alacaklarını teminat altına alan bir sigorta ürünüdür”*. Bu kapsamda ilgili sigorta kapsamındaki KOBİ'lerin, yurt içi vadeli ticari alacakları temerrüde düşerse ortaya çıkan zararlar ilgili sigorta tarafından karşılanmaktadır (Devlet Destekli Alacak Sigortası).

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılan altıncı düzenleme, 30.04.2020 tarihinde Kredi Garanti Fonu'na limit tahsis edilerek KOBİ ve KOBİ dışı işletmelere “Eximbank Stok Finansman Kredi Destek Paketi” kapsamında kredi verilmesine karar verilmesi olmuştur. Kredi üst limiti KOBİ'ler için 27,7 milyon TL, KOBİ dışı yararlanıcılar için 55,6 milyon TL olarak belirlenmiştir (İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri, 2020; Kredi Garanti Fonu, 2020c). Paketin amacı, satışlarının azalmasından ve satışlarının iptal olmasından dolayı

stoklarını eritemeyen ihracat firmalarını desteklemektedir (Yılmaz Özdemir, 2020, 22 Mayıs).

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılan yedinci düzenleme 26.05.2021 tarihli “2021 Nefes Kredisi” paketidir. Kredi üst limiti cirosu 0-1 milyon TL olan işletmeler için 50.000 TL, cirosu 1-10 milyon TL olan işletmeler için 200.000 TL olarak belirlenmiştir. 6 ay anapara ve faiz ödemesiz olan kredinin vadesi 12 aydır. TOBB ve Kredi Garanti Fonu iş birliği içerisinde yapılan ve on bankanın katıldığı paket ile pandeminin ekonomik etkilerini sınırlandırmak ve bu doğrultuda KOBİ’lerin işletme sermayesini desteklemek amaçlanmıştır (Kredi Garanti Fonu, 2021; T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021).

3.3.1.3 Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler

Pandemi döneminde sermaye lehine düzenlemeler hükümet tarafından Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) aracılığıyla da yapılmıştır. Bu doğrultuda aşağıda TCMB tarafından pandemi döneminde alınan önlemleri içeren iki basın duyuruna yer verilmiştir.

Birinci olarak TCMB tarafından 17.03.2020 tarihinde yapılan basın duyurusu ile alınan önlemler aşağıda sıralanmıştır. Önlemlerin amacı, Covid-19 salgınının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla Türk lirası ve yabancı para likidite yönetiminde esneklik sağlamak, reel sektöre kredi akışı sağlamak için bankalara likidite imkanı tanımak ve reeskont kredisi düzenlemeleriyle birlikte ihracat yapan işletmelerin nakit akışını sağlamaktır (TCMB, 2020b).

- Bankalara gün içi ve gecelik vadedeki duruma göre, ihtiyaç duydukları likiditenin temin edileceği açıklanmıştır.
- Piyasa yapıcı bankalara tanınan Açık Piyasa İşlemleri (API) limitleri arttırılmıştır.
- Miktar ihalesi yöntemi ile 91 gün vadeye kadar repo ihaleleri yapılması kararlaştırılmış, piyasaya Türk lirası cinsinden likidite sağlanması hedeflenmiştir. Repo faizinin ise politika faiz oranının (bir hafta vadeli repo faiz oranı) 150 baz puan altında belirleneceği açıklanmıştır.

- Miktar ihalesi yöntemiyle, Türk lirası swap ihalelerinin (1 yıl vadeli) düzenlenmesine karar verilmiş, bu yolla dolar, euro ve altın karşılığında piyasaya Türk lirası cinsinden likidite sağlanması amaçlanmıştır. İlgili swap ihalelerinin faiz oranının ise politika faiz oranının 100 puan altında belirlenmesine karar verilmiştir.

- 18.03.2020-30.06.2020 tarihleri arasında vadesi gelecek olan reeskont kredisi ödemeleri vadesinin 90 gün uzatılabileceği kararlaştırılmıştır. 18.03.2020-30.06.2020 tarihi içinde kullanılan reeskont kredilerinin taahhüt kapatma süresine ek 12 ay süre verilmiştir.

- Reeskont kredisi azami vadeleri uzatılmıştır. 20.03.2020 tarihinde geçerli olmak koşuluyla, kısa vadeli reeskont kredilerinin vadeleri 120 günden 240 güne çıkartılırken, daha uzun vadeli reeskont kredilerinin vadeleri 720 güne çıkartılmıştır (TCMB, 2020b).

İkinci olarak TCMB tarafından 31.03.2020 tarihinde yapılan basın duyurusu ile alınan ek önlemler aşağıda sıralanmıştır. Ek önlemler ile TCMB 17.03.2020 tarihli basın duyurusu ile alınan önlemlerin amacına ilaveten, ihracat yapan firmalar içerisinde KOBİ'lerin öncelikli tutulması amaçlanmıştır (TCMB, 2020c).

- Mal ve hizmet ihracatı gerçekleştiren firmalara Türk lirası cinsi, toplamda 60 milyar TL olmak üzere ihracat ve döviz kazandırıcı hizmetlerde reeskont kredisi kullanılmasına karar verilmiştir. 20 milyar TL'lik kısmının Türk Eximbank, 30 milyar TL'lik kısmının kamu bankaları ve 10 milyar TL'lik kısmının ise diğer bankalar tarafından kredi olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. İlaveten Eximbank dışındaki bankaların söz konusu kredilerinin asgari yüzde 70'inin KOBİ'lere kullanılması kararlaştırılmıştır. İşletmelerin azami kredi tutarları KOBİ'ler için 25 milyon TL, KOBİ dışındaki işletmeler için 50 milyon TL olarak belirlenmiştir. Faiz oranının, politika faiz oranının 150 baz puan altında belirleneceği ve aracı konumunda olan bankaların komisyon oranının azami 150 baz puan olabileceği kararlaştırılmıştır. Kredinin vadesi azami 360 gün olarak belirlenmiştir. 05.06.2020 tarihli basın duyurusu ile 60 milyar TL'lik reeskont kredisinin 20 milyar TL'lik kısmının selektif sektörleri desteklemek için kullanılacağı ve bu kapsamda "yatırım taahhütlü avans kredisi" olarak verileceği açıklanmıştır. "Yatırım taahhütlü avans kredisi" ile ithalatın azaltılması ve ihracatın artırılması, cari işlemler açığının azaltılması ve sürdürülebilir büyümenin

sağlanması hedeflenmiştir. Yatırım teşvik belgesi bulunan firmaların kullanabileceği kredinin vadesi azami 10 yıl olarak ve sabit faizli belirlenmiştir (TCMB, 2020d).

- Reel sektöre kredi akışını sağlamak amacıyla 6 ay vadeli Türk lirası swap ihaleleri düzenlenmesine, faiz oranının politika faiz oranının 125 baz puan altında olmasına ve ilgili ihalenin döviz karşılığı olmasına karar verilmiştir. 6 ay vadeli swap ihaleleri ile dolar, euro ve altın karşılığı piyasaya Türk lirası likiditesi sağlanması amaçlanmıştır (TCMB, 2020c).

3.3.1.4 Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler

Hükümet, bir başka kurumu olarak Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu üzerinden de sermaye lehine düzenlemelere gitmiştir. BDDK tarafından yapılan birinci düzenleme takipteki kredilerin düzenlemesi olmuştur. 17.03.2020 tarihinde hem firmaların hem de hane halkının finansman koşullarını desteklemek ve nakit akışı bozulan işletmelere esneklik tanımak amacıyla 31.12.2020 tarihine kadar, 90 gün olan gecikmeye giren kredilerin takipteki kredilere aktarılma süresinin 180 güne çıkartılmasına karar verilmiştir (BDDK, 2020a; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

BDDK tarafından yapılan ikinci düzenleme üretim ve istihdamı korumak için, bankaların kaynaklarını etkin kullanabilmeleri adına 01.05.2020 tarihinden itibaren “Aktif Rasyosu” oranının bütün bankalar tarafından uygulanmasına karar verilmesi olmuştur (BDDK, 2020b).

Bu doğrultuda bankaların aktif rasyosu olarak adlandırılan formül üzerinden mevduatlar, krediler, menkul kıymetler ve swap işlemleri arasında bir denge kurmaları istenmiştir. İlgili oran ile amaçlanan ilk olarak döviz mevduat artışının durdurulmasıdır. Döviz mevduatındaki artışın durdurulması için bankaların döviz mevduatı faiz oranlarını düşürmeleri ya da döviz alımı ve satımı arasındaki farkı büyütmeleri gerekmektedir. İkinci olarak bankalar tarafından toplanan döviz mevduatlarının TCMB’ne götürüp swap işlemi gerçekleştirmeleri amaçlanmıştır. Böylece TCMB döviz rezervleri geçici olarak arttırılacaktır. Üçüncü olarak bankaların hazine ve özel sektör tahvili almaları amaçlanmıştır. Dördüncü olarak

bankaların kaynaklarını kredi şeklinde piyasaya sunmaları amaçlanmıştır (Özkul, 2020, 21 Nisan). İlgili oranın mevduat bankaları için yüzde 100 olmasına, katılım bankalarının ise yüzde 80'nin altına düşmemesine, aksi takdirde bankalara cezai işlem uygulanmasına karar verilmiştir (Eğilmez, 2020, 18 Nisan).

3.3.1.5 Türkiye Bankalar Birliği Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler

Türkiye Bankalar Birliği tarafından yapılan düzenlemelerden birincisi 22.03.2020 tarihinde müşterilerin ticari itibarını korumak ve nakit akışlarını sağlamak amacıyla hazine destekli Kredi Garanti Fonu kefaleti kapsamında olan “Çek Ödeme Destek Paketi”nin açıklanmasıdır. KOBİ’ler ile kurumsal ve ticari müşterilere ticari işlemleri kapsamında keşide ettikleri ve edecekleri çekleri ödeyebilmeleri için kredi kullanılacağı belirtilmiştir. Limitlerin her banka tarafından farklı şekilde belirleneceği, 3 ay boyunca anapara ve faizin ödenmeyeceği, toplamda 12 ay vadeli olacağı ve yüzde 9,5 faiz uygulanacağı söylenmiştir. KOBİ ve KOBİ dışı işletmelerde; yıllık cirosu 0-25 milyon TL arasında olanlara azami 1 milyon TL, yıllık cirosu 25-125 milyon TL olanlara azami 5 milyon TL ve yıllık cirosu 125 milyon TL üzerinde olanlara azami 10 milyon TL destek verilebileceği kararlaştırılmıştır (TBB, 2020a; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

TBB desteklerinden ikincisi, 22.03.2020 tarihinde işletme sermayeleri için “Ekonomik İstikrar Kalkanı Kredi Desteği” verileceğinin açıklanmasıdır. İlgili destek ile işletmelerin mali yönden problem yaşamamaları adına nakit akışlarının sağlanması amaçlanmıştır. İlgili destekten yararlanma koşulu olarak çalışan sayısında 2020 yılının şubat ayı sonundan itibaren azaltma yapılmaması kararı getirilmiştir. İlgili paket kapsamında 3 ay boyunca anapara ve faiz ödemesi istenmeyeceği, faiz oranının yüzde 9,5 olacağı ve 12 ay vadeli olacağı söylenmiştir. KOBİ ve KOBİ dışı işletmelerde azami tutar; yıllık cirosu 0-25 milyon TL arasında olanlar için 5 milyon TL, yıllık cirosu 25-125 milyon TL arasında olanlar için 25 milyon TL, yıllık cirosu 125 milyon TL üzerinde olanlar için 50 milyon TL olarak belirlenmiştir. Her iki pakette de sektör ayrımı bulunmamaktadır (TBB, 2020a; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

TBB desteklerinden üçüncüsü 16.10.2020 tarihinde açıklanan “Turizm Destek Paketi”dir. Paketin amacı turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin ve ilgili işletmelerin tedarikçilerinin üretim ve istihdam seviyelerini korumaktır. Maaş ve kira ödemeleri, sabit giderleri ve kurumsal kredi kartı kullanımlarının karşılanması amacıyla 10 milyar TL kredi desteği sağlanmasına karar verilmiştir. Hazine ve Maliye Bakanlığı garantisi ile Kredi Garanti Fonu kefaleti kapsamında kullanılacak olan kredinin vadesi 48 aydır. Kredinin faiz oranı yüzde 14,5 iken azami 12 ay geri ödemesizdir. Kredi üst limiti; cirosu 0-3 milyon TL arasında olanlar için 100.000 TL, cirosu 3-25 milyon TL arasında olanlar için 1.000.000 TL, cirosu 25-50 milyon TL arasında olanlar için 5.000.000 TL, cirosu 50-125 milyon TL arasında olanlar için 10.000.000 TL, cirosu 125 milyon TL üzerinde olanlar için 20.000.000 TL ve konaklama faaliyetiyle uğraşanlar için 40.000.000 TL olarak belirlenmiştir (TBB, 2020b).

3.3.1.6 Türk Eximbank Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler

Türk Eximbank tarafından ihracatı desteklemek için salgın nedeniyle siparişlerinde azalma gerçekleşen ya da siparişleri azalan ihracatçı firmaların üretimlerine devam edebilmeleri ve istihdamlarını koruyabilmeleri amacıyla 23.03.2020 tarihinde üç ayrı destek paketi açıklanmıştır. Birinci olarak ihracatçıların pandeminin neden olduğu talep düşüşünden etkilenmemeleri için hem Türk Eximbank’ın kendi kaynaklarından kullandığı krediler hem Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kaynaklarından kullanılan ve vadesi haziran sonu olan kredilerin geri ödemelerinin 3-6 ay uzatılabileceği ve faiz ödemelerinin de 6 ay ötelenebileceği açıklanmıştır. İkinci olarak reeskont kredilerinin azami vadelerinin 1 yıldan 2 yıla çıkartılmasına karar verilerek ihracatçı firmaların finansal yüklerinin azaltılması hedeflenmiştir. Üçüncü olarak ihracatçıların 2 yıllık taahhüt kapatma süresine 1 yıl ilave yapılarak ihracat yapabilecekleri süre uzatılmış ve toplamda 3 yıl yapılmıştır. İlgili süre uzatımı haziran sonuna kadar kullanılacak kredilerle birlikte henüz taahhüdü kapatılmayan ve taahhüt kapatma süresi dolsa da cezaya tabi tutulmamış krediler için geçerli kabul edilmiştir. Ek olarak taahhüt kapatma cezalarında indirimine gidileceği ve böylece ihracatçılara maliyet avantajı sağlanacağı belirtilmiştir (Türk Eximbank, 2020).

3.3.1.7 KOSGEB Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Düzenleme ve Alınan Önlemler

Bu açıdan incelenebilecek ilk düzenleme, 25.03.2020 tarihinde, T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı tarafından KOBİ'lere yönelik "3'lü Koruma Paketi"nin hazırlanmasıdır. Bu kapsamda birinci koruma paketi olarak 30 Haziran tarihine kadar ödenmesi gereken alacakların üç ay ertelenmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda geri ödemelerin vadesinin değişmeyeceği ve faiz de uygulanmayacağı açıklanmıştır. İlgili paket ile nakit akışı bozulan işletmelerin mali yüklerinin azaltılması, finansal açıdan varlıklarını devam ettirebilmeleri amaçlanmıştır. İkinci koruma paketi olarak KOSGEB tarafından desteklenen proje ve girişimcilik programları ile ilgili yükümlülüklerini 11 Mart tarihi ve sonrasında tamamlamak zorunda olanlara dört ay ek zaman verileceği kararlaştırılmıştır. Üçüncü koruma paketi olarak dezenfektan, maske ve eldiven gibi tıbbi ürünlerin yerli işletmeler tarafından üretilmesini desteklemek ve artan talebi karşılamak amacıyla, ilgili projelere toplamda 6 milyon TL'ye kadar destek verileceği ve bu rakamın 4 milyon 200 bin TL'lik kısmının geri ödemeli olacağı belirtmiştir (KOSGEB, 2020a; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

KOSGEB aracılığıyla sermaye kesiminin lehine yapılan ikinci düzenleme, 03.04.2020 tarihinde KOBİ'lerin işletme sermayelerini, yatırımlarını ve ihracatlarını desteklemek amacıyla kredi faiz desteği verileceği duyurusu olmuştur. Bu kapsamda kredi faizinin üst limiti her işletme için yıllık olarak 3 milyon TL olarak belirlenmiştir (KOSGEB, 2020b).

KOSGEB aracılığıyla sermaye kesiminin lehine yapılan üçüncü düzenleme 29.04.2021 tarihli "5 Milyar TL Bütçeli Yeni Program"dır. Destek kapsamında pandemi nedeniyle gelir kaybı yaşamasına rağmen istihdamını koruyan ve imalat sektöründe bulunan mikro ve küçük ölçekli firmalar ile teknoloji tabanlı start-up'lara toplam 5 milyar TL destek verileceği açıklanmıştır. Paketin amacı katma değeri yüksek ürün üreten ve uluslararası pazarda rekabet edebilecek KOBİ'lere destek sağlamaktır. Bu kapsamda mikro işletmelere toplamda 30.000 TL, küçük işletmelere toplamda 75.000 TL verileceği kararlaştırılmıştır. Desteğin 3 yıl geri ödemesiz olduğu ve faizsiz olduğu da belirtilmiştir (KOSGEB, 2021).

3.3.1.8 Hükümet Tarafından Sermayeye Yönelik Yapılan Diğer Düzenlemeler ve Alınan Önlemler

22.03.2020 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından, pandemi nedeniyle hazine taşınmazları üzerinde tahsisli olan ticari üniteler içerisinde faaliyetleri durdurulanlardan kira bedeli alınmamasına, faaliyeti devam edenlere ise personel ve faaliyet süreleri göz önünde bulundurularak kira bedeli indirimi yapılmasına karar verilmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020). İlgili destek ile işletmelerin pandemi nedeniyle uğrayacağı zararı azaltmak amaçlanmıştır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

Ticaret Bakanlığı tarafından 08.05.2020 tarihinde, “E-ticaret Olarak KOBİ’lerin Yanındayız” kampanyasının başlatıldığı duyurulmuştur. Kampanya ile KOBİ’lerin istihdamının korunması, iç ticaretinin devamlılığının sağlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Ticaret Bakanlığı tarafından e-ticaret siteleri ile görüşülmüştür. E-ticaret ödemesinin vade süresinde düzenlemeler yapılmıştır. Aynı zamanda e-ticaret sitelerinin komisyon oranlarının düşürülmesine karar verilmiştir. Söz konusu kampanya ile KOBİ’lerin e-ticaret hacminin artırılması hedeflenmiştir (E-ticaret Bilgi Platformu, 2020a; E-ticaret Bilgi Platformu, 2020b).

Ticaret Bakanlığı tarafından 17.02.2021 tarihinde, yiyecek ve içecek hizmeti sunan işletmelerden 2020 yılında ciroları 2019 yılına göre yüzde 50 azalan ve 2019 yılı cirosu 3 milyon TL altında olup katma değer vergisi mükellefi olan işletmelerin 1 defaya mahsus olmak üzere kullanabilmesi için ciro kaybı desteği verilmesi kararlaştırılmıştır. İlgili tutar ciro kaybı desteğinden yararlanacak işletmenin 2020 yılında 2019 yılına göre azalan ciro tutarının yüzde 3’ü olarak belirlenmiştir. İşletmelere ödenecek olan tutarın alt sınırı 2000 TL, üst sınırı 40.000 TL olarak belirlenmiştir (Yiyecek ve İçecek Hizmeti Faaliyetlerinde, 2021).

Ticaret Bakanlığı tarafından 25.03.2020 tarihinde dökme etil alkol üzerinden alınacak gümrük vergisi oranı yüzde 10’dan yüzde 0’a indirilmiştir. Tek kullanımlık tıbbi maskeler ve solunum cihazlarının üzerinden alınan ilave gümrük vergisi kaldırılmıştır. Gümrük vergisi düzenlemelerindeki amaç pandemi nedeniyle talebi artan tıbbi ürünlerinin teminini kolaylaştırmaktır (KPMG Bağımsız Denetim

ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş., 2020; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

Ticaret Bakanlığı tarafından 26.03.2020 tarihinde yayınlanan tebliğ ile “*ihracı yasak ve ön izne bağlı mallar listesine 33-40’inci sıralar olarak; ventilatör, ecmo, oksijen konsantratörü, ventilasyon sarfları, hasta devreleri (anestezi/ventilator devresi), IV Kanül ve Yoğun Bakım Monitörleri cinsi eşyalar*” dahil edilmiştir (KPMG Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş., 2020). İlgili önlem ile amaçlanan sağlık hizmet sunucularının gerekli tıbbi cihazlara ulaşımını kolaylaştırmaktır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2020).

3.4 Pandemi Döneminde Sermaye Lehine Alınan Önlemler ve Açıklanan Paketler Kapsamında Karını Arttıran Sermaye Kesimleri

Türkiye’de pandemi sürecinde sermaye lehine alınan önlemler ve açıklanan paketler temelde vergi düzenlemeleri, kredi ve borç yapılandırmaları, düşük faizli kredi paketleri, kira ve gelir destekleri ve piyasaya likidite sağlanması gibi çeşitli ekonomik ve mali destekleri içermektedir.

Çalışmada daha önce de açıklandığı üzere, pandemi döneminde hükümet tarafından ekonomik ve mali desteklerin yüzde 78’i sermaye kesimine yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler sermayenin karlarını olumlu yönde etkilemiştir. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde banka sermayesi ve sanayi sermayesi ayrımı üzerinden sermayenin elde ettiği karlar TÜİK, BDDK, TBB verileri ile bankalar ve işletmeler/şirketler tarafından kamuoyuna açıklanan net kar verileri üzerinden incelenecektir.

3.4.1 Banka Sermayesinin Elde Ettiği Karlar

Pandemi döneminde devlet kurum ve kuruluşları tarafından açıklanan paketler banka sermayesi aracılığı ile piyasaya aktarılmıştır. Aynı zamanda banka sermayesi de özel olarak aldığı kredi imkanları ve yapılandırma/öteleme gibi önlemler ile ekonomik canlılığın sürdürülebilmesini amaçlamıştır. Bu kapsamda Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak, üretim, yatırım, ihracat ve ticaret gibi ekonomik aktivitelerin devamlılığını sağlamak

amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlarla koordinasyon içerisinde işletmelere finansman destekleri sunmuştur.

Bankalar tarafından kredi imkanları çerçevesinde, özel koşullar içeren Nefes Kredisi ve İvme Paketi gibi kredi destekleri sağlanmıştır. Konut ve tekstil gibi pek çok sektörde faaliyet gösteren firmalar için özel kredi paketleri hazırlanmıştır. Kredi Garanti Fonu kefaleti kapsamında olan kredi destekleri firmalara sunulmuş, kullanım alanları da arttırılmıştır. Firmalara kamusal borçlarını ödeyebilmeleri için hem taksit imkanı sunulmuş hem de nakit yönetim limitlerinin yükseltilmesi sağlanmıştır. İstihdamı korumak için firmalara uzun vadeli kredi kullanma imkanı tanınmış ve personel maaşlarını ödeyebilmeleri için ilave limit imkanı sunulmuştur. TOBB üyesi işletmelere kredi destekleri sunulmuştur. Müşterilerin acil harcamalarını karşılayabilmeleri ve zorunlu ödemelerini gerçekleştirebilmeleri için kredi kartı limiti arttırma ve kredili mevduat hesabı kullanma imkanı sunulmuştur. İşletme sermayesi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurumsal kredi kartı limitleri arttırılmıştır. Beyaz eşya, elektronik, konut gibi çeşitli ihtiyaçların karşılanabilmesi amacıyla kredi paketleri hazırlanmıştır. Bankalar tarafından yapılandırma/öteleme imkanları çerçevesinde, bireysel ve tüzel müşterilerinin borç ödemelerini öteleyebilmelerinin önü açılmıştır. Bankaya borcu olan müşterilere borç vadelerine ilişkin yapılandırma imkanı sunulmuştur. Kısa vadeli kredilerde geçerli olmak üzere, ihracatçıların 2 yıllık taahhüt kapatma süreleri uzatılmış, böylece ihracat yapabilmeleri için ilave süre verilmiştir. Bankalar tarafından alınan diğer önlemler ise internet şubelerinden, mobil uygulamalardan ve ATM üzerinden yapılacak olan işlemlerin ücretsiz sunulması ve ATM üzerinden çekilebilecek günlük para limitlerinin arttırılması olmuştur (TBB, 2020c).

Hükümetin aldığı önlemler ve yaptığı düzenlemelerle birlikte bankaların kendi inisiyatifinde aldıkları önlemler, banka sermayesinin karına kar katmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların pandemi sürecindeki mali durumunu inceleyebilmek amacıyla BDDK tarafından açıklanan “Seçilmiş Bilanço Kalemleri”ne Tablo 3.9.’da yer verilmiştir. Bu kapsamda pandemi döneminde bankaların krediler hesabı, menkul değerler hesabı, mevduat hesabı ve toplam aktif büyüklükleri incelenmiştir.

Banka varlıkları içerisinde yer alan krediler kalemi, riskli ve likiditesi en düşük varlıklar olmakla birlikte bankaların en önemli gelir kaynakları içerisinde yer almaktadır. Menkul değerler kalemi, çeşitli devlet iç borçlanma senetleri ile hisse senetlerini ve diğer menkul kıymetler kapsamında olan varlıkları içerdiği için likidite derecesi yüksek olan önemli bir banka gelir kaynağıdır. Mevduat kalemi ise bankaların en önemli fon kaynakları içerisinde yer almakta, bankaların finansal sağlık durumunu göstermektedir (Yılmaz, t.y.: 5-7).

Tablo 3.9. Seçilmiş bilanço kalemleri (Milyar TL) (2019-2021)

	2019 Aralık	2020 Aralık	2021 Aralık
VARLIKLAR			
Nakit ve Nakit Benzeri Kalemler	450	576	1.229
Zorunlu Karşılıklar	193	321	702
Krediler	2.656	3.577	4.901
Takipteki Alacaklar (Brüt)	151	152	160
Menkul Değerler	661	1.023	1.477
Diğer Aktifler	530	612	904
Toplam Aktifler	4.491	6.108	9.213
YÜKÜMLÜLÜKLER			
Mevduat	2.567	3.455	5.303
Bankalara Borçlar	533	658	1.048
Repo İşlemleri	154	255	587
İhraç Edilen Menkul Kıymetler	194	224	310
Öz Kaynaklar	492	601	711
Diğer Yükümlülükler	552	915	1.254
Toplam Yükümlülükler	4.491	6.108	9.213

Kaynak: BDDK, (2019); BDDK, (2020c); BDDK, (2021).

BDDK tarafından bankaların büyüklük sıralaması toplam aktif büyüklüğüne göre yapılmaktadır. Tablo 3.9. incelendiğinde, pandemi döneminde Türk bankacılık

sektöründe faaliyet gösteren bankaların aktif büyüklüğünün arttığı gözlemlenmektedir. Bankaların aktif büyüklüğü 2020 yılı sonunda 6.108 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılına göre 2020 yılında bankaların aktif büyüklüğü yüzde 36 artmıştır. Aktif büyüklüğü 2021 yılı sonunda 9.213 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında 2000 yılına göre aktif büyüklük yüzde 50 artmıştır. 2020 yılında toplam aktifler içerisinde yüzde 58 ile krediler kalemi, toplam yükümlülükler içerisinde yüzde 56 ile mevduat kalemi en yüksek orana sahiptir. 2021 yılında toplam aktifler içerisinde yüzde 53 ile krediler kalemi, toplam yükümlülükler içerisinde yüzde 57 ile mevduat kalemi en yüksek orana sahiptir.

2020-2021 döneminde pandeminin olumsuz ekonomik etkilerini en aza indirebilmek amacıyla bankaların kredi kanallarını açık tutarak müşterilerine ek finansman sunmaları ve özel kredi paketleri oluşturmaları krediler kaleminde artışa yol açmıştır. Banka kredileri 2020 yılında 3.577 milyar TL, 2021 yılında 4.901 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında 2019 yılına göre krediler yüzde 34,6 artış göstermiştir. 2021 yılında 2020 yılına göre yüzde 37 artış göstermiştir.

01.05.2020 tarihinde yürürlüğe giren ve 31.12.2020 tarihiyle yürürlükten kaldırılan aktif rasyosu uygulamasının, 2020 yılında kredi hacmindeki artışta etkili olduğu söylenebilir. Pandemi döneminde kredi hacminde yüzde 30'un üzerinde gerçekleşen artışlar, piyasalara kredi yoluyla likidite desteği sağlandığını göstermektedir (Ekim Kocaman, 2021: 395).

Banka sermayesinin menkul değerleri 2020 yılında 1.023 milyar TL, 2021 yılında 1.477 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Menkul değerler kalemi 2020 yılında 2019 yılına göre yüzde 54,7, 2021 yılında 2020 yılına göre yüzde 44,3 oranında artış göstermiştir. Menkul değerlerde 2020 yılında gerçekleşen yüzde 50'nin üzerindeki artışta, bankaların Aktif Rasyosu yükümlülüğünü yerine getirebilmeleri için menkul değerler portföyüne yöneldiğini göstermektedir (Küçükoglu, 2021: 1283).

Bankaların mevduatları 2020 yılında 3.455 milyar TL, 2021 yılında 5.303 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Mevduatlar 2020 yılında 2019 yılına göre yüzde 34,5, 2021 yılında 2020 yılına göre yüzde 53,4 oranında artış göstermiştir.

Mevduatlardaki artışa, salgının yol açtığı ekonomik kriz nedeniyle tasarruf sahiplerinin güvenli liman arayışları etkili olmuştur (Küçüköğlu, 2021: 1283).

Tablo 3.10.'da banka sermayesinin net faiz gelirlerine yer verilmektedir. Net faiz geliri, faiz geliri ile faiz gideri arasındaki farkı ifade etmektedir. Net faiz geliri, bankaların kar elde etme yeteneğini ortaya koymaktadır. Bankalar faiz gelirlerini çoğunlukla kredilerden elde etmektedir. Bankalar TCMB'de tutulan zorunlu karşılıklar ve menkul kıymetler gibi çeşitli işlemlerden de faiz geliri elde etmektedir. Bankaların faiz giderlerini ise çoğunlukla mevduata ödedikleri faiz oluşturmaktadır. Bankaların ihraç ettikleri menkul kıymetler ve kullandıkları krediler gibi çeşitli işlemlerinden de faiz giderleri doğmaktadır (Yılmaz, t.y.: 10).

Tablo 3.10. Faiz geliri, faiz gideri, net faiz geliri (Milyar TL) (2019-2021)

	2019	Değişme (%)	2020	Değişme (%)	2021	Değişme (%)
Faiz Geliri	420	14	423	1	642	52
Faiz Gideri	258	16	209	-19	376	80
Net Faiz Geliri	162	11	215	32	266	24

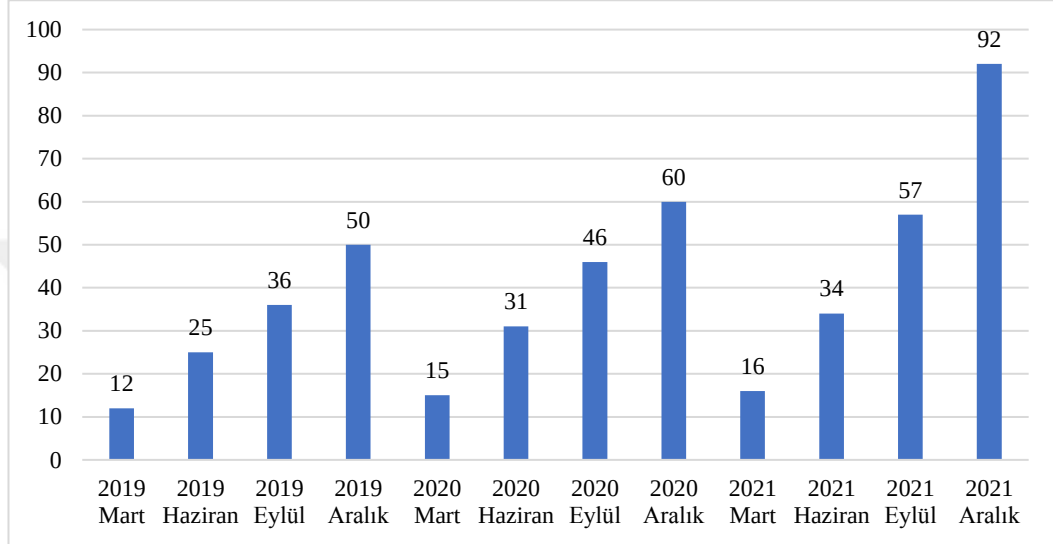
Kaynak: TBB, (2020d); TBB, (2021); TBB, (2022).

Tablo 3.10. incelendiğinde bankaların 2020 yılı faiz gelirinin 423 milyar TL, faiz giderinin 209 milyar TL, net faiz gelirinin ise 215 milyar TL olduğu görülmektedir. 2021 yılı faiz gelirinin 642 milyar TL, faiz giderinin 376 milyar TL, net faiz gelirinin ise 266 milyar TL olduğu görülmektedir. 2020 yılında 2019 yılına göre net faiz geliri yüzde 32, 2021 yılında 2020 yılına göre net faiz geliri yüzde 24 artmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde incelenen verilerden hareketle pandemi döneminde banka sermayesinin kredi, mevduat, menkul değer kalemlerinde ve net faiz gelirlerinde artış yaşandığı görülmektedir. Verilerden hareketle banka sermayesinin en önemli gelir kaynaklarındaki artış, banka sermayesinin karlılık

düzeyi arttıran önemli unsurlar arasında yer aldığı söylenebilir. Grafik 3.3.'te mart, haziran, eylül ve aralık olmak üzere üçer aylık dönemlerde banka sermayesinin dönem net kar verileri gösterilmiştir.

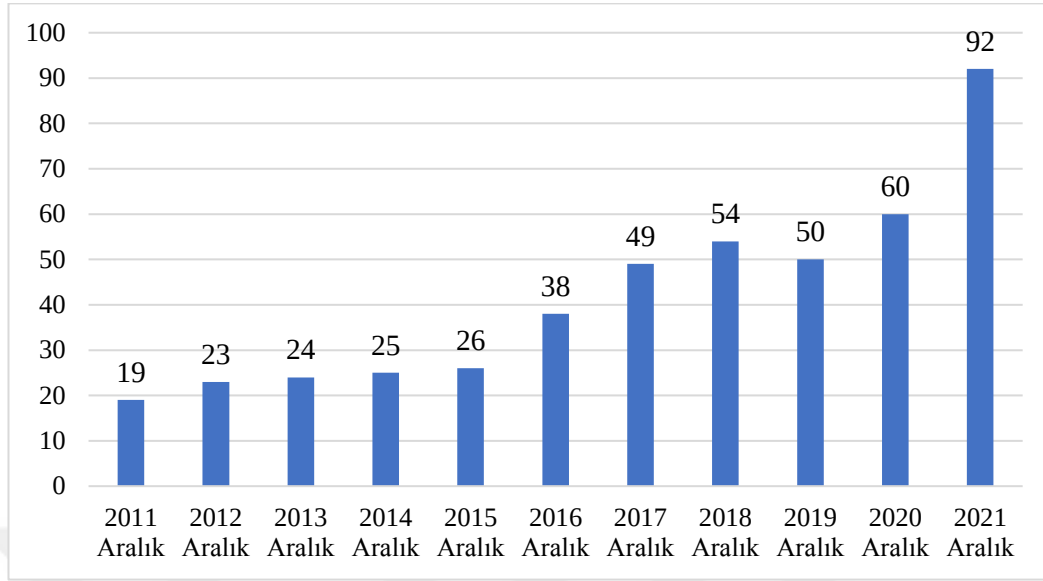
Grafik 3.3. Banka sermayesi dönem net karı (Milyar TL) (2019-2021)

Kaynak: BDDK, (2019); BDDK, (2020c); BDDK, (2021).

Grafik 3.3.'teki veriler üzerinden banka sermayesi dönem net karı üçer aylık dönemler şeklinde incelendiğinde, Covid-19 salgınının etkisiyle birlikte dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Aralık ayı verilerine göre banka sermayesi dönem net karı 2019 yılında 50 milyar TL, 2020 yılında 60 milyar ve 2021 yılında 92 milyar TL'dir. Pandeminin başladığı ve olumsuz etkilerinin yoğun olarak hissedildiği 2020 yılında bankaların dönem net karı artış oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 20 olarak gerçekleşmiştir. Pandeminin devam ettiği 2021 yılında ise bankaların dönem net karı artış oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 53,33 olarak gerçekleşmiştir. Grafik 3.4.'te banka sermayesinin pandemi döneminde elde ettiği karın yüksekliğini daha net görebilmek amacıyla 2011-2021 dönemine ait banka sermayesi dönem net kar verileri açıklanmıştır.

Grafik 3.4. Banka sermayesi dönem net karı (Milyar TL) (2011-2021)

Kaynak: BDDK, (2012); BDDK, (2013); BDDK, (2014); BDDK, (2015); BDDK, (2016); BDDK, (2017); BDDK, (2018); BDDK, (2019); BDDK, (2020c); BDDK, (2021).

Grafik 3.4. incelendiğinde genel itibariyle 2011 yılından 2019 yılına kadar banka sermayesi dönem net karının sınırlı bir düzeyde arttığı görülmektedir. Bankaların dönem net karlarındaki artış bir önceki yıla göre 2012 yılında yüzde 21, 2013, 2014 ve 2015 yılında yüzde 4, 2016 yılında yüzde 46, 2017 yılında yüzde 28, 2018 yılında yüzde 10 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise 2018 yılına göre yüzde 7,4 oranında azalmıştır.

Grafik 3.4. incelendiğinde banka sermayesinin pandemi döneminde 2011 yılından beri en yüksek dönem net karını elde ettiği görülmektedir. 2019 yılında dönem net karındaki yüzde 8 azalmaya karşın 2020 yılı dönem net karı artış oranının yüzde 20 olarak gerçekleşmesi pandemiye rağmen bankaların kar düzeylerini arttırdığını göstermektedir. Özellikle 2021 yılında yüzde 50'nin üzerindeki net kar artışı banka sermayesinin pandemi döneminin kazananları arasında yer aldığını daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 3.11. Banka sermayesi dönem net karının GSYİH içerisindeki payı (%) (2019-2021)

Yıl	Banka Sermayesi Dönem Net Karı (TL)	Cari Fiyatlarla GSYİH (TL)	Oran (Yüzde)
2019	50.000.000.000	4.320.191.000.000	1,15
2020	60.000.000.000	5.046.883.000.000	1,18
2021	92.000.000.000	7.248.789.000.000	1,26

Kaynak: BDDK, (2019); BDDK, (2020c); BDDK, (2021); TÜİK, (2020a); TÜİK, (2020b); TÜİK, (2020c).

Tablo 3.11.'e bakıldığında, üretim yöntemine göre cari fiyatlarla GSYİH; 2019 yılında 4 trilyon 320 milyar 191 milyon TL, 2020 yılında 5 trilyon 46 milyar 883 milyon TL, 2021 yılında 7 trilyon 248 milyar 789 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda 2019 yılında banka sermayesi dönem net karının GSYİH içerisindeki payı yüzde 1,15 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında banka sermayesi dönem net karının GSYİH içerisindeki payı yüzde 1,18'e yükselmiştir. 2021 yılında banka sermayesi dönem net karının GSYİH içerisindeki payı yüzde 1,26'ya yükselmiştir (TÜİK, 2020a; TÜİK, 2020b; TÜİK, 2020c).

Tablo 3.12.'de 2019-2021 döneminde TBB tarafın açıklanan ve toplam aktif büyüklüğüne göre büyüklük sıralamasında ilk 10 içerisinde yer alan bankalara yer verilerek ilgili bankaların dönem net karları açıklanmış, böylece pandemi döneminde banka sermayesinin dönem net karı artışı örnekler üzerinden desteklenmiştir.

Tablo 3.12. Aktif büyüklüklerine göre banka sıralaması ve banka net dönem karı (Milyon TL) (2019-2021)

2019			
	Toplam Aktifler	Net Dönem Karı	
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş	649.756	6.187
2	Türkiye İş Bankası A.Ş.	468.059	6.068
3	Türkiye Halk Bankası A.Ş	457.045	1.720
4	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O	419.426	2.802
5	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	391.152	6.159
6	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş	387.496	3.600
7	Akbank T.A.Ş.	360.501	5.417
8	QNB Finansbank A.Ş.	181.681	2.622
9	Türk Eximbank	162.883	1.432
10	Denizbank A.Ş.	156.478	1.336
2020			
	Toplam Aktifler	Net Dönem Karı	
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş	942.601	7.825
2	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O	698.897	5.010
3	Türkiye Halk Bankası A.Ş	680.026	2.600
4	Türkiye İş Bankası A.Ş.	593.902	6.811
5	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	492.798	6.238
6	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş	459.694	5.080
7	Akbank T.A.Ş.	446.101	6.267
8	QNB Finansbank A.Ş.	227.253	2.487
9	Türk Eximbank	204.227	1.511
10	Denizbank A.Ş.	199.256	1.793
10	Denizbank A.Ş.	308.719	3.547
2021			
	Toplam Aktifler	Net Dönem Karı	
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş	1.370.890	6.291
2	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O	1.007.214	4.175
3	Türkiye İş Bankası A.Ş.	926.569	13.468
4	Türkiye Halk Bankası A.Ş	901.217	1.508
5	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	757.802	13.073
6	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş	736.770	10.490
7	Akbank T.A.Ş.	708.911	12.126
8	QNB Finansbank A.Ş.	371.369	3.928
9	Türk Eximbank	322.377	3.107
10	Denizbank A.Ş.	308.719	3.547

Kaynak: TBB, (2020d); TBB, (2021); TBB, (2022).

2019-2021 döneminde aktif büyüklüğüne göre banka sıralamasında ilk on içerisinde Ziraat Bankası, İş Bankası, Halk Bankası, Vakıflar Bankası, Garanti Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Akbank, QNB Finansbank, Eximbank ve Denizbank'ın yer aldığı görülmektedir. Bankaların 2019 yılına göre 2020 yılında dönem net karı artış oranları Vakıflar Bankası'nda yüzde 78,80, Halk Bankası'nda yüzde 51,16, Yapı ve Kredi'de yüzde 41,11, Denizbank'ta yüzde 34,20, Ziraat Bankası'nda yüzde 26,47, Akbank'ta yüzde 15,69, İş Bankası'nda yüzde 12,24, Eximbank'ta yüzde 5,51 ve Garanti Bankası'nda yüzde 1,28 olarak gerçekleşmiştir. Bankaların 2020 yılına göre 2021 yılında dönem net karı artış oranları Garanti Bankası'nda yüzde 109,57, Yapı ve Kredi'de yüzde 106,49, Eximbank'ta yüzde 105,62, Denizbank'ta yüzde 97,82, İş Bankası'nda yüzde 97, Akbank'ta yüzde 93,48 ve QNB Finansbank'ta yüzde 57,94 olarak gerçekleşmiştir.

2020 yılında 2019 yılına göre dönem net karı azalan banka yüzde 5,14 oranıyla QNB Finansbank'tır. 2021 yılında 2020 yılına göre dönem net karı azalan bankalar ise yüzde 42 oranıyla Halk Bankası, yüzde 19,60 oranıyla Ziraat Bankası ve yüzde 16,66 oranıyla Vakıflar Bankası'dır.

2020 ve 2021 yıllarını kapsayan pandemi döneminde, aktif büyüklük sıralamasında ilk on banka içerisinde yer alan bankalardan 2020 yılında bir bankanın, 2021 yılında ise üç bankanın bir önceki yıla göre dönem net karı azalmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde on bankanın da 2020-2021 döneminde zarar etmediği, aksine yüzde yüzün üzerinde bile dönem net karı elde eden bankaların olduğu görülmektedir.

Pandemi döneminde bankacılık sektörünün karlılığı çeşitli çalışmalarda da ele alınmıştır. Eyceyurt Batır (2022), "Covid-19 Pandemi Sürecinde Bankacılık Sektörü Performansının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Karşılaştırmalı Analizi: CRITIC - EDAS Yaklaşımı Kapsamında Bir İnceleme" adlı çalışmada, pandemi döneminde bankaların performansını değerlendirmek ve en yüksek performansa sahip bankaları bulmak amacıyla CRITIC ve EDAS yöntemiyle aktif büyüklük sıralamasında ilk on içerisinde yer alan bankalardan Eximbank dışındaki dokuz bankayı 2018-2021 dönemi yıllık verileri üzerinden değerlendirmiştir. Çalışmada 2018-2021 döneminde, performansı en iyi olan bankanın Garanti

Bankası (yabancı sermayeli) olduğu, söz konusu dönemde performansı en iyi olan bankaların çoğunlukla yabancı bankalardan oluştuğu görülmüştür. Yerli bankalar içerisinde de en kötü performansın kamu bankaları tarafından sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bozdoğan, Kaplan ve Odabaş (2023), “Covid-19 Pandemisinde Bankaların Finansal Performanslarının ELECTRE ve TOPSIS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi” adlı çalışmalarında, Türkiye’de pandemi döneminde bankaların finansal durumunu değerlendirmişlerdir. Aktif büyüklüğüne göre sıralamada ilk yedi içerisinde yer alan bankaların (üçü kamu sermayeli) 2019-2021 dönemine ait mali verileri üzerinden hareketle ve üç yıllık ve yıllık ortalama değerleri üzerinden ELECTRE ve TOPSIS yöntemleriyle hesaplama yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda yedi bankanın içinde özel sermayeli bankaların, kamu bankalarına kıyasla daha iyi performans sergilediği görülmüştür. Kamu sermayeli bankaların özel sermayeli bankalara kıyasla kredi miktarları aynı düzeyde artsa da karları aynı düzeyde artış gösterememiştir. Çünkü pandemi döneminde kamu sermayeli bankalar hane halkını ve başta KOBİ’ler olmak üzere işletme/şirketleri düşük faizli krediler ile desteklemiştir.

Bu doğrultuda, kamu ya da özel bankalar, yabancı veya yerli sermayeli bankalar arasında karlılık oranları açısından farklar oluşsa da genel itibarıyla bölüşüm politikaları açısından değerlendirdiğimizde, pandemi döneminde devlet tarafından alınan önlemler ve açıklanan paketler ile bankaların aldığı önlemlerin banka sermayesi karlarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

3.4.2 Sanayi Sermayesinin Elde Ettiği Karlar

Pandemi döneminde sanayi sermayesinin elde ettiği karları açıklayabilmek için sanayi ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler büyüklük gruplarına göre, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler” ve “Büyük Ölçekli İşletmeler” ayrımı üzerinden ele alınacaktır. Bu kapsamda bu bölümde KOBİ’ler ile Büyük Ölçekli işletmelerin pandemi döneminde elde ettikleri karlar ortaya konulacak, iki farklı ölçeğe sahip firmaların mevcut karlılık durumları da birbirleri arasında kıyaslanacaktır.

KOBİ'ler; mikro ölçekli işletmeler, küçük ölçekli işletmeler ve orta ölçekli işletmeler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Çalışmada ele alınacak 2019-2021 dönemi içerisinde KOBİ tanımı değişmemiştir. Söz konusu dönemlerde mikro ölçekli işletme, belirli bir yıl içerisinde 10 kişiden az çalışanı olan, ilgili yıl içinde 3 milyon TL altında net satış hasılatı elde eden ya da mali bilançosu 3 milyon TL altında olan işletmelerdir. Küçük ölçekli işletme, belirli bir yıl içerisinde 50 kişiden az çalışanı olan, ilgili yıl içinde 25 milyon TL altında net satış hasılatı elde eden ya da mali bilançosu 25 milyon TL altında olan işletmelerdir. Orta ölçekli işletme belirli bir yıl içerisinde 250 kişiden az çalışanı olan, ilgili yıl içinde 125 milyon TL altında net satış hasılatı elde eden ya da mali bilançosu 125 milyon TL altında olan işletmelerdir. Büyük ölçekli işletmeler, belirli bir yıl içerisinde 250 kişiden fazla çalışanı olan, ilgili yıl içinde 125 milyon TL üzerinde net satış hasılatı elde eden ya da mali bilançosu 125 milyon TL üzerinde olan işletmelerdir (TÜİK, 2020b; TÜİK, 2021c; TÜİK, 2022c).

Tablo 3.13. Büyüklük gruplarına göre işletmelerin girişim sayısı, istihdam oranları, personel maliyeti (%) (2019-2021)

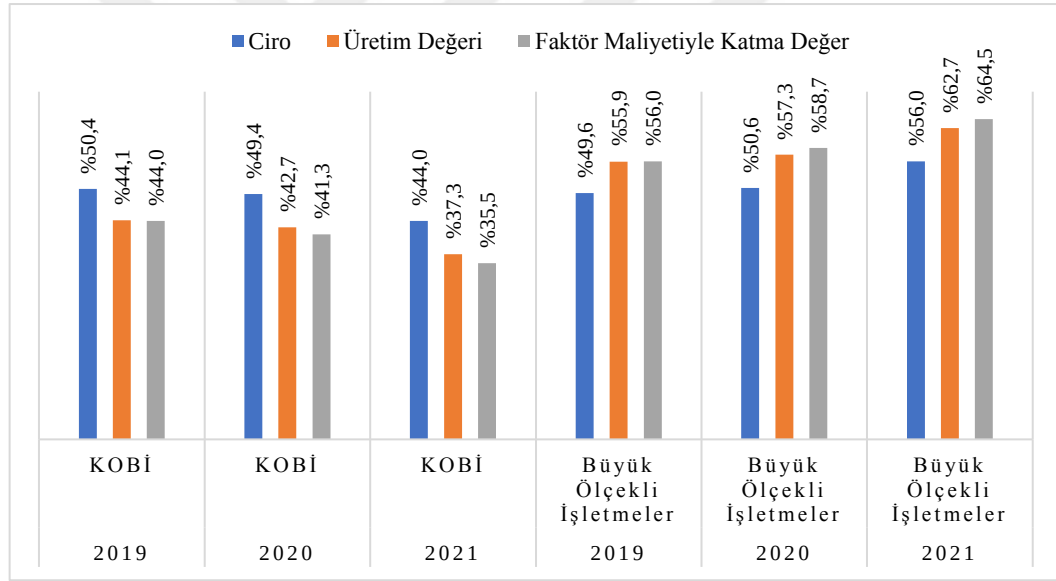
Gösterge	Girişim Sayısı			İstihdam Oranları		
Yıl	2019	2020	2021	2019	2020	2021
KOBİ	99,80	99,80	99,70	72,40	72,00	71,00
Büyük Ölçekli İşletmeler	0,20	0,20	0,30	27,60	28,00	29,00

Kaynak: TÜİK, (2020b); TÜİK, (2021c); TÜİK, (2022c).

Tablo 3.13.'te, Türkiye'de sanayi ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin (girişim sayısı) 2019-2021 dönemi verileri incelenmektedir. 2019 ve 2020 yılında KOBİ'lerin girişim sayısı içerisindeki yüzdelik payı 99,80, büyük

ölçekli işletmelerin payı ise yüzde 0,20'dir. 2021 yılında 0,10 puanlık artış ile büyük ölçekli işletmelerinin girişim sayısı içerisindeki payı 0,30'a yükselirken KOBİ'lerin payı 0,10 puanlık düşüşle yüzde 99,70'e gerilemiştir. 2019-2021 döneminde KOBİ'ler ekonomideki istihdamın yüzde 71 ila 72'sini oluştururken büyük ölçekli işletmeler de bu oran yüzde 27 ila 29'dur. KOBİ'lerin büyük ölçekli işletmeler karşısında hem sayısal büyüklüğü hem de istihdam içerisindeki yüksek payı ekonomideki önemini ortaya koymaktadır. Grafik 3.5.'te pandemi döneminde KOBİ ve büyük ölçekli işletmelerin ciro, üretim değeri ve faktör maliyetiyle katma değer verileri gösterilmiştir.

Grafik 3.5. Büyüklük gruplarına göre temel göstergelerin oransal dağılımı (%) (2019-2021)

Kaynak: TÜİK, (2020b); TÜİK, (2021c); TÜİK, (2022c).

Ciro, ilgili dönemde işletmelerin mal ve hizmet satışı toplamını ifade etmektedir. Üretim değeri, ilgili işletmeler tarafından üretilen mal ve hizmetlerin parasal değerini ifade etmektedir. Faktör maliyeti ile katma değer, işletmelerin sübvansiyon ve dolaylı vergi düzenlemelerinden sonra elde ettiği gayri safi geliri ifade etmektedir (TÜİK, 2021c).

KOBİ'lerin ciro payı 2019 yılında yüzde 50,4, 2020 yılında yüzde 49,4 ve 2021 yılında yüzde 44,0'dır. KOBİ'lerin üretim değeri payı 2019 yılında yüzde 44,1, 2020 yılında yüzde 42,7 ve 2021 yılında yüzde 37,3'tür. KOBİ'lerin faktör maliyetiyle katma değer payı 2019 yılında yüzde 44,0, 2020 yılında yüzde 41,3 ve 2021 yılında yüzde 35,5'tir. Verilere göre 2020 yılında bir önceki yıla göre KOBİ'lerin ciro payı 1 puan, üretim değeri payı 1,4 puan, faktör maliyetiyle katma değer payı 2,7 puan azalmıştır. 2021 yılında bir önceki yıla göre KOBİ'lerin ciro payı 5,4 puan, üretim değeri payı 5,4 puan, faktör maliyetiyle katma değer payı 5,8 puan azalmıştır.

Büyük ölçekli işletmelerin ciro payı 2019 yılında yüzde 49,6, 2020 yılında yüzde 50,6 ve 2021 yılında yüzde 56,0'dır. Büyük ölçekli işletmelerin üretim değeri payı 2019 yılında yüzde 55,9, 2020 yılında yüzde 57,3 ve 2021 yılında yüzde 62,7'dir. Büyük ölçekli işletmelerin faktör maliyetiyle katma değer içerisindeki payı 2019 yılında yüzde 56,0, 2020 yılında yüzde 58,7 ve 2021 yılında yüzde 64,5'tir. Veriler incelendiğinde 2020 yılında bir önceki yıla göre büyük ölçekli işletmelerin ciro payı 1 puan, üretim değeri payı 1,4 puan, faktör maliyetiyle katma değer payı 2,7 puan artmıştır. 2021 yılında bir önceki yıla göre büyük ölçekli işletmelerin ciro payı 5,4 puan, üretim değeri payı 5,4 puan, faktör maliyetiyle katma değer payı 5,8 puan artmıştır.

TÜİK verilerine göre KOBİ'lerin 2019 yılı cirosu 4,5 trilyondur. KOBİ cirosu 2020 yılında 5,2 trilyon TL'ye, 2021 yılında ise 7,3 trilyon TL'ye yükselmiştir. KOBİ 2019 yılı üretim değeri 2,3 trilyondur. KOBİ üretim değeri 2020 yılında 2,5 trilyon TL'ye, 2021 yılında 3,6 trilyon TL'ye yükselmiştir. KOBİ 2019 yılı faktör maliyetiyle katma değer tutarı 2019 yılında 609 milyar TL'dir. KOBİ faktör maliyetiyle katma değer tutarı 2020 yılında 682 milyar TL'ye, 2021 yılında 962 milyar TL'ye yükselmiştir (TÜİK, 2022c).

TÜİK verilerine göre büyük ölçekli işletmelerin 2019 yılı cirosu 4,4 trilyon TL'dir. Büyük ölçekli işletmelerin cirosu 2020 yılında 5,3 trilyon TL'ye, 2021 yılında 9,3 trilyon TL'ye yükselmiştir. Büyük ölçekli işletmelerin 2019 yılı üretim değeri 2,9 trilyon TL'dir. Büyük ölçekli işletmelerin üretim değeri 2020 yılında 3,4 trilyon TL'ye, 2021 yılında 6,1 trilyon TL'ye yükselmiştir. Büyük ölçekli işletmelerin 2019 yılı faktör maliyetiyle katma değer tutarı 2019 yılında 776 milyar

TL'dir. Büyük ölçekli işletme faktör maliyetiyle katma değer tutarı 2020 yılında 969 milyar TL'ye, 2021 yılında 1,7 trilyon TL'ye yükselmiştir (TÜİK, 2022c).

Türkiye'de pandemi döneminde sanayi ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler içerisinde büyük ölçekli işletmelere karşı sayısal büyüklüğü fazla olan KOBİ'lerin ciro payı, üretim değeri payı ve faktör maliyetiyle katma değer payı düşerken büyük ölçekli işletmelerin söz konusu paylarında artış gerçekleştiği görülmektedir. Aynı zamanda hem KOBİ'lerin hem de büyük ölçekli işletmelerin ciro, üretim değeri ve faktör maliyetiyle katma değer tutarlarında 2019-2021 döneminde artış gerçekleştiği görülmektedir. İlgili tutarlardaki artışlar işletmelerin pandemi döneminde elde ettiği karların göstergesidir. Mevcut verilerden hareketle devletin pandemi döneminde sermaye lehine aldığı önlemlerin ve açıkladığı paketlerin hem KOBİ'lerin hem de büyük ölçekli işletmelerin karlılık düzeylerini arttırdığı söylenebilir. Fakat büyük ölçekli işletmelerin söz konusu gösterge paylarındaki oransal artışa karşı KOBİ'lerin oransal payının azalması, alınan önlemlerin ve hazırlanan ekonomi paketlerinin daha çok büyük ölçekli işletmelerin lehine sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

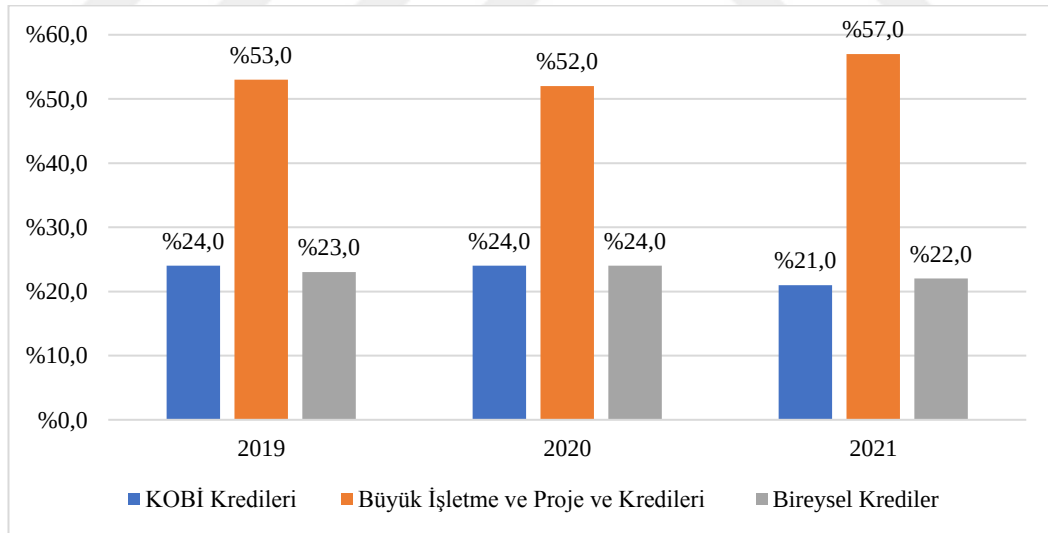
Nitekim, KOBİ'lerin pandemiden olumsuz etkilendiği yapılan çeşitli çalışmalarda da dile getirilmiştir. Cinel (2021), "Pandemi Sürecinin KOBİ'ler Üzerindeki Etkileri" adlı çalışmada, Covid-19 salgınının KOBİ'ler üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla Ankara'da faaliyette bulunan 49 farklı KOBİ yöneticisiyle anket yapmıştır. Çalışmada KOBİ'lerin pandemiden olumsuz olarak etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada "Covid-19 işletmenizi ne derecede etkiledi?" sorusuna, katılımcıların yüzde 47,9'u "etkiledi", yüzde 33,3'ü "büyük ölçüde etkilendi" cevabını vermiştir. "Covid-19 krizi işletmenizin satışlarını/iş hacmini nasıl etkiledi?" sorusuna ise katılımcıların yüzde 34,1'i cirolarının yüzde 25 ila 50 arasında düştüğü, katılımcıların yüzde 29,5'i ise cirolarının yüzde 50'den fazla düştüğü cevabını vermiştir.

Bu çalışmaya paralel biçimde, Tahtalı (2023), "Covid-19 Pandemisinin KOBİ'ler Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi: Elazığ ve Malatya İlleri Örneği" adlı çalışmada, pandeminin KOBİ'ler üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla Elazığ ve Malatya'da faaliyette bulunan 86 KOBİ ile anket yapmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, pandemi KOBİ'leri yüksek düzeyde olumsuz etkilemiştir. Söz

konusu dönemde, mikro ve küçük ölçekli işletmeler, orta büyüklükteki işletmelere kıyasla pandemiden daha fazla etkilenmiştir. İlaveten, deneyimli işletmelere kıyasla yeni kurulan işletmeler pandemiden daha fazla etkilenmiştir. Yıllık cirosu düşük olan işletmeler cirosu yüksek olanlara kıyasla pandemiden daha fazla etkilenmiştir. Çalışmada ele alınan KOBİ'lerin büyük çoğunluğunun cirosunun azaldığı, işletmelerin büyük çoğunluğunun faaliyetini durduğu ve uzaktan çalışmaya geçmek için yeterli alt yapı ve teknolojik imkanlarının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Pandemi döneminde KOBİ ve büyük ölçekli işletmelerin ithalat ve ihracat verileri ile işletmelere kullandırılan banka kredilerinin mevcut durumunun analiz edilmesi, işletmelerin karlılık durumlarını açıklayabilmek açısından önem arz etmektedir. Grafik 3.6.'da pandemi döneminde banka kredilerinin KOBİ kredileri, büyük işletme ve proje kredileri ve bireysel krediler arasındaki oransal dağılımı verilmiştir.

Grafik 3.6. Banka kredileri dağılımı (%) (2019-2021)

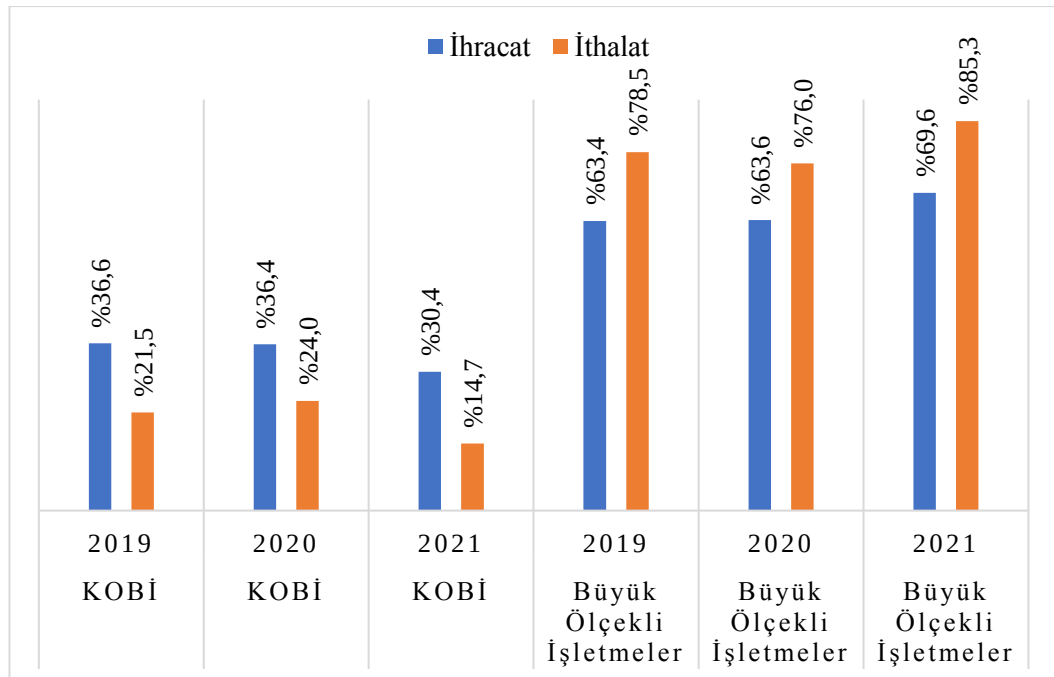

Kaynak: TBB, (2020d); TBB, (2021); TBB, (2022).

Bankalar tarafından verilen kredilerin oransal dağılımı incelendiğinde KOBİ'lerin payı 2019 ve 2020 yılında yüzde 24, 2021 yılında yüzde 21'dir. Büyük ölçekli işletme ve proje kredileri 2019 yılında yüzde 53, 2020 yılında yüzde 52 ve

2021 yılında yüzde 57'dir. KOBİ'lerin bankalar tarafından kullanılan kredilerin içerisindeki oransal payının pandeminin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği 2020 yılında bir önceki yıla göre değişmediği, pandeminin devam ettiği 2021 yılında ise 3 puan azaldığı, büyük ölçekli işletmeler ve projelere kullanılan kredilerin ise 2020 yılında bir önceki yıla göre 1 puan azaldığı fakat 2021 yılında bir önceki yıla göre 5 puan arttığı görülmektedir. Sonuç olarak sanayi ve hizmet sektöründeki istihdam payı oldukça yüksek olan KOBİ'lere pandemi döneminde bankalar tarafından kullanılan kredilerin oranı oldukça düşük kalırken büyük ölçekli işletmeler ve projelere kullanılan kredilerin oranında artış gerçekleştiği görülmektedir. Bu kapsamda hem bankalar hem de devlet tarafından açıklanan kredi paketlerinin KOBİ'lerden daha çok büyük ölçekli işletmelerin üretim ve istihdamına katkı sağladığı ve bu nedenle büyük ölçekli işletmelerin ciro, üretim değeri ve faktör maliyeti ile katma değer payı ve tutarının pandemi döneminde KOBİ'lere kıyasla yükseldiği söylenebilir. Grafik 3.7.'de pandemi döneminde KOBİ ve büyük ölçekli işletmelerin ithalat ve ihracat dağılımları verilmiştir.

Grafik 3.7. İhracat ve ithalatın KOBİ ve büyük ölçekli girişimlere göre oransal dağılımı (%) (2019-2021)

Kaynak: TÜİK, (2020b); TÜİK, (2021c); TÜİK, (2022c).

2019, 2020 ve 2021 yılında KOBİ'lerin ihracat içerisindeki oransal payı sırasıyla yüzde 36,6, yüzde 36,4 ve yüzde 30,4'tür. KOBİ'lerin ihracat payının 2020 yılında 2019 yılına göre 02 puan, 2021 yılında 2020 yılına göre 6 puan azaldığı görülmektedir. 2019, 2020 ve 2021 yılında KOBİ'lerin ithalat içerisindeki oransal payı sırasıyla yüzde 21,5, yüzde 24,0 ve yüzde 14,7'dir. KOBİ'lerin ithalat payı 2020 yılında 2019 yılına göre 2,5 puan artmış, 2021 yılında 2020 yılına göre 9,3 puan azalmıştır.²

2019, 2020 ve 2021 yılında büyük ölçekli işletmelerin ihracat içerisindeki oransal payı sırasıyla yüzde 63,4, yüzde 63,6 ve yüzde 69,6'dır. Büyük ölçekli işletmelerin ihracat payı 2020 yılında 2019 yılına göre 0,2 puan, 2021 yılında 2020 yılına göre 6 puan artmıştır.

2019, 2020 ve 2021 yılında büyük ölçekli işletmelerin ithalat içerisindeki oransal payı sırasıyla yüzde 78,5, yüzde 76,0 ve yüzde 85,3'tür. Büyük ölçekli işletmelerin ithalat payı 2020 yılında 2019 yılına göre 2,5 puan azalmış, 2021 yılında 2020 yılına göre 9,3 puan artmıştır.

KOBİ ve büyük ölçekli işletmelerin pandemi döneminde ithalat ve ihracat içerisindeki oransal dağılımları karşılaştırıldığında, KOBİ'lerin ihracat payında her yıl azalma meydana geldiği görülmektedir. Buna karşın büyük ölçekli işletmelerin payının her yıl arttığı görülmektedir.

TÜİK verilerine göre KOBİ'lerin 2019 yılı ihracat tutarı 65,4 milyar dolardır. KOBİ'lerin ihracat tutarı 2020 yılında 60,8 milyar dolara düşmüş, 2021 yılında ise 67,6 milyar dolara yükselmiştir. KOBİ'lerin ilgili yıllarda ithalat tutarları ise sırasıyla 42,6 milyar dolar, 49,3 milyar dolar ve 37,8 milyar dolardır. Büyük ölçekli işletmelerin ise 2019 yılı ihracat tutarı 113,0 milyar dolardır. Büyük ölçekli işletmelerin ihracat tutarı 2020 yılında 106,2 milyar dolara gerilemiş, 2021 yılında 154,9 milyar dolara yükselmiştir. Büyük ölçekli işletmelerin ilgili yıllarda ithalat tutarları ise sırasıyla 155,6 milyar dolar, 156,2 milyar dolar ve 219,0 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2022c).

² KOBİ'lerin ithalat payındaki azalma makine ve teçhizat yatırımı yapmalarına engel oluşturabilecektir.

2020 yılında hem KOBİ'lerin hem de büyük ölçekli işletmelerin ihracat tutarında 2019 yılına göre düşmüş olsa da pandeminin ve etkilerinin devam ettiği 2021 yılında ihracat tutarı bir önceki yıla göre atmıştır. Bu doğrultuda sanayi sermayesinin 2000'li yıllardan itibaren olduğu gibi pandemi döneminde de karlarından feragat etmediklerinin en açık göstergesi pandemi dönemindeki ihracat-ithalat, ciro, üretim değeri ve faktör maliyetiyle katma değer tutarındaki artışlardır. İstanbul Sanayi Odası (ISO) tarafından hazırlanan “500 Büyük Sanayi Kuruluşu” verilerine göre, büyük şirketlerin faaliyet karı 2020 yılında 2019 yılına göre yüzde 55 oranında artarken 2021 yılında 2020 yılına göre yüzde 137,2 oranında artmıştır (Bloomberght, 2021, 26 Mayıs; Euronews, 2022, 20 Haziran). “500 Büyük Sanayi Kuruluşu”nun pandemi dönemindeki faaliyet karı artışı, virüsün hızla yayılmasına rağmen fabrikalarda işçilerin kesintisiz olarak çalıştırıldığını göstermektedir.

Örneğin 2020 yılında kapalı devre çalışma sistemiyle işçileri fabrikaya kapatarak çalışmaya mahkum bırakan Dardanel şirketinin 2020 yılı ciro ve karlılık durumu oldukça çarpıcıdır. İstanbul Sanayi Odası (ISO) tarafından hazırlanan “500 Büyük Sanayi Kuruluşu” içerisinde 2020 yılında 475. sırada, 2021 yılında ise “İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu” içerisinde 123. sırada yer alan Dardanel şirketinin satış gelirleri 2020 yılı Ocak-Haziran döneminde yüzde 96 artmış, böylece 2020 yılında en yüksek yarıyıl cirosunu elde etmiştir. 2019 yılında 6 milyon TL dönem karı elde eden işletme, 2020 yılında 86 milyon TL dönem karı elde etmiş, 2021 yılında ise 20 milyon TL dönem zararı açıklamıştır (Ekonomist, 2020, 3 Eylül; İstanbul Sanayi Odası). 2020 ve 2021 yılında Türkiye'nin “500 Büyük Sanayi Kuruluşu” içerisinde ilk onda yer alan Arçelik şirketi ise, 2019 yılında 953 milyon TL net kar elde ederken 2020 yılında 2,85 milyar TL net kar elde etmiş, böylece bir önceki yıla göre net karı yüzde 199 artmıştır. 2021 yılında 3,25 milyar TL net kar elde etmiştir. Böylece bir önceki yıla göre net karı artışı yüzde 14 olarak gerçekleşmiştir (Arçelik, 2020; Arçelik, 2021; Arçelik, 2022).

Pandemi döneminde yüksek karlılık düzeyine ulaşan sanayi sermayesinin mevcut durumunu ortaya koyan holding şirketleri de bulunmaktadır. Sabancı Holding 2019 yılında 3,8 milyar TL net kar elde ederken 2020 yılında 4,8 milyar TL net kar elde etmiştir. Böylece Sabancı Holding'in 2020 yılında bir önceki yıla göre net karı yüzde 26 artmıştır. 2021 yılında ise 12,0 milyar TL net kar elde ederek

2020 yılına göre net karı yüzde 150 artmış, rekor düzeyde büyüme kaydetmiştir (Sabancı Holding, 2021; Sabancı Holding, 2022). Koç Holding ise, 2019 yılında 4,3 milyar TL net kar elde ederken 2020 yılında 9,3 milyar TL net kar elde etmiştir. Böylece Koç Holding'in 2020 yılında bir önceki yıla göre net karı yüzde 11 artmıştır. 2021 yılında ise 15,1 milyar TL net kar elde ederek 2020 yılına göre net karı yüzde 64 artmıştır (Koç Holding, 2021; Koç Holding, 2022).

Virüsün hızla yayıldığı bir dönemde devlet tarafından çalışma hayatında emekçiler lehine yapılan düzenlemelerin yetersizliği, çalışanların hak ve gelir kaybına uğramaları ve hayatlarını kaybetmelerine rağmen sermayedarların karlılık düzeylerini arttırmak amacıyla üretime devam etmesi, sanayi sermayesinin yüzde 150 yüzde 199 gibi yüksek oranlarda dönem karı artışı elde edebilmelerini sağlamıştır. Bu yüksek karlılık düzeyleri pandemi döneminde devlet tarafından alınan önlemlerin ve açıklanan ekonomi paketlerinin sermaye kesiminin lehine işlediğini göstermektedir. Dolayısıyla bölüşüm ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde pandemi döneminde devlet müdahalelerinin emekçilerin ücret geliri karşısında sermaye kesiminin kar gelirini artırma doğrultusunda olduğu ve bu yönüyle bölüşüm ilişkilerinin 2000'li yılların seyriyle uyumlu biçimde pandemi döneminde de emek kesiminin aleyhine işlediği sonucuna ulaşılabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONUÇ

Bölüşüm ilişkileri, belirli bir ekonomide yaratılan net katma değerin üretim sürecine katılanlar (işçi ve kapitalist) arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Yaratılan net katma değerden işçilerin ve sermayenin aldığı pay bölüşüm ilişkileri tarafından belirlenmekte, bölüşüm ilişkileri ise devletin kamu harcaması yoluyla ekonomiye müdahalesi, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve işçi ve kapitalist kesimin örgütlü olma düzeyleri gibi birtakım etkenlere bağlı olarak belirlenmektedir.

Bölüşüm ilişkilerini etkileyen neoliberal ekonomi politikaları 1980’li yıllarda hayata geçirilmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de de 1980’li yıllardan itibaren neoliberal ekonomi politikaları çerçevesinde devlet düzenleme ve müdahalelerini azaltmak ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi adı altında işgücü maliyetlerini düşürmek amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Neoliberal ekonomi politikaları Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren yoğun bir şekilde hayata geçirilmeye başlanmış, bu doğrultuda esnek istihdam biçimleri ile ilgili kanunlar çıkarılmış, sermayeye yeni kar alanları açmak için devlet kamu hizmeti sunumundan çekilmeye başlamış, böylece bölüşüm ilişkileri açısından sermaye kesiminin kar gelirini olumlu yönde etkileyen fakat emek kesiminin ücret gelirini olumsuz yönde etkileyen düzenlemeler ön plana çıkmıştır.

Türkiye’de 2003 yılında 4857 sayılı İş Kanunu ile esnek istihdam biçimleri arasında yer alan; belirli süreli iş sözleşmesi, geçici iş ilişkisi kurma, kısmi süreli çalışma ve alt işveren uygulaması yasallaştırılmıştır. Belirli süreli iş sözleşmesi çalışanları kıdem ve ihbar tazminatı ile işsizlik sigortası haklarından mahrum bırakmakta, geçici iş ilişkisi çalışanların sendikal haklarından mahrum kalmalarına yol açmakta, kısmi süreli çalışma düzensiz ve kuralsız bir çalışma hayatına yol açmakta, alt işveren uygulaması ise taşeron firmaların ücretler ile çalışma saatlerini arzu ettikleri gibi belirleyebilmelerine ve doğal olarak işçilerin sigortasız olarak çalıştırılmalarına neden olmaktadır.

2012 yılında çıkartılan 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi belgesinde ise, işsizliği düşürmek amacıyla esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılması vurgusu yapılmış, tek bir işverene bağlı kalmadan çalışma anlamına gelen istihdam güvencesi kavramı ön planda tutulmuş, bu doğrultuda 2016 yılında çalışanların kıdem ve ihbar tazminatı ile grev ve toplu sözleşme haklarını ortadan kaldırmaya yönelik yeni bir düzenleme yapılarak “Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği” çıkartılmış ve özel istihdam bürolarına geçici iş ilişkisi kurma yetkisi verilmiştir. İlgili yılda çağrı üzerine çalışma, tele çalışma ve evden çalışma biçimini de kapsayan ve esnek istihdam biçimi içerisinde yer alan uzaktan çalışma biçimi hayata geçirilmiştir.

2006 tarihinde çıkartılan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile genel sağlık sigortası primi ödeme zorunluluğu getirilerek sağlık harcamaları finansmanının vatandaşlarla paylaşılması sağlanmış, emeklilik yaşı yükseltilmiş, emekli aylığı bağlama oranları düşürülmüş, özel sağlık sigortaları teşvik edilerek kar odaklı sağlık hizmeti sunumu gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 2012 yılında iş kazası ve meslek hastalıklarının oluşmasının önlenmesi amacıyla 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu çıkartılmış fakat işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanları tarafından iç denetimin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için yeterli kanuni düzenlemelerin bulunmaması iş kazası ve meslek hastalığına yakalanan ve iş kazası ve meslek hastalığı sebebiyle hayatını kaybeden çalışan sayısındaki artış eğilimini durduramamıştır. İstihdamın azalması, ücretlerin düşmesi ve taşeron çalışmanın yaygınlaşması gibi birtakım olumsuzluklara yol açan ve temelde sermayeye yeni değerlendirme alanı açmak amacıyla yapılan özelleştirmeler ise 2002 yılından sonra AKP hükümeti tarafından yoğun bir şekilde yapılmıştır.

2000’li yıllarda yapılan söz konusu düzenlemelerin emek aleyhine ve sermaye lehine sonuçlar doğurduğu GSYİH’den emeğin ve sermayenin aldığı oransal pay üzerinden açıkça görülmüştür. 2016 yılından 2022 yılına kadar işgücü ödemeleri payının düştüğü görülmüştür. İmalat sanayindeki birincil bölüşüm ilişkisinin durumunu ortaya koyan reel ücret ile emek verimliliği arasındaki ilişkiye bakıldığında, 2002-2022 döneminde reel ücret ile emek verimliliği arasındaki makasın açıldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, ülkede yaratılan katma değerden

sermayenin aldığı kar payının emeğin aldığı ücret payından oldukça yüksek olduğu anlamına gelmekte, kısacası emek sömürsünü ortaya koymaktadır.

2020 ve 2021 yıllarını kapsayan Covid-19 salgını döneminde de bölüşüm ilişkilerini derinden etkileyen düzenlemeler yapılmıştır. 2020 ve 2021 yıllarında GSYİH'den emeğin aldığı oransal payın düşmesinde ve imalat sanayindeki reel ücret ile emek verimliliği arasındaki makasın açılmaya devam etmesinde pandeminin ve pandemiye karşı hükümetin bölüşüm ilişkilerini düzenlemek adına emek ve sermaye kesimine yönelik aldığı önlemlerin büyük ölçüde de etkisi olmuştur.

Pandemi döneminde hükümet tarafından emek kesimine yönelik alınan önlemler ve yapılan yasal düzenlemeler; işten çıkarma yasağının getirilmesi, işverene işçileri tek taraflı olarak ücretsiz izne çıkartma yetkisinin verilmesi, nakdi ücret desteği uygulamasının hayata geçirilmesi, kısa çalışma ödeneği başvuru koşullarının iyileştirilmesi ve uzaktan çalışma usul ve esaslarının düzenlenmesi olmuştur. Bu doğrultuda birinci önlem olarak işten çıkarma yasaklanmıştır. İşten çıkarma yasağı özünde emek kesiminin lehine bir önlem olmasına karşın, ikinci bir önlem olarak işverene işçileri tek taraflı olarak ücretsiz izne çıkartma yetkisinin verilmesi, işten çıkartma yasağının işçiler üzerindeki olumlu etkisini sınırlandırmıştır. Çünkü, ücretsiz izne çıkartma yetkisi işverenler tarafından çalışanlara karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılmış, çalışma koşullarının ve ücretlerinin iyileştirilmesini isteyen ve bu doğrultuda sendikalara üye olan işçiler, ücretsiz izne çıkartılmıştır. Böylece işçilerin işten çıkartılması yasaklansa da işçiler ücretsiz izne çıkartılarak mağdur edilmiştir. Yapılan düzenleme ile ücretsiz izne ayrılma durumu iş sözleşmesinin haklı neden ile feshi kapsamı dışında bırakılmış, ücretsiz izne ayrıldığı için işten ayrılmak isteyen kişilerin tazminata erişim hakları ortadan kaldırılmıştır.

Alınan bir diğer önlem nakdi ücret desteği uygulamasının hayata geçirilmesi olmuştur. Ücretsiz izne çıkartılan çalışanlardan kısa çalışma ödeneği şartlarını yerine getiremeyen ve işsizlik ödeneği almaya hak kazanamayan kişilere nakdi ücret desteği verilmiştir. Dördüncü olarak alınan bir diğer önlem kısa çalışma ödeneğine başvuru prosedüründe yapılan değişiklik olmuştur. Fakat ilgili düzenleme çalışanların lehine bir durum oluşturmamıştır. Çünkü kısa çalışma

ödeneğine başvuru şartlarını karşılayamayan on binlerce çalışan bunun yerine daha düşük gelir sağlayan nakdi ücret desteğinden faydalanmak zorunda kalmıştır. İlaveten, kısa çalışma ödeneği uygulaması bazı işverenler tarafından kötüye kullanılmıştır. Kısa çalışma uygulamasına geçmeyen fakat çalışanlarını kısa çalışma yapıyor olarak gösteren işverenler devletin sunduğu desteği kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Hem nakdi ücret desteği hem de kısa çalışma ödeneği, işçilerin olağan dönemlerde elde ettiği kazançların oldukça altında kalmış, işçiler pandemi döneminde gelir kaybına uğramıştır. Aynı zamanda kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteğinden yararlanan kişilerin uzun ve kısa vadeli sigorta primleri ödenmediği için, sadece genel sağlık sigortası primleri ödendiği için emeklilik tarihleri de olumsuz olarak etkilenmiştir.

Pandemi döneminde işten çıkartma yasağının emek kesimi üzerindeki olumlu etkisini sınırlandıran bir diğer durum, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 25. maddesinin II. bendine dayanarak işçilerin işten çıkartılması olmuştur. İlgili bent, çalışanların mazeretsiz işe gelmemek, uyuşturucu kullanmak ve hırsızlık yapmak gibi “ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan haller ve benzeri” unsurlarını tanımlamaktadır. İşverenler, söz konusu unsurlardan herhangi birinin gerçekleşmesi durumunda Kod 29 işten çıkış kodunu kullanarak iş sözleşmesini haklı neden ile derhal feshedebilmektedir. Kod 29 ile işten çıkartılan çalışanlar ise kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve işsizlik ödeneğine hak kazanamamaktadır. Pandemi döneminde Kod 29 işverenlerin çıkarları doğrultusunda kullanılmış, sendikaya üye olan birçok işçi ilgili kod ile işten çıkartılmıştır. İlaveten, işçilerin yeni iş bulmalarını zorlaştıran ve iş sözleşmesi feshinin haksız olduğunu ispatlamak için yıllarca sürecekt davalara sebebiyet veren Kod 29, işverenler tarafından işçileri istifaya zorlayan bir tehdit unsuru olarak da kullanılmıştır. Söz konusu durum pandemi döneminde Kod 3 (istifa) ile işten çıkış bildirimi oranındaki yüksek artış üzerinden görülmüştür. Çalışanlar Kod 29 ile işten çıkarılarak kötü ithamlara maruz kalmamak için istifa etmek zorunda kalmıştır. İşverenlerin işçileri istifaya zorlama nedenleri arasında, istifa eden işçilerin tazminat haklarından vazgeçmiş sayılmaları ve işe iade davası açamayacak olmaları bulunmaktadır. Pandemi döneminde çalışanların Kod 29 ve Kod 3 ile işten çıkartılmaları işsizlik ödeneği ve kıdem tazminatına hak kazanamayan kişi sayısındaki artış üzerinde etkili olmuştur. Pandemi döneminde işten çıkartmaların yaşanması ve çalışma saatlerinin düşmesi

de işgücü istatistiklerini etkilemiş, bu doğrultuda işsizlik oranı artmış ve yüksek oranda istihdam kaybı yaşanmıştır.

Pandemi döneminde beşinci olarak alınan bir diğer önlem esnek istihdam biçimleri içerisinde yer alan uzaktan çalışma biçiminin usul ve esaslarını belirlemek adına yönetmelik çıkartmak olmuştur. Söz konusu yönetmelik ile uzaktan çalışma biçiminin temel sorunları işçi ve işveren arasında yapılacak anlaşmalara bırakılmış, ağır çalışma koşullarını içeren maddelere yer verilmemiş, kısacası işçilerin lehine bir yönetmelik hazırlanmamıştır.

Pandemi döneminde işten çıkartılmayan çalışanlar da şantiye ve fabrika gibi çalışma ortamlarında üretimin kesintisiz olarak devam ettirilebilmesi adına çalıştırılmaya devam etmiştir. Temelde iş yoğunluğunun ve işçi performansının artırılması adına Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası tarafından “MESS-SAFE”, Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği tarafından “İzole Üretim Üsleri” projesi gündeme getirilmiştir. İlaveten, küresel salgın durumunda yapılması gerekenleri içeren Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 74. ve 76. maddeleri ile salgın hastalığa yakalanan işçilerin, hem çalıştırılmaları hem de fabrika ve imalathane gibi çalışma yerlerine kapatılarak çalıştırılmaları yasaklanmış olsa da işverenler tarafından ilgili kanuna uyulmadığı, sermayedarların karlılık düzeylerini arttırmak adına salgına yakalanan işçileri fabrikalara kapatarak kapalı devre çalışma sistemi adı altında çalıştırmaya devam ettirdiği görülmüştür. Bunun yanında vaka sayılarında ciddi artış görülen ve fabrikalarda işçileri çalıştırmaya devam eden Dardanel ve Vestel şirketlerine Türk Standartları Enstitüsü tarafından şirketlerin piyasadaki güvenlerini korumalarına yardımcı olacak olan “güvenli üretim belgesi” verilmiştir. Virüsün hızla yayılmasına ve fabrikalarda vaka sayılarında yaşanan ciddi artışa rağmen işçiler çalıştırılmaya devam edilse de Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı tarafından Covid-19’un iş kazası ve meslek hastalığı olarak kabul edilmediği açıklanmış, işçilerin iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından yararlanmaları engellenmiştir.

Buna karşın pandemi döneminde sermaye kesimine yönelik alınan önlem ve yapılan düzenlemelere bakıldığında, söz konusu desteklerin oldukça fazla olduğu görülmüştür. Sermaye kesimine yönelik yapılan ekonomik ve mali desteklerin temelde üretimi ve istihdamı korumak, işletmeleri mali yönden korumak ve

işletmelerin gelir gider dengelerine katkı sağlamak olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda sermaye kesimine İş’e Devam Destek Paketi, Nefes Kredisi, Ekonomik İstikrar Kalkanı Kredi Desteği ve Eximbank Stok Finansman Kredi Destek Paketi gibi düşük faizli ya da faizsiz kredi imkanları sağlanmıştır. İşletmelere bankalara olan ödemelerini erteleme imkanı sunulmuştur. Vergi  demelerinde ertelemeler yapılmış, beyanname verme süreleri uzatılmıştır. Salgından etkilenen firmaların bankalara olan kredi ve anapara faiz ödemeleri ertelenmiştir. İhracatçı firmalara Türk Eximbank ve TCMB kaynaklarından kullandırılan kredilerin geri ödemeleri ve faiz ödemelerinde erteleme imkanı sunulmuştur. Esnaf ve sanatkarlara borç öteleme imkanı sağlanmış, ilaveten gerçek kişi tacirleri de kapsayan gelir ve kira desteği sunulmuştur. KOBİ’lere özel kredi destekleri yapılmış ve borç vadelerinde öteleme imkanları sunulmuştur.

Nitekim pandemi döneminde hükümet tarafından açıklanan paketlerle kredilerin bankalar aracılığıyla piyasaya aktarılması ve bankaların ekonomik canlılığı sağlamak amacıyla özel olarak aldıkları önlemler ile piyasaya finansman desteği sağlamaları, banka sermayesinin kar artışını desteklemiştir. Bankaların önemli bilanço kalemleri arasında yer alan krediler, mevduat ve menkul değerler kaleminde artış gözlemlenmiş, aynı zamanda bankaların kar elde etme potansiyelini gösteren net faiz gelirlerinin de arttığı görülmüştür. 2019-2021 döneminde banka sermayesinin dönem net kar artış oranları yüksek düzeylerde gerçekleşmiş, ilaveten dönem net karlarının GSYİH içerisindeki payları da artış göstermiştir. TBB tarafından aktif büyüklüğüne göre sıralanan ilk on banka içerisinde yer alan bankaların dönem net kar artış oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmüş, söz konusu on bankanın da pandemi döneminde zarar etmediği ortaya konulmuştur.

Pandemi döneminde, KOBİ’ler ile büyük ölçekli işletmeleri kapsayan sanayi sermayesinin de yüksek karlılık düzeylerine ulaştığı görülmüştür. Nitekim hem KOBİ’lerin hem de büyük ölçekli işletmelerin ciro, üretim değeri ve faktör maliyetiyle katma değer tutarları 2019-2021 döneminde artmıştır. Pandemi döneminde sanayi sermayesine yönelik destek paketleri açıklanmış olsa da banka sermayesi tarafından KOBİ’lere kullandırılan kredilerin oranının büyük ölçekli işletmeler karşısında oldukça düşük kaldığı görülmüştür. İlaveten, pandemi döneminde KOBİ’lerin ciro, üretim değeri ve faktör maliyetiyle katma değer

paylarının büyük ölçekli işletmeler karşısında düştüğü görülmüştür. Bu doğrultuda, hükümet tarafından sanayi sermayesine yönelik alınan önlemler ve yapılan düzenlemelerin KOBİ'lerden daha çok büyük ölçekli işletmelerin karlılık düzeylerini olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Sonuç olarak, pandemi döneminde Türkiye hükümeti tarafından yapılan ekonomik ve mali destekler bölüşüm ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, söz konusu desteklerin yüzde 22 oranında oldukça düşük kısmının vatandaşlara ve çalışanlara aktarıldığı, yüzde 78 oranında oldukça büyük bir kısmının ise banka ve şirket/işletmelere yönelik olarak sermaye kesimine aktarıldığı görülmüştür. Alınan ekonomik önlemlerin çalışanların iş ve gelir tahribatına uğramalarını engellemediği, sermayedarların ise karlılık oranlarını arttırmaları üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Çalışmanın içerisinde yer alan veriler üzerinden de açık bir şekilde görüldüğü gibi, pandemi döneminde eşitsiz bölüşüm ilişkilerinin sonucu olarak emek kesiminin bir kısmı açlık ile, bir kısmı ise sokağa çıkma yasaklarının olduğu günlerde önlem alınmayan işlerinde çalışmak zorunda bırakılarak hastalık ve hatta ölüm ile yüzleşmek zorunda bırakılmıştır. Bu doğrultuda pandemi döneminde hükümet tarafından iş ve gelir tahribatının görmezden gelindiği, hükümet tarafından sermayedarların çıkarları doğrultusunda önlemler alındığı, kısacası emek kesiminin sermaye kesimi karşısında savunmasız bırakıldığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Adaçay, F. R. ve İslatince, H. (2009). *İktisadi düşünceler tarihi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Akbulut, M. (2023). AKP’li 20 yılda işçi sağlığı ve iş güvenliği. *Toplum ve Hekim*, 38(3), 185-202.
- Akyüz, Y. (1980). *Sermaye bölüşüm büyüme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Angın, M. ve Bedirhanoglu, P. (2013). AKP döneminde Türkiye’de büyük ölçekli özelleştirmeler ve devletin dönüşümü. *Praksis*, 30(31), 75-95.
- Angın, M. ve Kılınçarslan, P. (2021). Türkiye’de özelleştirmelerin politik ekonomisi: Dün, bugün ve yarın. *Türkiye Politik Ekonomi ve Kamu Politikası Ağı (TUPEN) Birinci İnterdisipliner Çalıştayı*, 1-31.
- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve muhafazakâr demokrasi: 2000’li yıllarda Türkiye’de siyasal değişimin dinamikleri*. Ankara: Deki Yayınevi.
- Ataay, F. (2015). Neoliberal reformlar, devletin yeniden yapılandırılması ve kamu hizmetlerinde dönüşüm. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15(30), 20-39.
- Ataman, B. C. (1996). Neo keynesci bölüşüm teorisi: Ücret-fiyat sarmalı ve gelirler politikası. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 53-69.
- Aydoğanoglu, E. (2011). *Emek sürecinin dönüşümü*. Ankara: Kültür Sanat Sen.
- Barber, W. J. (1999). *İktisadi düşünce tarihi*. (İ. Durdu, Çev.). İstanbul: Şöle Yayınları.
- Başoğlu U., Parasız, İ., Ölmezoğulları N. (2015). *İktisatta devrimler karşı devrimler*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bayar, A. A., Günçavdı, Ö., Levent, H. (2020). COVID-19 salgınının Türkiye’de gelir dağılımına etkisi ve mevcut politika seçenekleri. *İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü*.
- Bayrakçı, O. (2021). Pandemi döneminde kod 29 ile işten atılmak. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 320-333.
- Bilgin, E. (2001). Özelleştirmenin sosyal sonuçlarına bakış. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2(8), 5-8.
- Boratav, K. (1980). *100 soruda gelir dağılımı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2012). Toplumsal sınıflar. G. Atılğan ve E. A. Aytekin (Yay. haz.), Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler (29-41) içinde. İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2016). *Türkiye iktisat tarihi: 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bozdoğan, T., Kaplan, G., Odabas, A. (2023). Covid-19 pandemisinde bankaların finansal performanslarının ELECTRE ve TOPSIS yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(2), 865-892.
- Cengiz, O., Develi, E. S., Yünsel, D. T. (2019). Post Keynesyen iktisatta fiyatlandırma yaklaşımları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 35-42.
- Cinel, M. O. (2021). Pandemi sürecinin KOBİ’ler üzerindeki etkileri. *International Social Sciences Studies*, 7(83), 2453-2467.
- Çelik, A. (2003). Yeni iş yasasının anlamı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (48), 41-72.
- Çelik, A. (2007). Eğreti emek- parçalanmış sınıf. *Birikim Dergisi*, 217, 122-133.

Çelik, A. ve Özdemir, F. Ö. (2021). Türkiye’de Covid-19 ile mücadele ve sosyal politika: Sosyal diyalog ile işsizlik, istihdam ve gelir destekleri açısından bir değerlendirme. B. Urhan, M. O. Öztürk ve O.S. Durmaz (Ed.), Covid-19 ve Türkiye’de sosyal politika (167-214) içinde. İstanbul: Sarmal Kitabevi.

Desai, M. (2009). *Marksist iktisat teorisi*. (N. Satlıgan, Çev.). Ankara: Eflatun Yayınevi.

Divitçioğlu, S. (1976). *Değer ve bölüşüm*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Doğrul, A. N. (2017). Türkiye ekonomisinde gelir dağılımı sorunu. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 2 (1), 1-17.

Duman, A. (2020). COVID-19 ile artan eşitsizlikler ve yoksulluk. *Sarkaç*.

Dumenil G., Löwy M., Renault, E. (2011). *Marx’ı okumak*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Versus Kitap.

Dumenil, G. ve Levy, D. (2007). Neoliberal (Karşı) devrim. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Haz.), Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.), Neoliberalizm: Muhalif bir seçki (25-41) içinde. İstanbul: Yordam Kitap.

Durmaz, O. S. (2021). Destopik emek rejimleri yeniden tesis edilirken ortaya çıkan bir lütuf: Covid-19 salgını. B. Urhan, M. O. Öztürk ve O. S. Durmaz (Ed.), Covid-19 ve Türkiye’de sosyal politika (261-296) içinde. İstanbul: Sarmal Kitabevi.

Ekim Kocaman, B. (2021). COVID-19 sürecinde Türk bankacılık sektörü ve piyasa yoğunlaşmasının analizi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 384-407.

Ekmekçioğlu, H. (2003). 4857 sayılı İş Kanunu’nun genel değerlendirmesi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (48), 73-77.

Elgin, C. (2022). Pandemi ve sonrasında gelir dağılımı eşitsizliği. *İktisat ve Toplum*, (136), 18-20.

Ercan, F. (2006). *Toplumlar ve ekonomiler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Erdoğan, S. (2004). 1980-2000 yılları arasında Türkiye’de gelir dağılımı. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 46-57.

Eres. B. ve Kaya Bahçe. S. (2010). Sermaye birikimi ve siyasal dönüşüm: AKP. İ. Uzel ve B. Duru (Der.), AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu (510-521) içinde. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Erim, N. (2007). *İktisadi düşünce tarihi*. Ankara: Palme Yayıncılık

Erol, H. ve Özdemir, A. (2014). Türkiye’de sağlık reformları ve sağlık harcamalarının değerlendirilmesi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(1), 9-34.

Erol, H. ve Özdemir, A. (2016). Türkiye’de özel istihdam büroları ve geçici iş ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(5), 1095-1110.

Erol, H. ve Özdemir, A. (2018). Türkiye’de 1980 sonrası sağlık politikalarında dönüşüm ve sağlık harcamalarına etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Özel Sayı, 119-146.

Ertuğrul, A. (2015). Wicksell: İktisatçının iktisatçısı. *İktisat ve Toplum Dergisi*, (54), 59-77.

Ertuğrul, N. İ. (2010). AKP ve özelleştirme. İ. Uzel ve B. Duru (Der.), AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu (522-558) içinde. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Etiler, N. (2021). Halk sağlığı boyutuyla pandemi. B. Urhan, M. O. Öztürk ve O. S. Durmaz (Ed.), Covid-19 ve Türkiye’de sosyal politika (47-79) içinde. İstanbul: Sarmal Kitabevi.

Eyceyurt Batır, T. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde bankacılık sektörü performansının çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırmalı analizi: “Critic-Edas yaklaşımı kapsamında bir inceleme”. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 186-203.

- Fırıncioğulları, S. (2017). Marks'ın sınıf kuramındaki eksikliklere Erich Fromm'un eleştirisi. *Akademik Bakış Dergisi*, (60), 477-493.
- Fülberth, G. (2008). *Kapitalizmin kısa tarihi*. (S. Usta, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Göztepe, Ö. (2014). İlkel birikim: Sermayenin kaldırıcı. Ö. Göztepe (Ed.), İlkel birikim: Sermayenin kaldırıcı (15-36) içinde. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Güler, M. A. (2015). Ulusal istihdam stratejisi bağlamında Türkiye'de güvencesiz çalışma. *Çalışma ve Toplum*, 3(46), 155-190.
- Hamzaoglu, O. (2013). Dünyada sağlık reformu Türkiye'de sağlıkta dönüşüm: Gerçekler ve belgeleri. *Toplum ve Hekim*, 28 (3), 172-180.
- Hamzaoglu, O. (2023). AKP'li yıllarda sağlık hizmetlerinin finansmanı: Neoliberal kamu sağlık sigortası modeli. *Toplum ve Hekim*, 38(3), 174-184.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. (A. Onacak, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hunt, E. K. (2005). *İktisadi düşünce tarihi*. (M. Günay, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hunt, E. K. ve Lautzenheiser, M. (2022). *İktisadi düşünce tarihi*. (V. U. Aslan, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kaya, G. (2015). Kamudaki taşeron işçiler üzerine bir alan araştırması: Adıyaman örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (55), 257-267.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2002). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Y. (2012). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koç, Y. (2012). *AKP ve emekçiler: 2002-2012*. Ankara: Epos Yayınları.
- Koçak, M. H. (2021). Covid-19 salgınıyla güçlenen otoriter emek rejimi ve emeğin yanıtı. B. Urhan, M. O. Öztürk ve O. S. Durmaz (Ed.), Covid-19 ve Türkiye'de sosyal politika (379-398) içinde. İstanbul: Sarmal Kitabevi.
- Korkmaz A. ve Avsallı, H. (2012). Çalışma hayatında yeni bir dönem: 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 153-167.
- Korkut, G. ve Tetik, A. (2013). 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun getirdiği yenilikler ve temel sorunlar. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 18(3), 455-475.
- Kutlu Horvath, S. (2020). Post Keynesyen iktisatta fonksiyonel gelir dağılımının evrimi: Eleştirel bir literatür analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 331-352.
- Küçükcalay, A. M. (2011). *İktisadi düşünce tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Küçükoglu, S. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin küresel ekonomik göstergeleri ve Türkiye'de bankacılık ve finans sektörüne etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1269-1291.
- Müftüoğlu, Ö. (2023). AKP'li yıllarda çalışma yaşamı ve sosyal politikalar. *Toplum ve Hekim*, 38(3), 163-173.
- Mütevellioglu, N. ve S. Işık. (2009). Türkiye emek piyasasında neoliberal dönüşüm. N. Mütevellioglu ve S. Sönmez (Der.), Küreselleşme, kriz ve Türkiye'de neoliberal dönüşüm (159-204) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özarslan Saydar, Ö. ve Aydın, Y. (2017). İşgücü piyasasında esneklik tartışmaları (Türkiye ve AB ülkelerinin karşılaştırmalı analizi). *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi*, 788-805, Ankara: Detay Yayıncılık.

Özçalık, M. ve Durmuş, S. (2014). Türkiye'de özel istihdam bürolarının emek piyasası etkinliğine katkıları. *Kafkas University, Journal Of Economics & Administrative Sciences Faculty/Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(7), 39-53.

Özdemir, A. M. (2014). AKP'li yıllarda hukuk sisteminde yapılan değişikliklerden parçalar: Piyasa dostu bir hukukun geliştirilmesi ve yeniden üretimi. S. Coşar ve G. Yücesan-Özdemir (Haz.), *İktidarın şiddeti: AKP'li yıllar, neoliberalizm ve islamcı politikalar* (47-71) içinde. İstanbul: Metis Yayınları.

Öztürk, M. O. ve Ceylan, Ö. (2021). Salgın döneminde fesih yasağı ve Kod-29 değişikliği. B. Urhan, M. O. Öztürk ve O. S. Durmaz (Ed.), *Covid-19 ve Türkiye'de sosyal politika kitabı* (297-332) içinde. İstanbul: Sarmal Kitabevi.

Öztürk, N. (2009). *İktisatta bölüşüm: Kuram politika*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Öztürk, N. (2010). Klasik ve Neoklasik iktisatta gelir bölüşümü. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(24), 1-24.

Öztürk, O. (2015). Sağlıkta neo-liberal dönüşüm ve hak kayıpları. M. Koray ve A. Çelik (Der.), *Himmet, fitrat, piyasa: AKP döneminde sosyal politika* (77-98) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özveri, M. (2016). İşçi sağlığı iş güvenliğine aykırı bir kavram olarak esneklik. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 16(58), 71-76.

Özveri, M. (2018). Türkiye'de meslek hastalıkları alanında yaşanan hukuki açmazlar. *Çalışma ve Toplum*, 2(57), 749-786.

Özveri, M. (2021). Evden çalışma ve erişilememe hakkı. B. Urhan, M. O. Öztürk ve O. S. Durmaz (Ed.), *Covid-19 ve Türkiye'de sosyal politika* (333-377) içinde. İstanbul: Sarmal Kitabevi.

Palley, T. I. (2007). Keynesçilikten neoliberalizme: İktisat biliminde paradigma kayması. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Haz.), Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* (42-58) içinde. İstanbul: Yordam Kitap.

Resnick, S. A. ve Wolff, R. D. (2016). *Çatışan iktisadi teoriler: Neoklasik, Keynesçi ve Marksçı*. (C. Evren, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Saad-Filho, A. (2007). Washington uzlaşmasından Washington sonrası uzlaşmasına: İktisadi kalkınmaya dair neoliberal gündemler. Saad-Filho ve D. Johnston (Haz.), Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.), *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki* (191-201) içinde. İstanbul: Yordam Kitap.

Savaş, V. (2000). *İktisatın tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Savran, S. (2012). *Kapital'in izinde*. İstanbul: Yordam Kitap.

Selik, M. (1980). *100 soruda iktisadi doktrinler tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Stanford, J. (2009). *Herkes için iktisat*. (T. Öncel, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Tahtalı, F. A. (2023). COVID-19 pandemisinin KOBİ'ler üzerindeki etkisinin belirlenmesi: Elâzığ ve Malatya illeri örneği. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 137-164.

Tanyeri, İ. (2000). David Ricardo'nun iktisadi analizi üzerine. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-15.

Tanyeri, İ. (2005). Keynes ve bölüşüm analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 29-57.

Turan, V. (2017). Karl Marx'ta bölüşüm. *Politik Ekonomik Kuram*, 1(2), 143-167.

Turanlı, R. (2000). *İktisadi düşünce tarihi*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Uyanık, Y. (2017). Gelir dağılımı teorileri. M. Ç. Özdemir ve E. İslamoğlu (Ed.), *Gelir dağılımı ve yoksulluk: Kavram- teori- uygulama* (39-59) içinde. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, D. (2010). AKP ve neoliberal popülizm. İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu* (66-107) içinde. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Yılmaz, A. (2007). Türkiye imalat sanayisinde verimlilik ve bölüşüm. *Öneri Dergisi*, 7(27), 235-248.

Zarakolu, A. (1981). *İktisadi düşünceler tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

İnternet Kaynakları

Akbank (2021). 2020 faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr/ek-indir/4028328c77e3f8e80177f3e5005918bd>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Ankara Sanayi Odası (ASO). (2020). COVID-19 küresel salgın sonrası uygulamaya konulan önlemler. Erişim adresi: <https://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2020/03/onlemler6.pdf>. Erişim tarihi: 03.11.2023.

Arçelik, (2020). 2019 faaliyet raporu. Erişim adresi: https://www.arcelikglobal.com/media/5704/faaliyetraporu_19_08072020compressed.pdf. Erişim tarihi: 03.11.2023.

Arçelik, (2021). 2020 faaliyet raporu. Erişim adresi: https://www.arcelikglobal.com/media/6239/arcelik_fr20_web.pdf. Erişim tarihi: 03.11.2023.

Arçelik, (2022). 2021 faaliyet raporu. Erişim adresi: https://www.arcelikglobal.com/media/6798/arcelik21_faaliyet_raporu.pdf. Erişim tarihi: 03.11.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2012). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim Adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=15>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2013). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim Adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=19>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2014). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim Adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=23>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2015). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim Adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=27>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2016). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim Adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=31>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2017). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim Adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=35>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2018). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim Adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=39>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2019). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim Adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=43>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2020a). Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu kararı. Erişim adresi: <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/775>. Erişim tarihi: 03.11.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2020b). Erişim adresi: <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/804>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2020c). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=47>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2021). Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Erişim adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=164>. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2020, 25 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 31080 (Mükerrer)). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200326M1-1.htm>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2020, 26 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 31080 (Mükerrer)). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200326M1-1.htm>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

BBC News Türkçe, (2021, 15 Eylül). Koronavirüs tablosu: Grafiklerle Türkiye'de dördüncü dalga. *BBC News Türkçe*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58574410>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

BirGün, (2020, 20 Mayıs). Büyük şirketlerde ofislere dönüşler 1 Haziran'da başlıyor. *BirGün*. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/buyuk-sirketlerde-ofislere-donusler-1-haziran-da-basliyor-301643>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

BirGün, (2021, 17 Mayıs). Eurostat verileri: Türkiye'de evden çalışma oranı yüzde 3. *BirGün*. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/eurostat-verileri-turkiye-de-evden-calisma-orani-yuzde-3-345009>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

BirGün, (2021, 6 Nisan). 200 bin işçi kod 29 mağduru. *BirGün*. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/200-bin-isci-kod-29-magduru-340242>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Bloomberght, (2021, 26 Mayıs). Salgın yılında Türkiye'nin en büyük 500 sanayi şirketi. *Bloomberght*. Erişim adresi: <https://www.bloomberght.com/salgın-yilinda-turkiye-nin-en-buyuk-500-sanayi-sirketi-2280851>. Erişim tarihi: 06.11.2023.

Boratav, K. (2023, 10 Mart). İşçi sınıfının bölüşüm şoku 2022'de devam etti. *Sol Haber*. Erişim adresi: <https://haber.sol.org.tr/yazar/isci-sinifinin-bolusum-soku-2022de-devam-etti-368207>. Erişim tarihi: 08.11.2023.

Çakır, M. (2020). Covid-19 nedenli iş cinayetleri ve güvencesiz çalışma. Covid-19 pandemisi altıncı ay değerlendirme raporu (479-484) içinde. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6.pdf. Erişim tarihi: 11.11.2023.

Çaklı, O. (2020, 25 Aralık). Pandemiye yeni işten atma gerekçesi: Ahlaksızlık. *GazeteDuvar*. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/pandemide-yeni-isten-atma-gerekcesi-ahlaksizlik-haber-1508299>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Çelik, A. (2021, 12 Nisan). Gitti kod-29 geldi kod 42-50!. *BirGün*. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/makale/gitti-kod-29-geldi-kod-42-50-340926>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Çelik, A. (2022, 5 Eylül). AKP'li yıllarda bölüşüm vahameti. *BirGün*. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/makale/akp-li-yillarda-bolusum-vahameti-401526>. Erişim tarihi: 14.10.2023.

Çelik, A. (2022, 7 Kasım). 100 yıllık Cumhuriyet birikimi 20 yılda özelleştirildi: Bir Twitter bedeline satış. *BirGün*. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/makale/100-yillik-cumhuriyet-birikimi-20-yilda-ozellestirildi-bir-twitter-bedeline-satis-409062>. Erişim tarihi: 14.10.2023.

Deniz, O. (2021, 10 Mart). Uzaktan çalışma yönetmeliği üzerine. *İSİG Meclisi*. Erişim adresi: <https://isigmeclisi.org/20648-uzaktan-calisma-yonetmeligi-uzerine-onur-deniz>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Denizaltı, S. (2020, 22 Kasım). Ücretsiz izin köleliğine son. *BirGün*. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/uccretsiz-izin-koleligine-son-323810>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Devlet Destekli Alacak Sigortası. Erişim adresi: alacaksigortasi.com.tr. Erişim tarihi: 10.10.2023.

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) (2020). İkinci yılında salgının çalışma yaşamına etkileri. Türk Tabipleri Birliği Covid-19 pandemisi ikinci yıl değerlendirme raporu (220-224) içinde. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/pandemi_2yil.pdf. Erişim tarihi: 11.11.2023.

Dijital Mecralar Komisyonu Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2020, 28 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 31199). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200728-15.htm>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Eğilmez, M. (2019, 18 Eylül). Türkiye'de gelir dağılımı, Gini katsayısı ve yoksulluk oranları. Erişim adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2019/09/turkiyede-gelir-daglm-gini-katsays-ve.html>. Erişim tarihi: 06.01.2024.

Eğilmez, M. (2020, 18 Nisan). Aktif rasyosu. Erişim adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2020/04/aktif-rasyosu.html>. Erişim tarihi: 03.11.2023.

Eğilmez, M. (2023, 6 Mayıs). Gelir dağılımı hızla bozuluyor. Erişim adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2023/05/gelir-daglm-hzla-bozuluyor.html#:~:text=Buna%20g%C3%B6re%202020%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20n%C3%BCfusun,de%20y%C3%BCzde%2048'ini%20alm%C4%B1%C5%9Flar>. Erişim tarihi: 06.01.2024.

Ekonomist, (2020, 3 Eylül). Dardanel'den ciro ve gelir rekoru. *Ekonomist*. Erişim adresi: https://www.ekonomist.com.tr/ekonomist/dardanelden-ciro-ve-gelir-rekoru-14401#google_vignette. Erişim tarihi: 12.11.2023.

E-ticaret Bilgi Platformu. (2020a). E-ticaret olarak KOBİ'lerin yanındayız dayanışma kampanyası dijital lansman toplantısı yapıldı. Erişim adresi: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/36/detay>. Erişim tarihi: 12.11.2023.

E-ticaret Bilgi Platformu. (2020b). E-ticaret olarak KOBİ'lerin yayındayız. Erişim adresi: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/35/detay>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Euronews, (2021, 28 Mayıs). Erdoğan'ın açıkladığı esnaf destek paketine tepki: Aylık kırım 30 bin, destek 3 bin TL. *Euronews*. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2021/05/28/erdogan-n-ac-klad-g-esnaf-destek-paketine-tepki-ayl-k-kiram-30-bin-destek-3-bin-tl>. Erişim tarihi: 06.11.2023.

Euronews, (2022, 20 Haziran). En büyük 500 şirketin kârı yüzde 137, işçi ücreti ise yüzde 26 arttı. *Euronews*. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2022/06/20/en-buyuk-500-sirketin-kari-yuzde-137-isci-ucreti-ise-yuzde-26-artti>. Erişim tarihi: 06.11.2023.

Evrensel, (2020, 18 Mayıs). İzole üretim üsleri ve elektronik kelepçe: Patron babalar prangalı çalışma istiyor. *Evrensel*. Erişim adresi: <https://www.evrensel.net/haber/404972/izole-uretim-usleri-ve-elektronik-kelepce-patron-babalar-prangali-calisma-istiyor>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Gökkaya, M. (2020). Covid-19 (Sars-Cov2) salgın durumu ile ilgili alınan vergisel önlemler. *Vergi Raporu*, 247, (36-46).

Gürlesel, C. F. (2020). Covid-19 krizi ile mücadele için alınan ekonomik önlemler. *Ekonomi ve Strateji Danışmanlık Hizmetleri*. Erişim adresi: https://www.etmd.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/COVID-19-Krizi-ile-M%C3%BCadele-i%C3%A7in-AI%C4%B1nan-Ekonomik-%C3%96nlemler_24.04.2020.pdf. Erişim tarihi: 04.11.2023.

Hürriyet, (2020, 30 Mart). Resmi Gazete'de yayımlandı! Kefalet bakiyesi 500 milyar liraya çıkarıldı. *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/resmi-gazetede-yayimlandi-kefalet-bakiyesi-500-milyar-liraya-cikarildi-41481280>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Hürriyet, (2020, 5 Temmuz). Bankacılıkta işler değişiyor. *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bankacilikta-isler-degisiyor-41557399>. Erişim tarihi: 21.11.2023

İcra İşleri Dairesi Başkanlığı. (2020a). Koronavirüs tedbirleri kapsamında icra dairelerindeki bütün işlemler durduruldu. Erişim adresi: <https://iadb.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/koronavirus-tedbirleri-kapsaminda-icra-dairelerindeki-butun-islemler-durduruldu22032020124128>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

İcra İşleri Dairesi Başkanlığı. (2020b). Yargıda süreler 15 hazirana kadar ertelendi. Erişim adresi: <https://iadb.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/yargida-sureler-15-hazirana-kadar-ertelendi05052020123055#:~:text=Kararda%20%C4%B0cra%20Diflas%20hukuku%20d%C4%B1%C5%9F%C4%B1ndaki,ba%C5%9Flamak%20%C3%BCzere%2015%20g%C3%BCn%20uzaya%20cak>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

İnsan Hakları Derneği. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde ekonomik ve sosyal haklar raporu. Erişim adresi: <https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Covid-19-Pandemisi-S%C3%BCrecinde-Ekonomik-ve-Sosyal-Haklar-Raporu-1.pdf>. Erişim tarihi: 30.09.2023.

İSİG Meclisi. (2021, 13 Ocak). 2020 yılında en az 2427 işçi iş cinayetlerinde hayatını kaybetti. *İSİG Meclisi*. Erişim adresi: <http://isigmeclisi.org/20607-2020-yilinda-en-az-2427-isci-is-cinayetlerinde-hayatini-kaybetti>. Erişim tarihi: 10.09.2023.

İSİG Meclisi. (2022, 10 Ocak). 2021 yılında en az 2170 işçi iş cinayetlerinde hayatını kaybetti. *İSİG Meclisi*. Erişim adresi: <https://www.isigmeclisi.org/20722-2021-yilinda-en-az-2170-isci-is-cinayetlerinde-hayatini-kaybetti>. Erişim tarihi: 10.09.2023.

İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri (İMMİB). (2020). Eximbank Stok Finansman Destek Paketi hakkında. Erişim adresi: <https://immib.org.tr/tr/duyuru-haberler-eximbank-stok-finansman-destek-paketi-hk>. Erişim tarihi: 03.11.2023.

İstanbul Sanayi Odası. Erişim adresi: <https://www.iso500.org.tr/>. Erişim tarihi: 12.11.2023.

İş Kanunu. (2003, 10 Haziran). Resmi Gazete (Sayı 25134). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm#1>. Erişim tarihi: 25.11.2023.

Kamu İşçileri Haberleri, (2021, 8 Nisan). Kod 29 kaldırıldı, yerine 9 yeni işten çıkış kodu eklendi. *Kamu İşçileri Haberleri*. Erişim adresi: <https://www.kamuiscileri.net/haber/9433338/kod-29-kaldirildi-yerine-9-yeni-isten-cikis-kodu-eklendi>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Kırcı, R. (2021, 26 Şubat). Kıyımın yeni adı Kod29. *BirGün*. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/kiyimin-yeni-adi-kod-29-335513>. Erişim tarihi: 10.09.2023.

Koç Holding, (2022). 2021 faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://cdn.koc.com.tr/cmscontainer/kocholding/media/koc/03yatirimci-iliskileri/raporlar/faaliyet-raporlar%C4%B1/koc-holding-2021-faaliyet-raporu-16-3-22-1415-web.pdf?ext=.pdf>. Erişim tarihi: 10.09.2023.

Koç Holding. (2021). 2020 faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://cdn.koc.com.tr/cmscontainer/kocholding/media/koc/03yatirimci-iliskileri/raporlar/faaliyet-raporlar%C4%B1/2020/koc-holding-2020-faaliyet-raporu.pdf?ext=.pdf>. Erişim tarihi: 10.09.2023.

Korkmaz, E. E. (2014). Kiralık işçi büroları: İşçi simsarlığı virüsü. DİSK-AR, 74-83.

Koronavirüs Salgını Nedeniyle Verilecek Hibe Desteği Programı ve Uygulama Esasları Hakkında Tebliğ. (2020, 24 Aralık). Resmi Gazete (Sayı 31344). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201224-13.htm>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Kozan, H. G. (2021, 21 Şubat). Dr. Murat Özveri: Ücretsiz izin bir cezalandırma aracı olarak kullanıldı. *Evrensel*. Erişim adresi: <https://www.evrensel.net/haber/426446/dr-murat-ozveri-uccretsiz-izin-bir-cezalandirma-araci-olarak-kullanildi>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

KPMG Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş. (2020). Koronavirüs (Covid-19) kapsamında dış ticarete alınan önlemler. Erişim adresi: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/03/covid-19-dis-ticarete-alinan-onlemler.pdf>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

Kredi Garanti Fonu. (2020a). İşe Devam Destek Paketi. Erişim adresi: <https://www.kgf.com.tr/index.php/tr/urunlerimiz/hazine-destekli-kefaletler/gecmis-programlar/ise-devam-destek-paketi#:~:text=KOB%C4%B0%20ve%20KOB%C4%B0%20d%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20i%C5%9Fletmelere,ve%20istihdam%20seviyesinin%20korunmas%C4%B1%20hedeflenmektedir>. Erişim tarihi: 12.09.2023.

Kredi Garanti Fonu. (2020b). TOBB Nefes Kredisi 2020 Garanti Fonu. Erişim adresi: <https://www.kgf.com.tr/index.php/tr/urunlerimiz/hazine-destekli-kefaletler/gecmis-programlar/tobb-nefes-kredisi-2020-destek-paketi>. Erişim tarihi: 12.09.2023.

Kredi Garanti Fonu. (2021). 2021 Nefes Kredisi. Erişim adresi: <https://www.kgf.com.tr/index.php/tr/urunlerimiz/hazine-destekli-kefaletler/gecmis-programlar/2021-nefes-kredisi>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

Kredi Garanti Fonu. Eximbank Stok Finansman Kredi Destek Paketi. Erişim adresi: <https://www.kgf.com.tr/index.php/tr/urunlerimiz/hazine-destekli-kefaletler/gecmis-programlar/eximbank-stok-finansman-kredi-destek-paketi>. Erişim tarihi: 10.09.2023.

Müftüoğlu, Ö. (2014). Önsöz. Müftüoğlu, Ö. ve Koşar, A. (Haz.), Türkiye’de esnek çalışma içinde, Erişim Adresi: <https://www.kobo.com/tr/tr/ebook/turkiye-de-esnek-calsma-1>

Müftüoğlu, Ö. (2022). Pandemi sürecinde emekçilerin durumu. Türk Tabipleri Birliği Covid-19 pandemisi ikinci yıl değerlendirme raporu (213-219) içinde. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/pandemi_2yil.pdf. Erişim tarihi: 11.11.2023.

Narin, Ö. (2006). Sınıf çözümlemelerinin med cezirleri. Erişim adresi: https://www.academia.edu/download/11831691/Marx_Weber_sinif.pdf. Erişim tarihi: 10.01.2024.

NTV, (2021, 8 Ocak). Kısa çalışmada suistimal (Bazı işçiler tam zamanlı çalıştırılıyor). NTV. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/video/ekonomi/kisa-calismada-suistimal-bazi-isciler-tam-zamanli-calistiriliyor,VsXIdqyblUmJR690SpDZbg>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Özkan, Ö. ve Hamzaoglu, O. (2014). Esnek istihdamın işçi sağlığına etkileri. Müftüoğlu, Ö. ve Koşar, A. (Haz.), Türkiye’de esnek çalışma içinde, Erişim adresi: <https://www.kobo.com/tr/tr/ebook/turkiye-de-esnek-calsma-1>

Özkul, İ. (2020, 21 Nisan). Aktif Rasyosu’ nedir, neye yarar? *Ekonomim*. Erişim adresi: <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/aktif-rasyosu-nedir-neye-yarar/468266>. Erişim tarihi: 09.11.2023.

Özveri, M. (2020). Covid-19 pandemisinde çalışma rejimi. Covid-19 pandemisi altıncı ay değerlendirme raporu (485-509) içinde. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6.pdf. Erişim tarihi: 11.11.2023.

Polat, A. C. (2021, 9 Haziran). Pandemiye yaygınlaşan uzaktan çalışmaya beyaz yakalıların tepkisi artıyor. *Cumhuriyet*. Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/pandemide-yayginlasan-uzaktan-calismaya-beyaz-yakalilarin-tepkisi-artiyor-1842924>. Erişim tarihi: 10.09.2023.

Sabancı Holding, (2021). 2020 faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://yatirimciiliskileri.sabanci.com.tr/images/pdf/2020-faaliyet-raporu.pdf>. Erişim tarihi: 11.11.2023.

Sabancı Holding, (2022). 2021 faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://yatirimciiliskileri.sabanci.com.tr/images/pdf/2021-faaliyet-raporu.pdf>. Erişim tarihi: 11.11.2023.

Sendika.org (2020, 14 Mayıs). Sermaye salgına karşı modern toplama kampları kuruyor: İzole üretim üsleri. *Sendika.org*. Erişim adresi: <https://sendika.org/2020/05/salgina-sermayenin-cozumu-izole-uretim-usleri-587381/>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Sendika.org (2021, 25 Şubat). Bolu TÜVTÜRK’te Nakliyat-İş üyesi oldukları için Kod 29’la işten atılan üç işçi direnişe başladı. *Sendika.org*. Erişim adresi: <https://sendika.org/2021/02/bolu-tuvturkte-nakliyat-is-uyesi-olduklari-icin-kod-29la-isten-atilan-uc-isci-direnise-basladi-609507>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

Sendika.org, (2020, 25 Ağustos). Valilik “Şantiyelerde kalınacak kararı aldı, Yusufeli Barajı inşaatında çalışan işçiler iş bıraktı. *Sendika.org*. Erişim adresi: <https://sendika.org/2020/08/valilik-santiyelerde-kalinacak-karari-aldi-yusufeli-baraji-insaatinda-calisan-isciler-is-birakti-594844/>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Sendika.org, (2020, 28 Temmuz). Dardanel işçiyi fabrikaya kapattı: İşçinin sağlığını düşünen idare işçiyi kapalı devre sistemde çalıştıracak. *Sendika.org*. Erişim adresi: <https://sendika.org/2020/07/dardanel-isciyi-fabrikaya-kapatti-iscinin-sagligini-dusunen-idare-isciyi-kapali-devre-sistemde-calistiracak-592913>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). (2021). Kod 29 ile ilgili basın duyurusu. Erişim adresi: <https://www.sgk.gov.tr/Duyuru/Detay/KOD-29-ile-Ilgili-Basin-Duyurusu-2022-06-07-04-33-05>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). Erişim adresi: <https://www.sgk.gov.tr/>. 09.09.2023.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2021). Bakan Bilgin: Kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği ve işsizlik ödeneği kapsamında 8 milyon kişiye 57 milyar tl ödeme yapıldı. Erişim adresi: <https://www.csgeb.gov.tr/haberler/bakan-bilgin-kisa-calisma-odenegi-nakdi-ucret-destegi-ve-issizlik-odenegi-kapsaminda-8-milyon-kisiye-57-milyar-tl-odeme-yapildi/#:~:text=Kovid%2D19%20salg%C4%B1n%C4%B1%20d%C3%B6neminde%20istihdam%C4%B1,d%C3%B6neminde%20ge%C3%A7ilmesiyle%20birlikte%20sona%20erdi>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Ulusal istihdam stratejisi. Erişim adresi: https://www.csgeb.gov.tr/cgm/dokumanlar/ulusal_istihdam_stratejisi/. Erişim tarihi: 17.10.2023.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2020). Kurum: Kovid-19 sürecinde faaliyetleri durdurulan ticari hazine taşınmazlarından kira alınmayacak. Erişim adresi: <https://csb.gov.tr/kurum-kovid-19-surecinde-faaliyetleri-durdurulan-ticari-hazine-tasinmazlarindan-kira-alinmayacak-bakanlik-faaliyetleri-29728>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2021). Basın açıklaması. Erişim adresi: <https://www.hmb.gov.tr/haberler/basin-aciklamasi-8>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

T.C. İstanbul Valiliği. (2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan “Ekonomik İstikrar Kalkanı” tedbir paketini açıkladı. Erişim adresi: <http://www.istanbul.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-tedbir-paketini-acikladi>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB). (2020a). KOBİ'lere KOVİD-19 kalkanı! Bakan Varank KOSGEB'in “3'lü Koruma Paketi”ni açıkladı. Erişim adresi: <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/7426/kobilere-kovid19-kalkani-bakan-varank-kosgebin-3lu-koruma-paketini-acikladi#:~:text=Dezenfektan%2C%20koruyucu%20elbise%2C%20koruyucu%20g%C3%B6zl%C3%BCk%2C%20maske%20ve%20eldiven%20gibi,bu%20programdan%20yararlanabilecekler.%E2%80%9D%20dedi>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB). (2020b). KOBİ'lere kredi desteğine düzenleme. Erişim adresi: <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/7446/kobilere-kredi-destegine-duzenleme>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB). (2021). Pandemiden etkilenen işletmelere 5 milyar TL. Erişim adresi: <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/7800/pandemiden-etkilenen-isletmelere-5-milyar-tl>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021). Bakan Koca, Türkiye'nin Kovid-19'la 1 yıllık mücadele sürecini değerlendirdi. Erişim adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,80604/bakan-koca-turkiyenin-kovid-19la-1-yillik-mucadele-surecini-degerlendirdi.html>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Tekin, A. (2021, 26 Şubat). Migros depo işçileri Kod-29'la işten atıldı. *GazeteDuvar*. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/migros-depo-iscileri-kod-29la-isten-atildi-haber-1514541>. Erişim tarihi: 10.09.2023.

Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM). (2011). AK Parti: Acil Eylem Planı. Erişim adresi: https://tasam.org.tr-TR/Icerik/2315/ak_parti_acil_eylem_plani. Erişim tarihi: 14.10.2023.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2020a). Çek ödeme destek kredisi ve kredi desteği hakkında. Erişim adresi: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7656/TBB_KD_270320.pdf. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2020b). Turizm Destek Paketi uygulaması hakkında. Erişim adresi: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7713/TBB_KD_161020.pdf. Erişim tarihi: 02.11.2023.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2020c). Koronavirüsü salgını nedeniyle ekonomik faaliyetin desteklenmesi amacıyla bankacılık sektöründe alınan önlemler ve uygulamalar. Erişim adresi: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7668/Onlemler_ve_Uygulamalar_050620.pdf. Erişim tarihi: 10.09.2023.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2020d). Bankalarımız 2019. Erişim adresi: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7678/Bankalarimiz_2019.pdf. Erişim tarihi: 02.11.2023.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2021). Bankalarımız 2020. Erişim adresi: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7766/Bankalarimiz_2020.pdf. Erişim tarihi: 02.11.2023.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2022). Bankalarımız 2021. Erişim adresi: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/3817/Bankalarimiz_2021.pdf. Erişim tarihi: 02.11.2023.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2020a). Enflasyon raporu. Erişim adresi: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/530bcf58-def9-43d2-a8be-ff9d4dee70da/enfnisan2020_ii_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-530bcf58-def9-43d2-a8be-ff9d4dee70da-n7cKPHd. Erişim tarihi: 13.09.2023.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2020b). Koronavirüsün olası ekonomik ve finansal etkilerine karşı alınan tedbirlere ilişkin basın duyurusu. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2020/duy2020-16>. Erişim tarihi: 02.11.2023.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2020c). Koronavirüsün ekonomik ve finansal etkilerine karşı alınan ilave tedbirlere ilişkin basın duyurusu. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2020/duy2020-21>. Erişim tarihi: 02.11.2023.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2020d). Yatırım taahhütlü avans kredisi kullanılarak ilave tedbirlere ilişkin basın duyurusu. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2020/duy2020-32>. Erişim tarihi: 01.09.2023.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR). (2020). Geniş tanımlı işsizliği 10 yıldır hesaplıyoruz. Erişim adresi: <https://arastirma.disk.org.tr/?p=4116>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR). (2021a). DİSK-AR salgının bilançosunu çıkardı: 3,6 milyon istihdam kaybı. Erişim adresi: <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/08/Salgin-ve-Istihdam-Kaybi-Bilanco-REv3.pdf>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR). (2021b). Dünyada ve Türkiye’de Covid-19’un sosyal ve ekonomik etkileri için ayrılan kaynaklar (2). Erişim adresi: <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/08/Dunyada-ve-Turkiyede-Covid-19un-Sosyal-ve-Ekonomik-Etkileri-Icin-Ayrikan-Kaynaklar-Temmuz-2021-2.pdf>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR). (2022a). İş güvencesi ve kıdem tazminatı hakkı kağıt üzerinde. Erişim adresi: <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2022/10/Kidem-tazminati-Hakki-Kagit-Uzerinde-DISK-AR-RAPOR.pdf>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR). (2022b). İşsizlik ve istihdamın görünümü. Erişim adresi: <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2022/03/Mart-2022-Issizlik-ve-Istihdamin-Gorunumu-2021-Yillik.pdf>. Erişim tarihi: 10.09.2023.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (DİSK-AR). (2023). AKP döneminde ve başkanlık rejiminde işçiler neler kaybetti? (2002-2023). Erişim adresi: <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2023/05/duzeltilmis-AKP-baskanlik-isciler.pdf>. Erişim tarihi: 02.10.2023.

Türkiye İhracat Kredi Bankası Anonim Şirketi (Türk Eximbank). (2020). Türk Eximbank, virüs salgını sürecinden ihracatçıların en az etkilenmesi için destek paketi devreye aldı. Erişim adresi: <https://eximbank.gov.tr/tr/duyurular/2020-yili-duyurulari/turk-eximbank-destek-paketine-iliskin-duyuru>. Erişim tarihi: 12.09.2023.

Türkiye İhracatçıları Meclisi (TİM). (2020). 14 Nisan 2020 itibariyle Covid-19 ile mücadele için ülkemizde alınan tedbirler. Erişim adresi: https://www.tim.org.tr/files/downloads/Koronavirus_Dosyasi/TIM_Ekonomik_Istikrar_Kalkan%C4%B1_Tedbirleri_14.04.2020.pdf. Erişim tarihi: 02.11.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020a). Yıllık gayrisafi yurt içi hasıla, 2019. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2019-33671>. Erişim tarihi: 07.01.2024.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020b). Küçük ve orta büyüklükteki girişim istatistikleri, 2019. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Small-and-Medium-Sized-Enterprises-Statistics-2019-37548>. Erişim tarihi: 29.10.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021a). Hanehalkı işgücü araştırmasında yapılan düzenlemelere ilişkin metodoloji dokümanı. Erişim adresi: https://www.tuik.gov.tr/indir/metodolojikDokumanlar/hia_metod_tr.pdf. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021b). Yıllık gayrisafi yurt içi hasıla, 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2020-37184>. Erişim tarihi: 07.01.2024.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021c). Küçük ve orta büyüklükteki girişim istatistikleri, 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2020-41129>. Erişim tarihi: 29.10.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022a). İşgücü istatistikleri, 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022b). Yıllık gayrisafi yurt içi hasıla, 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2021-45834>. Erişim tarihi: 06.01.2024.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022c). Küçük ve orta büyüklükteki girişim istatistikleri, 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Small-and-Medium-Sized-Enterprises-Statistics-2021-45685>. Erişim tarihi: 29.10.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745>. Erişim tarihi: 06.01.2024.

Türkiye İş Kurumu (İŞKUR). (2021). 2020 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://media.iskur.gov.tr/44147/2020-yili-faaliyet-raporu.pdf>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Türkiye İş Kurumu (İŞKUR). (2022). 2021 yılı faaliyet raporu. Erişim adresi: <https://media.iskur.gov.tr/63685/2021-yili-faaliyet-raporu.pdf>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Türkiye İş Kurumu (İŞKUR). Erişim adresi: <https://www.iskur.gov.tr/>. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2023a). 1 Temmuz 2023 tarihinden itibaren net asgari ücret 11 bin 402 TL. Erişim adresi: <https://www.turkis.org.tr/1-temmuz-2023-tarihinden- itibaren-net-asgari-ucret-11-bin-402-tl/>. Erişim tarihi: 30.09.2023.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2023b). TÜRK-İŞ Ağustos 2023 açlık ve yoksulluk sınırı. Erişim adresi: <https://www.turkis.org.tr/turk-is-agustos-2023-aclik-ve-yoksulluk-siniri/#:~:text=G%C4%B1da%20harcamas%C4%B1%20ile%20giyim%2C%20konut,%2C15%20TL'ye%20y%C3%BCKseldi>. Erişim tarihi: 30.09.2023.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). (2020b). TOBB ve 365 oda ve borsa tüm kaynaklarını KOBİ'lere "Nefes" için seferber etti. Erişim adresi: <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=25625&lst=MansetListesi>. Erişim tarihi: 03.11.2023.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). (2020a). 25 Mart tarihi itibarıyla sonuçlanan talepler. Erişim adresi: <https://tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Kampanyalar/COVID-19/20200325-Covid.pdf>. Erişim tarihi: 04.11.2023.

Ulukan U. (2014). Esneklik ve güvence arasında bir denge mümkün mü? Avrupa ve Türkiye'den güvenceli esneklik pratikleri. Müftüoğlu, Ö. ve Koşar, A. (Haz.), Türkiye'de esnek çalışma içinde, Erişim adresi: <https://www.kobo.com/tr/tr/ebook/turkiye-de-esnek-calsma-1>

Uluslararası İşçi Dayanışması Derneği, (2020, 19 Ekim). Systemair HSK'de sendikalaşmaya karşı ücretsiz izin dayatması. Erişim adresi: https://uidder.org/systemair_hskde_sendikalasmaya_karsi_ucretsiz_izin_dayatmasi.htm. Erişim tarihi: 09.09.2023.

Uzaktan Çalışma Yönetmeliği. (2021, 10 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 31419). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210310-2.htm>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği. (2020, 24 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 31078 (Mükerrer)). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200324M1-4.htm>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Yeldan, E. (2008). Küreselleşme, kim için? Dünyada ve Türkiye’de. Erişim adresi: <https://www.kobo.com/tr/tr/ebook/kuresellesme-kim-cin>

Yener, (2023, 27 Nisan). İşçi sağlığı, iş güvenliği ve tüm çalışma yaşamı mevzuatı, kamuculuk ve sosyal devlet ilkeleri uyarınca yeniden düzenlenmelidir. *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)*. Erişim adresi: <https://www.mmo.org.tr/merkez/basin-aciklamasi/isci-sagligi-guvenligi-ve-tum-calisma-yasami-mevzuati-kamuculuk-ve-sosyal>. Erişim tarihi: 05.10.2023.

Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2020, 17 Nisan). Resmi Gazete (Sayı: 31102). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-2.htm>. Erişim tarihi: 11.09.2023.

Yılmaz Özdemir, M. (2020, 22 Mayıs). Ticaret Bakanı Pekcan: İhracatçılarımıza yönelik Yeni Stok Finansman Paketi’ni devreye alıyoruz. *AA Haber*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ticaret-bakani-pekcan-ihracatcilarimiza-yonelik-yeni-stok-finansman-destek-paketini-devreye-aliyoruz/1850215>. Erişim tarihi: 12.09.2023.

Yılmaz, R. (t.y.). Temel kredi işlemleri. Atatürk Üniversitesi, Erzurum. Erişim Adresi: <https://adm.ataaof.edu.tr/pdf.aspx?du=vLF19FrFOWAOSyotwNmetA==>. Erişim tarihi: 12.09.2023.

Yiyecek ve İçecek Hizmeti Faaliyetlerinde Bulunan İşletmelere Koronavirüs Salgını Nedeniyle Verilecek Ciro Kaybı Desteği Programı ve Uygulama Esasları Hakkında Tebliğ. (2021, 17 Şubat). Resmi Gazete (Sayı: 31398). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210217-7.htm>. Erişim tarihi: 11.09.2023.